GARABET IBRĂILEANU

SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Garabet Ibrăileanu
Spiritul critic în cultura românească

ISBN 978-606-600-210-3

elefant.ro

Cuprins

SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Prefaţă *(la ediţia I)*

Prefaţă *(la ediţia a II-a)*

Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea

Veacul al XIX-lea. Factorii culturii româneşti din acest veac

Recunoaşterea necesităţii criticii. Cauzele pentru care spiritul critic apare în Moldova

Amestec de curente contradictorii: G. Asachi

Evoluţia spiritului critic. — Locul „Junimii” în această evoluţie

Evoluţia spiritului critic. — Deosebirile dintre vechea şcoală critică moldovenească şi „Junimea”

Primul junimist: Costache Negruzii

Un junimist patruzecioptist: Vasile Alecsandri

Evoluţia spiritului critic. — Critica socială extremă: Eminescu

Evoluţia spiritului critic. — Critica socială extremă: Socialiştii

Spiritul critic în Muntenia. — Sinteza de criticism şi patruzecioptism: A. Odobescu

Spiritul critic în Muntenia. — Critica socială extremă: Caragiale

Încheiere

DIN PERIODICE

Caracterul specific naţional în literatura română

Influenţe străine şi realităţi naţionale

Evoluţia literară şi structura socială
Înrâurirea artei
Originalitatea formei
Împrumutarea formei

SPIRITUL CRITIC ÎN CULTURA ROMÂNEASCĂ

Prefaţă *(la ediţia I)*

Cea mai mare parte a capitolelor ce alcătuiesc acest volum au fost tipărite mai întâi în revista Viaţa românească. *Două au fost tipărite aiurea, iar două sunt inedite.*

Dacă aş fi voit să dau lucrării de faţă un titlu care să fie în acelaşi timp şi o definiţie exactă a conţinutului său, ar fi trebuit s-o intitulez Câteva consideraţii asupra evoluţiei spiritului critic în cultura românească, de la primele lui manifestări până la formarea definitivă a statului român modern. *Dar ar fi fost prea lung!...*

Conţinutul acestui volum îl consider ca o introducere la alte studii. În adevăr, aci am vorbit de curentele critice care au prezidat la formarea limbii literare, a literaturii române moderne şi la organizarea statului român modern. Cu alte cuvinte, am studiat evoluţia ideilor *relative la aceste* fapte, *fără să studiez şi însăşi evoluţia faptelor, adică a limbii, a literaturii şi a organizării politico-sociale.*

Aceste studii rămân de făcut.

Programul e cam vast...

Dacă împrejurările îmi vor fi prielnice, poate voi realiza o mică parte din el.

G. I.

Prefaţă *(la ediţia a II-a)*

Studiul de faţă, scris în cea mai mare parte acum douăzeci de ani, tipărit mai târziu, aproape întreg, în Viaţa românească*, a apărut în volum în anul 1909.*

De atunci a trecut mult. Poate că unele aprecieri au suferit modificări, mai ales din cauza luminii orbitoare aruncată de război asupra întregii noastre istorii de la 1848 încoace. Poate, deci, entuziasmul pentru generaţia de la 1848 s-a mai temperat şi comprehensiunea pentru atitudinea antiliberală s-a mai lărgit. Constatările însă şi explicările mi se par valabile şi astăzi.

Aşadar, dacă ar fi ceva de retuşat în acest studiu, ar fi numai în ce priveşte atitudinea subiectivă, şi nu şi constatarea obiectivă, în definitiv singura profitabilă pentru cititor. Dar voind să retipăresc aceeaşi carte, am crezut că trebuie să păstrez şi tonul, pentru că şi tonul face parte integrantă din operă. Am suprimat însă câteva pasaje în care se repetau, prea de prisos, lucruri spuse în altă parte a volumului şi am făcut câteva schimbări de cuvinte şi de fraze, pentru a uşura stilul, vreau să zic înţelegerea acestui studiu, cugetat multă vreme, dar, din pricini cu totul personale, scris foarte repede.

Trebuie să adaug că, cu privire la politica lui Caragiale, ar fi trebuit de remaniat şi completat capitolul respectiv, pentru că, de la război încoace, mă conving din ce în ce mai mult că acest om a văzut mai bine decât oricine în realitatea noastră socială din veacul al XIX-lea. Dar acest lucru îl voi arăta altădată .*

Cu toate că de când am tipărit acest studiu unii din scriitorii citaţi (după vechile ediţii Socec) au apărut în ediţii noi, mai accesibile publicului (e vorba de Negruzzi, Alecsandri, Odobescu, Maiorescu), iar operele altora, răspândite în publicaţii periodice, au apărut de atunci încoace în volum (Russo, întrucâtva Kogălniceanu), am lăsat totuşi citaţiile neschimbate, pentru că adaptarea lor la ediţiile noi mi-ar fi dat o muncă disproporţională cu folosul cititorilor. Iar întru cât priveşte pe Russo, citarea de-a dreptul din revistele şi ziarele în care şi-a tipărit ori i s-au tipărit scrierile cred că prezintă chiar un avantaj. Cititorul află unde şi când a apărut întâia oară opera acestui scriitor încă nu destul de

recunoscut şi chiar cunoscut şi are posibilitatea să-şi dea mai bine seamă de importanţa ideilor lui situate, astfel, în timp şi, se poate zice, în spaţiu.

Un ultim cuvânt în privinţa unor termeni întrebuinţaţi aici şi al căror conţinut, variind cu vremea, trebuie definit. Prin "revoluţionarism" înţeleg ideologia Revoluţiei Franceze de la sfârşitul veacului al XVIII-lea. Prin "liberalism român" înţeleg aceeaşi ideologie transplantată la noi la mijlocul veacului trecut. Prin "naţionalism" înţeleg trezirea conştiinţei naţionale, determinată, pe lângă alte cauze, de aceeaşi ideologie.

G. I.

Momentele introducerii culturii apusene, înainte de veacul al XIX-lea

Poporul român, atât de bine înzestrat, n-a avut norocul şi onoarea să contribuie la formarea civilizaţiei europene. Din cauze istorice binecunoscute, el a trebuit să piardă toate bunurile culturale aduse aici de colonişti şi să trăiască, mai bine de o mie de ani, o viaţă de păstorie, în vreme ce popoarele apusene, moştenitoare ale culturii antice, au putut nu numai să păstreze moştenirea, dar să o şi mărească. Şi au pierdut amândouă părţile: şi cultura europeană, şi poporul român. A pierdut şi cultura europeană, căci o coardă, care ar fi fost sonoră, n-a vibrat.

Dar dacă poporul român n-a luat parte direct la formarea civilizaţiei europene, a luat parte însemnată indirect. El a fost una din stâncile de care s-au izbit aici, în Răsărit, pierzându-şi energia, popoarele barbare care, dacă ar fi ajuns în Apus cu toată puterea mişcării iniţiale, ar fi făcut imposibilă civilizaţia. După ce furtuna s-a mai liniştit — de tot nu s-a liniştit niciodată, în stare latentă e şi azi —, poporul român a început să se împărtăşească şi el din acea cultură acumulată în Apus, şi nu a fost o pomană acea împărtăşire, căci nu numai că a plătit-o şi o plăteşte îndeajuns de scump, dar a avut şi un drept asupra ei, căci, cum am spus, a contribuit indirect la formarea ei.

Nu e nici un popor care să nu fi împrumutat de la altele. Din chiar faptul că cultura europeană e creată de mai multe popoare rezultă că fiecare datoreşte ceva celorlalte. Popoarele germanice au împrumutat cultura romană, toate popoarele moderne n-au făcut decât să dezvolte cultura antică, Franţa veacului al XVIII-lea a împrumutat de la englezi, Germania veacului al XVIII-lea, de la francezi, Franţa de astăzi, în literatură, de la scandinavi şi ruşi, cutare şcoală literară dintr-o ţară e fiica cutărei şcoli literare din alta; împrumuturi în ştiinţe etc., etc.

Românii, care n-au creat aproape nimic, au împrumutat tot. Toată istoria culturii româneşti, de la sfârşitul veacului de mijloc până azi, e istoria introducerii culturii străine în ţările româneşti; şi toată istoria culturii româneşti, din veacul al XVI-lea până azi, nu e decât istoria introducerii culturii apusene în ţările române şi a asimilării ei de către români — cu mici împiedicări în vremea fanariotismului şi a rusismului.

E o naivitate aerul mânios cu care conservatorii doctrinari privesc aşa-numitele „forme noi” şi „pervertirea” mentalităţii româneşti de către cugetarea străină. Când se ridică numai împotriva generaţiei de la 1848, nu sunt completi, căci ar trebui să se ridice mai întâi împotriva influenţei slavo-bulgare, care, ea cea dintâi, a adus forme noi, o mentalitate nouă, ba şi o limbă oficială nouă. Ar trebui apoi să se ridice împotriva influenţei husite, care în veacul al XV-lea a introdus la români o „noutate”: traduceri de cărţi bisericeşti. Împotriva influenţei luterane, căreia îi datorim atâtea „noutăţi”, atâtea atentate la ceea ce apucaseră oamenii de la 1500 (adică la slavo-bulgarism): cărţi; în limba română; tipărite. Ar trebui să se ridice, mai cu seamă, împotriva şcoalei istorice moldoveneşti, reprezentată prin Miron Costin, un „polonizat”, şi prin ceilalţi, după cum cei de la 1848 au fost „franţuziţi”; împotriva lui Şincai şi Maior, care au încetăţenit pe de-a-ntregul o cultură străină în capetele româneşti, căci şi autorul Catehismului luteran de la 1544, şi Miron Costin, şi Maior sunt — istoriceşte şi filozoficeşte — predecesorii acelei generaţii de la 1848 — Kogălniceanu, Brătianu, Bălcescu, Russo, Eliade Rădulescu, Rosetti, Ghica, Alecsandri —, de care vorbesc conservatorii doctrinari cu dispreţ, căci toţi au transplantat pe pământul românesc cultura străină.

Dacă această imigrare a culturii nu ar fi avut loc, România ar fi rămas cu totul în afară de sfera civilizaţiei, căci, încă o dată, civilizaţia română se pierduse pe pământul Daciei. Dacă ar fi fost ca românii să ia de la început crearea civilizaţiei, le-ar fi trebuit, spre a ajunge unde sunt astăzi, tot atâta vreme cât i-a trebuit omenirii, de la egipteni până azi, spre a se civiliza, căci civilizaţia de azi îşi are începutul mai înainte de cel dintâi rege egiptean. Civilizaţia este o acumulare, şi dacă ea s-ar fi pierdut şi în Apus, astăzi am fi fost mult mai puţin civilizaţi decât egiptenii în perioada tebană.

Cei care se ridică împotriva celor de la 1848, fără să se ridice împotriva tuturor influenţelor străine de mai înainte, se fac, fără să vrea, apărătorii fanariotismului şi ai rusismului, căci înainte de influenţa europeană de la începutul veacului al XIX-lea, ţara era fanariotizată şi o urâtă influenţă rusească se accentua. Influenţa europeană din veacul al XVII-lea fusese înăbuşită. Dealtmintrelea, nici acea influenţă din veacul al XVII-lea nu i-ar fi mulţumit, căci, ca să vorbim numai de Moldova, era o influenţă apuseană: poloneză, şi se vede că ceea ce îi sperie pe conservatorii noştri doctrinari sunt influenţele europene, şi nu influenţele orientale, căci „vechiul regim”,

cel mai vechi, a fost înrâurirea slavo-bulgară, cel mai nou, cea turco-bizantină.

* * *

Acest studiu are de scop să urmărească spiritul critic care a prezidat la adaptarea culturii în ţările române. Cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât la introducerea culturii europene, nu ne vom ocupa aici de influenţele orientale; şi cum acest spirit critic nu s-a manifestat decât în veacul al XIX-lea, în vremea ultimei influenţe europene, cea sub forma franceză, nu ne vom ocupa în special decât de această epocă. Dar, fiindcă înţelegerea acestei manifestări a spiritului critic e condiţionată de cunoaşterea influenţelor apusene din veacurile trecute, vom face o scurtă ochire asupra acelor influenţe.

Părerea curentă este că cultura europeană a venit întâiaşi dată în veacul al XIX-lea. Dar civilizaţia venită în veacul al XIX-lea e numai unul din momentele fenomenului, e momentul cel mai important, mai hotărâtor şi ultimul, atâta tot.

Cultura europeană a început să vină mai de mult. A venit necontenit, dar se pot preciza câteva momente.

Primul moment e în veacul al XVI-lea. Acum Apusul începe să plătească, pentru întâia oară, şi nu dezinteresat, din datorie. Saşii, dorind să convertească pe români la protestantism, le tipăresc cărţi bisericeşti în româneşte. De data aceasta, românii primesc pasiv influenţa europeană. Aşadar, în Transilvania, la periferia despre apus a românismului, acolo unde românismul s-a păstrat cu atâta tenacitate, de unde acum o sută de ani ne-a venit o idee mântuitoare, de unde şi de acum înainte trebuie să ne vină — şi o să ne vină — spiritul viguros românesc, acolo s-a întâmplat să înceapă cultura propriu-zis românească. Şi să se observe că, orice ar zice conservatorii doctrinari, influenţa apuseană şi creşterea culturii româneşti naţionale sunt două fenomene concomitente.

Al doilea moment, a doua plată a datoriei, a doua influenţă salutară străină e în veacul al XVII-lea în Moldova. Polonii, popor de cultură europeană graţie culturii lor latine, au, încă din veacul al XVl-lea, o mare înrâurire asupra Moldovei, înrâurire care-şi dă efectul deplin în veacul al XVII-lea. Acum şi începe adevărata influenţă a civilizaţiei Apusului asupra românilor. Polonia devine pentru Moldova ceea ce azi e Franţa pentru

România, păstrând, bineînţeles, toate proporţiile. Luca Stroici, Ureche, Costineştii, Dosoftei — şi alţii, pe care literatura nu-i cunoaşte — sunt mai mult sau mai puţin familiarizaţi cu cultura apuseană, ştiu limba poloneză, în care puteau citi mult, limba latină, în care puteau citi mai mult. În jurul lor, alţii mai puţin cărturari învaţă şi ei ceva de la dânşii, şi un Ion Neculce, deşi neştiutor de limbi străine, e şi el un om „cultivat", pentru că deja fusese Ureche şi Costineştii. Dacă adăugăm la aceştia şi pe cosmopolitul D. Cantemir, care e un produs direct al culturii europene şi multilaterale, vedem că avem a face cu o adevărată mişcare culturală, care ar fi avut un efect colosal, ar fi scurtat cu două veacuri drumul penibil până la completa lumină, dacă n-ar fi fost mai multe pricini împiedicătoare.

Prima. Lipsa de cultură, aproape totală, în păturile moldoveneşti. Cu alte cuvinte, lipsa unei mase de cunoştinţe aperceptive, cum s-ar zice; aşa încât, ca să luăm o pildă, ideea că românii se trag din romani nu numai că nu putea face nici o impresie — căci pentru nişte oameni care nu ştiu cine au fost romanii originea romană nu poate inspira mândrie —, dar nici nu putea forma o cunoştinţă istorică în capul contemporanilor lui Miron Costin: Roma — originea — era un necunoscut. De aceea cronicile nici n-au fost tipărite, cum au fost cărţile bisericeşti, care corespundeau unei necesităţi.

A doua. Condiţiile istorice, adică pe de o parte, decăderea Poloniei, iar pe de alta, invazia înăbuşitoare a grecismului, cu alte cuvinte, întreruperea prea de timpuriu, abia după naştere, a acelui curent polonez nobil şi salvator, căruia totuşi îi datorim, mai întâi, ivirea unei mari şi fecunde idei în conştiinţa câtorva români — originea romană a poporului român şi, ca corolar, ideea de unitate a tuturor românilor prin originea lor comună —, şi apoi deprinderea cu reflectarea asupra vieţii, prin faptul că cronicarii judecă şi nu se mai mărginesc a înregistra faptele, ca mai înainte, în perioada slavo-bizantină. Efectele acestei mişcări culturale n-au să se piardă niciodată cu totul în Moldova. Această timpurie mişcare culturală din Moldova ne va explica, cum vom vedea, o interesantă particularitate a culturii moldoveneşti din veacul al XIX-lea.

Muntenia e influenţată mai simţitor de cultura apuseană abia în veacul al XVIII-lea. Numai în veacul al XVIII-lea, prin curentul grecesc, care conţinea şi câteva elemente apusene, şi prin curentul vechi francez, Muntenia se influenţează mai apreciabil de cultura apuseană. Aşa că, pentru Muntenia, veacul al XVIII-lea, dacă e o perioadă de înjosire morală şi

naţională şi de mizerie materială, e, în schimb, o epocă de oarecare progres intelectual. În Moldova, din contra, cele două curente, curentul grecesc şi curentul francez venit prin greci, nu înseamnă, ca pentru Muntenia, un progres, căci, faţă cu influenţa poloneză, ele sunt inferioare ca purtătoare de cultură. Şi nu din punct de vedere cantitativ — al sumei de cunoştinţe şi al sumei de ştiutori de carte —, ci din punct de vedere calitativ, ca superioritate, ca idealitate.

Influenţa poloneză, care alungase un curent oriental — bizantino-slav —, e înlocuită, la rândul ei, de alt curent oriental: turco-fanariot.

Dar în acest veac Transilvania se pune deodată în fruntea culturii româneşti şi pune începutul culturii româneşti moderne. Din pricina unirii unei părţi dintre români cu biserica papală, se înfiinţează şcoli româneşti — cea mai însemnată e seminariul din Blaj — şi se naşte pentru români putinţa de a-şi trimite fiii distinşi la învăţătură la Viena şi chiar la Roma, leagănul poporului român. Acolo aceştia se adapă, la izvor, la cultura latină — şi apuseană — şi ideea de latinitate se întăreşte în mintea lor până la puterea unei idei fixe. Curentul latinist, început în Moldova în veacul al XVII-lea, renaşte acum în Transilvania, ajunge până unde poate să ajungă — până la limită — şi devine, ceea ce e foarte important, o forţă socială, un ferment de progres. Şi e curios — la prima vedere numai, căci vom vedea pricinile — că acest curent nu poate prinde tocmai în Moldova, acolo unde a apărut întâiaşi dată.

Veacul al XIX-lea. Factorii culturii româneşti din acest veac

Veacul al XIX-lea în Transilvania nu prezintă nimic deosebit de interesant. Se continuă curentul latinist, fără să mai apară figuri, afară de a lui Timotei Cipariu. În acelaşi timp, civilizaţia apuseană, în forma germană, continuă să străbată mai departe, producând şi un efect rău: stricarea limbii.

Muntenia, în acest veac — vorbind până pe la 1880 —, se caracterizează prin *lupta revoluţionară împotriva vechiului regim* şi *prin inferioritatea culturii*. Muntenia reprezintă, s-ar putea zice, voinţa şi sentimentul, pe când Moldova mai cu seamă inteligenţa. Muntenia face o operă mai utilitară; ea îşi cheltuieşte energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele noi. Moldova face o operă mai de lux: ea caută să adapteze cultura apuseană la sufletul românesc, caută să adapteze la noi formele cugetării apusene.

De aceea în Muntenia vom găsi o legiune de patruzecioptişti; în Moldova, o legiune de spirite critice şi de literatori.

E drept că şi Muntenia nu se lasă mai prejos, ba chiar stă mai sus, într-un gen, într-unul singur, în poezia lirică — gen care apare la originile oricărei literaturi, căci nu presupune necesitatea unui grad sensibil de civilizaţie. Numai cât, din cauza lipsei de atmosferă culturală a Munteniei, talentele ei lirice n-au dat tot ceea ce ar fi putut da, ba unele, căzând cu totul pradă maniei franţuziste ori latiniste, şi neavând nici o atingere cu poporul, s-au sinucis: Depărăţeanu şi alţii.

Care să fie pricina acestei deosebiri dintre Muntenia şi Moldova? Pentru a ne lămuri, să vedem mai întâi care sunt elementele şi factorii culturii româneşti din veacul al XIX-lea, să vedem dacă aceste elemente şi aceşti factori nu diferă cumva de la Moldova la Muntenia.

Cultura noastră de azi e o sumă a vechii culturi româneşti, de care am vorbit, a culturii europene venite mai ales prin curentul francez, a ideilor Şcolii ardelene (curentul latinist), toate acestea prelucrate şi fasonate — foarte puţin — de curentul poporan.

Vechea cultură a fost mai puternică în Moldova decât în Muntenia, cum s-a văzut, din pricina curentului polonez. La începutul veacului al XIX-lea,

Moldova *are deja o tradiţie culturală*. Acest lucru este de o importanţă capitală.

Peste vechea cultură vine curentul latinist, prin cărţi, gazete şi oameni (G. Lazăr, Laurian, Ilarian, Barnuţiu etc.), şi curentul francez. Curentul latinist a fost mai slab în Moldova decât în Muntenia, unde urmele lui şi azi încă n-au murit cu totul, dovadă persistenţa ortografiei „academice” la oamenii culţi din Muntenia, dovadă frazeologia naţionalistă mai în floare în Muntenia. Şi nu e mult de tot de când Bucureştiul ţinea sus steagul latinismului (*Revista contemporană*) împotriva spiritului critic moldovenesc. Că acest curent a fost mai tare în Muntenia, o mărturisesc şi contemporanii. Aşa, M. Kogălniceanu, în al său *Cuvânt introductiv la cursul de istorie naţională*, 1843, zice:

„În mine veţi găsi un român, însă niciodată până acolo ca să contribuiez la sporirea romanomaniei, adecă mania de a ne numi romani, o patimă care domneşte astăzi mai ales în Transilvania şi la unii din scriitorii din Valahia.”

Şi continuă stăruind asupra acestei manii sau patimi, pe care o ridiculizează.

De asemenea şi A. Russo:

„Reacţia în contra apucăturii literaturii de astăzi trebuie să vie, de acum încă, *lauda Moldovei e de a nu prea fi dat în asemenea rătăciri”*, lucruri scrise cel puţin în 1855, când apărea *România literară*, când adică şi-a scris *Cugetările*.

Curentul francez, de asemenea, va avea o soartă deosebită în Moldova decât în Muntenia. În Moldova, el se va înfăţişa mai ales ca un curent cultural, aproape literar, pe când în Muntenia, mai mult ca un curent social şi politic.

Curentul poporan, adică cunoaşterea literaturii populare şi utilizarea ei ca îndreptar pentru literatura cultă, s-a născut în Moldova. Eliade, când recomandă lui C. Negruzzi procedeul de a-şi forma limba literară, vorbeşte de unificarea dialectelor, de limba bisericească, dar de limba poeziei populare nu; şi n-a vorbit nicăierea. Şi foarte multă vreme acest curent n-a fost măcar cunoscut aiurea. Reprezentanţii acestui curent sunt A. Hâjdău din Hotin, Asachi, dar mai ales — cu stăruinţă şi cu conştiinţă de valoarea lor — A. Russo, V. Alecsandri, Kogălniceanu şi C. Negruzzi.

Era natural ca acest curent să se nască în Moldova. Acea tradiţie culturală, de care am vorbit, se opune curentului falsificator latinist. E vorba atunci *de apărat caracterul vechi tradiţional al limbii şi literaturii*,

împotriva latinismului şi a franţuzismului. Atunci tradiţia literară moldovenească îşi va găsi un aliat în literatura şi limba populară. Alexandru Russo spune:

“Cercetez literatura şi dau de o amestecătură indigestă de limbi neolatine, de o sumă de idei luate fără nici un sistem de la străini şi prin urmare nu-i găsesc nici un caracter original. Unde este dar românismul? Unde să-l caut pentru ca să-mi fac o idee exactă de geniul român?

Din întâmplare mă primblu într-o zi printr-un iarmaroc şi, deodată, mă cred în altă lume. Văd oameni şi haine ce nu văzusem în oraşe; aud o limbă armonioasă, pitorească şi cu totul străină de jargonul cărţilor. De unde eram la îndoială dacă românii sunt o naţie sau o colonie cosmopolită modernă, un soi de Algerie franco-italiano-grecească, încep a întrevedea adevărul”.

„Iată poezie! Iată adevărata literatură, de care se pot mândri românii.” (E vorba de nişte bucăţi populare, pe care nu le-am mai transcris.) — şi alte zece locuri, în care se vede că în capul acestui deosebit român lucrul de care vorbesc — poezia populară ca mijloc de originalizare a literaturii culte — era clar. În Muntenia, unde interesul cultural şi literar era lăsat în umbră de cel politic, n-a fost un curent poporan:

„Anton Pann — zice Alecsandri într-o scrisoare din 1872 — nu a fost până acum preţuit la adevărata lui valoare, ba, încă, în Valahia meritele sale sunt chiar dispreţuite de majoritatea *literaţilor moderni*”.

Acum posedăm factorii culturii româneşti din veacul al X1X-lea. Vedem că în Muntenia sunt: o tradiţie culturală mai slabă, curentul latinist şi curentul francez mai ales în ipostazul lor politic. În Moldova: o tradiţie culturală mai puternică, curentul latinist slab, curentul francez în ipostazul mai ales literar, şi curentul poporan.

Din această deosebire a factorilor rezultă şi deosebirea dintre istoria culturii şi a literaturii Moldovei şi Munteniei din veacul al XIX-lea.

Caracteristica Munteniei, am spus-o, e lupta pentru realizarea unor idealuri sociale şi naţionale. Talentele ei, mai toate, sunt absorbite de această luptă. Un C.A. Rosetti, care în *Ceasuri de mulţumire* făgăduieşte atât de mult şi care ar fi fost un adevărat poet, nu mai face literatură poetică. Ion Ghica, acel mare talent de prozator, se dedă cu totul politicii. Dacă C.A. Rosetti şi I. Ghica s-ar fi născut în Moldova, negăsind aici un mediu favorabil pentru a se dezvolta politiceşte, ci unul tocmai dimpotrivă — mediul intelectual moldovenesc —, poate că azi istoria literaturii ar fi mai bogată cu un poet liric şi cu un nuvelist.

Talentele poetice din Muntenia se resimt în cea mai mare parte de lipsa de cultură şi de spirit critic a provinciei lor. Dovadă Bolintineanu, ale cărui defecte se reduc, mai toate, la lipsa lui de cultură; dovadă un Depărăţeanu, victimă a franţuzismului datorit lipsei de spirit critic a culturii munteneşti. Dar, încă o dată, Muntenia şi-a plătit tributul către românism prin lupta ei pentru crearea României moderne, ceea ce constată, dar nu înţelege Alecsandri, când în scrisorile sale nu mai ispråveşte cu sarcasmele la adresa politicii din Muntenia: „[Muntenii] se agită ca nişte umbre chineze pe o scenă politică imaginară... Nebunia lor naivă îi depărtează din ce în ce mai mult de domeniul literaturii... Meschinele patimi zise politice, care au devenit o tristă monomanie dincolo de Milcov...” „Politica, iată boala care seacă izvoarele imaginaţiei şi a bunului-simţ în Bucureşti”... „Capitala gheşefturilor”... „Aşa-zisul centru intelectual al României (sau, mai sadea, Bucureşti)”... „Bogata sărăcie de idei şi de talente a Capitalei”... Într-un loc spune că a întrebat, pe vremea lui Cuza, pe doctorul Meyer, dacă n-a constatat un grad de sminteală la bucureşteni şi că acest doctor i-a răspuns că sminteala ajunsese la gradul al doilea.

Cum că din pricina acestei lupte cultura muntenească a fost mai în scădere, ne-o mărturisesc de la început scriitorii vremii. M. Kogălniceanu, în 1855, zice:

„În Moldova, care nu inspira aceleaşi îngrijiri *revoluţionare* [ubl. de Kogăln.], apăsarea spiritelor fu mai blândă. De aceea şi inteligenţa au dat mai mult semn de viaţă...”

Şi înşiră cărţile şi publicaţiile apărute în anii 1849— 1854. În Muntenia, „cea mai mare parte din junime fiind silită a se desţăra, cu dânsa emigrase şi toată viaţa intelectuală a Ţării Româneşti”.

Constantin Negruzzi ne spune acelaşi lucru — numai că el nu face distingere între Moldova şi Muntenia, ca Kogălniceanu: „Întâmplările anului 1848 au fost fatale literaturii române. Politica predominând, literatura amuţi”, lucru pe care îl spune şi Alecsandri în *Scrisori* (p. 38), când numeşte pe literatori „cuci rătăcitori” în perioada de după 1848.

Acest lucru, cum se vede din istoria literaturii şi cum îl vede şi Kogălniceanu, nu e just decât pentru Muntenia, unde, zice Kogălniceanu, în acel interval de cinci ani, afară de *Vestitorul românesc*, nu cunoaşte altă publicaţie. Pentru Moldova, însă, el citează: *Letopiseţele, Uricariul, Cronica* lui Şincai, *Baladele* lui Alecsandri, *Teatrul* lui Alecsandri, *Poezii*

de Sion, *Istoria* lui Laurian, *Poezii* de Bolintineanu tipărite la Iaşi, vreo trei publicaţii periodice etc.

Recunoaşterea necesităţii criticii. Cauzele pentru care spiritul critic apare în Moldova

Influenţa unei culturi străine înseamnă influenţarea în obiceiuri, în forme politice, în morală, în organizarea vieţii, în literatură etc. a unui popor de către altul sau altele.

Poporul influenţat poate asimila cultura ori în mod pasiv, adică la întâmplare, fără alegere, fără *critică*, ori criticând, cernând elementele culturii străine, pentru a-şi însuşi numai ceea ce-i trebuie şi tocmai ceea ce-i trebuie pentru dezvoltarea propriilor sale bogăţii, energii, capacităţi şi aplecări. O cultură străină împrumutată este ca un capital străin, menit să pună în utilitate, spre cel mai mare beneficiu, o bogăţie naţională, care altmintrelea ar rămâne neexploatată. În cursul acestui studiu vom avea ocazia să ilustrăm acest adevăr. Acum, anticipând, ne mulţumim să spunem, ca exemplu, că bogăţia limbii populare şi a spiritului popular au rămas un subsol neexploatat, câtă vreme cultura apuseană nu şi-a îndeplinit rolul ei salutar.

Despre necesitatea influenţei apusene în cultura românească am mai vorbit şi vom mai vorbi. Discuţie nu poate fi decât numai cu privire la ceea ce a fost şi este potrivit, adaptabil nevoilor şi sufletului poporului român, adică cu privire la problema asimilării elementelor culturii apusene necesare poporului român. *Alegerea* acestor elemente a fost opera şcolii critice moldoveneşti din veacul al XIX-lea.

Când, în acest veac, cultura apuseană a început să pătrundă mai puternic în ţările române, ea a găsit, la porţile Moldovei mai ales, păzitori care s-o examineze şi să-şi deie seamă de aceea ce ne trebuia. Că ei n-au greşit deloc nu se poate spune, căci nimic în lume nu poate fi perfect.

Era nu numai fatal, dar chiar necesar ca ţările române să lepede haina turco-fanariotă şi să se organizeze europeneşte; ca românii să-şi îmbogăţească limba cu cuvinte noi, corespunzătoare cu lucrurile şi ideile noi introduse; ca în locul obiceiurilor fanariote să se introducă obiceiuri europene; ca românii să producă şi ei o literatură cultă (căci aveau numai una populară). Dar întrebarea era: *cum?*

Pentru a răspunde bine la această întrebare, se cerea o mare putere de analiză şi un mare simţ de răspundere, căci din rezolvarea greşită a acestei probleme putea să rezulte o organizare a ţării nepotrivită cu *nevoile* acestui popor (şi nu cu *sufletul* lui, căci organizările statelor se repetă la popoare deosebite ca suflet, dar asemănătoare în evoluţia socială), o limbă schimonosită şi neconformă cu geniul limbii româneşti, obiceiuri care să nu însemne un progres faţă cu morala fanariotă, o literatură care să nu fie conformă cu *spiritul* românesc şi rezultat al acestui spirit.

Era deci, încă o dată, nevoie de un spirit critic, care să cerceteze elementele culturii apusene şi să valideze numai pe acele care, ca să păstrăm comparaţia de mai sus, erau proprii pentru a pune în valoare energia şi capacităţile româneşti.

„Civilizaţia, zice Kogălniceanu, nu izgoneşte nicidecum ideile şi năravurile naţionale, ci numai le îmbunătăţeşte spre binele naţiei în particular şi a omenirii în general” .

Necesitatea şi rolul divers al criticii au fost înţelese perfect de către cei dintâi reprezentanţi ai şcolii de care vorbim.

I. Ionescu, în 1855, însărcinat cu „cronica” generală a revistei şcoalei critice moldoveneşti, *România literară*, spune:

„Am vrea ca *Hronica* noastră să fie ca o zugrăvire în miniatură a măreţelor întâmplări ale timpului nostru. Cercul privirilor noastre este mărginit prin chiar hotarele orizontului politic de faţă. *Tot ce se atinge de românimea Principatelor este al nostru de a cerne şi de a cerceta în cât poate să fie spre binele ei material şi moral”*.

A. Russo se exprimă printr-o figură, care aduce cu comparaţia ce o făceam odinioară: „Critica, zice el, e dreptul obştesc de a adeveri *bunătatea marfei*”. „Este nevoie de a întemeia critica şi de a cumpăni de acum înainte bunătăţile scrierilor şi tăria sistemelor.”

„Critica e o faptă românească de nevoie”, zice aiurea acelaşi scriitor, deşi ştie bine că „poate va vătăma iubirea de sine” a unora, căci românii nu înţeleg două lucruri mai cu seamă: „porneala limbii şi noima criticii”. Şi la întrebarea: „De potopul latinirii ce şi cine a scăpa limba?”, el răspunde: critica. — „Norocire că în Moldova se găsesc critici”.

Iar în privinţa domeniului mai restrâns al criticii literare, Kogălniceanu se exprimă cu o claritate desăvârşită:

„Dar poate să mă întrebe cineva ce este *critica* şi pentru ce avem trebuinţă de această damă? La întrebarea dintâi voi răspunde în numerele

viitoare prin un articol înadins compus. Iar la acea a doua mă voi mărgini a zice că înainte de zece ani, când era ruşine de a lua condeiul în mână spre a compune ceva româneşte, critica ar fi fost cu totul de prisos şi nepriincioasă literaturii născânde. Astăzi s-au schimbat lucrurile; care n-are mania de a fi autor? Însuşi ţâncii de pe laviţele şcoalelor au pretenţii a publica scrierile lor, pân' şi tractaturi de filozofie. Ei bine, într-o asemine epohă, când se publică atâtea cărţi, afară de bune, *nu este de neapărată nevoie ca o critică nepărtinitoare, aspră, să le cerceteze pre toate şi ca într-un ciur să le vânture*; lăudând cele bune şi aruncând în noianul uitării pe cele rele; şi una şi alta după principiile sale şi fără a lua seama la persoana şi la starea autorilor?"

Iar în 1855, în articolul-program din primul număr al *Stelei Dunării*, vorbind de „*pacotila de versuri fără poezie*, de romane traduse şi de *tratate anabaptisto-limbistice* a celor mai mulţi din scriitorii noştri de astăzi", declară că:

„Critica s-a făcut neapărată mai ales în timpul de faţă, când limba românească este răstignită pe fel de fel de cruci, stropşită prin fel de fel de sisteme, întunecată prin fel de fel de ortografii, unele mai absurde decât altele", şi anunţă că va „păşi hotărâtor în contra tuturor semizeilor, pătrimilor şi optimilor de zei, carii fără nici un titlu, fără nici o capacitate, din autoritatea lor privată, s-au constituat succesorii muzelor, năvălind Olimpul şi Parnasul. De interesul public, de datoria noastră va fi de a-i combate şi de a-i răsturna din poziţiile uzurpate."

Dl Maiorescu n-a spus nimic mai mult, şi nici cu un gest mai frumos.

Iată dar că, chiar de la început, în Moldova se simte nevoia criticii; nevoia e conştientă, scopul bine hotărât: a importa numai ceea ce e necesar, a nimici sistemele lingvistice raţionaliste, a feri limba şi literatura de deznaţionalizare, a arunca „în noianul uitării" pretenţiile nejustificate... a prezida la introducerea culturii străine şi la asimilarea ei.

Mai departe, conştiinţa de nevoia acestei critice a culturii străine la noi va fi reprezentată de societatea „Junimea" din Iaşi, întrupându-se mai ales în cel mai strălucit reprezentant al „Junimii", dl Maiorescu, a cărui activitate, *până la 1880*, nu e decât continuarea acestei critice a adaptării culturii străine.

„Din momentul în care se recunoaşte că suntem *în tranziţiune*, din acel moment se recunoaşte *legitimitatea criticei* şi se osândeşte lenevirea, care aşteaptă binele în viitor fără nici o luptă...".

„Cine însă fără critică poate păşi cu siguranţă? [...] ...Critica, fie şi amară, numai să fie dreaptă, este un element neapărat al susţinerii şi propăşirii noastre, şi cu orce jertfe şi în mijlocul a orcâtor ruine trebuie împlântat semnalul adevărului!”

Dacă Muntenia a făcut, cum am spus, operă de un interes mai urgent: asimilarea formelor politice, Moldovei îi revine meritul de a fi prezidat, în timp de patruzeci de ani, de la 1840 până la 1880, la asimilarea culturii în celelalte forme ale ei.

„România literară, Steaua Dunării şi *Zimbrul* (zice *Gazeta de Transilvania,* 1856) ...bornate de un provinţialism filistic, ele socotesc că un milionaş de moldoveni sunt de ajuns ca singuri să împlinească misiunea ce destinul a împărţit-o românilor”; la care A. Russo răspunde că „milionaşul de moldoveni, care de 80 de ani trăieşte ideile filozofice ale lumii civilizate”, are acest drept. Şi Russo, capul cel mai teoretic al acestei şcoli critice, adevereşte de repeţite ori constatarea, pe care am făcut-o, că Moldovei i se datoreşte cultura românească aşa cum e astăzi:

„...literatura română — zice el aiurea — se împarte astăzi în două şcoli, una ce îşi are cuibul în Bucureşti, unde se cultivă cu entuziasm toate sistemele, în orice ţipet discordant se sfârşesc, în *iune, io, înt* etc.; al doilea, ce s-ar putea numi eclectică, are mai mulţi partizani în Moldova; aceasta este şcoala celor ce doresc mai înainte de toate a scrie pentru români şi româneşte şi a face o literatură numai din viţele noastre, iar nu din limba franţezilor, a italienilor şi a jargonului neînţeles din Ardeal.”

În adevăr: „Cei din rari şi respectabili moldoveni, ce s-au încercat în nevinovate *forme,* au avut puţini imitatori” şi au avut meritul numai că au dat un impuls mişcării literare prin poezie şi istorie, continuă Russo, gândindu-se, probabil, mai ales la Asachi, care în realitate n-a făcut parte nici dintr-o şcoală, balotat între spiritul cel vechi şi cel nou. Din pricina acestei atitudini *critice,* a acestui spirit „electic”, moldovenii erau taxaţi, de şcoala adversă din Blaj şi Bucureşti, de „reacţionari, aristocraţi, slavoni, rusolatri”. Dar Russo, în numele moldovenilor, se roagă de ardeleni să-i lase să lucreze în voie „limbuşoara asta turcită, grecită, ungurită, slavonită şi ce-a mai fi”. „Noi moldovenii, dimpotrivă, simţim că mare avuţie, inspiraţie şi limbistică este în cântecele despreţuite în Ardeal, şi cu ele, şi voia criticului, vom urma înainte cercetările retrospective.”

În capitolul precedent, voind să precizez factorii culturii româneşti din Moldova, în deosebire de Muntenia, am arătat că curentul latinist, ca şi cel

politic francez, a fost mai slab în Moldova şi am arătat, în treacăt, pricinile.

Să ne oprim acum asupra acestor fapte, care sunt de o importanţă deosebită şi care ne vor explica apariţia spiritului critic în Moldova.

În Moldova a lipsit o clasă mijlocie naţională, cu instincte revoluţionare. Existenţa unei asemenea clase în Muntenia a format un mediu favorabil răspândirii ideilor revoluţionare, a făcut să se prindă uşor toate „noutăţile” şi toate „exagerările”, clasa burgheză dând *un corp* revoluţiei muntene. În Moldova, lipsa unei asemenea clase a făcut ca mişcarea „de la ’48” să fie mult mai palidă. Curentul francez, ca curent politic, a fost mai slab. Curentul latinist, care prin originea şi conţinutul său era un curent revoluţionar, deşi în aparenţă era unul lingvist şi istoric, n-a putut prinde în Moldova, căci, neexistând aici o clasă cu instincte revoluţionare, el n-avea unde să se dezvolte, nu era cerut, nu putea să aibă trecere. „Iaşul, zice A. Russo, la 1839, ca şi astăzi, nu se deosebea prin vreun *entuziasm straşnic* pentru nici o individualitate sau pentru vreo *pricină*.”

Apoi Muntenia, din cauza situaţiei geografice, avea mult mai multe legături cu Ardealul decât Moldova. De sute de ani relaţiile dintre Muntenia şi Ardeal au fost mai strânse decât între acesta şi Moldova. Boierii munteni fugeau în Ardeal, negustorii munteni se duceau în sau prin Ardeal. La începutul veacului al XIX-lea, negustorii munteni se întâlnesc cu românii din Ardeal, aduc idei, aduc şi cărţi.

Influenţa ideii latiniste e mai timpurie în Muntenia. Încă în prefaţa gramaticei lui Enache Văcărescu, din 1787, se vorbeşte de romani, de Traian, de colonizarea Daciei etc., ceea ce presupune familiarizarea cu ideile Şcolii ardelene, atunci abia născânde. Să se mai adauge la aceasta şi o înfloritoare literatură în sudul Transilvaniei (Barac etc.). Graţie acestei legături mai mari, Gh. Lazăr trece în Muntenia, şi nu în Moldova.

Şi, cu aceasta, ajungem la a treia pricină a deosebirii dintre curentul latinist din Moldova şi Muntenia. George Lazăr a fost o puternică personalitate, un mare apostol. Dacă e greşită teoria care nu dă nici o importanţă individualităţilor în mişcările sociale, punând totul pe socoteala maselor, desigur că e greşită teoria care explică mişcările sociale prin iniţiativa individualităţilor. O personalitate, oricât ar fi de puternică, nu poate avea înrâurire decât în nişte împrejurări favorabile. Iar un curent popular, o tendinţă socială nu poate ajunge la realizare decât întrupată în individualităţi puternice. Dacă Gh. Lazăr ar fi venit în Moldova, curentul latinist ar fi fost mai puternic aici, dar nu atât de puternic ca în Muntenia,

pentru că în Moldova împrejurările în care avea să se dezvolte erau mai slabe. O importantă împrejurare am văzut-o: o clasă mijlocie naţională. Şi are un înţeles deosebit faptul relatat de P. Poenaru că la şcoala lui Gh. Lazăr alergau elevi din toate clasele sociale şi anume şi *prăvăliaşi*. Iată dar că clasa mijlocie a auzit cuvântul apostolului şi, desigur, l-a răspândit mai departe. Trebuie să ne închipuim cum erau înţelese cuvintele patriotice şi revoluţionare ale lui Lazăr de aceşti prăvăliaşi şi cum ar fi fost înţelese de fiii de boieri din Moldova. Începem să înţelegem pentru ce în Muntenia s-a format o falangă de propagandişti ai ideii latiniste şi naţionaliste — şi nu şi în Moldova.

În Moldova, în deosebire de Muntenia, scriitorii de seamă şi, în acelaşi timp, reprezentanţii şcolii critice au fost toţi fii de boieri, şi anume, din clasa boierilor mai mici. Aceasta este a patra cauză pentru care în Moldova s-a născut şcoala critică, adică — ceea ce este acelaşi lucru — pentru care exagerările n-au prins. Au fost şi în Moldova câţiva reprezentanţi ai exagerărilor: aceia s-au recrutat din clasele mai de jos şi din oameni mai puţini talentaţi, vorbim de şcoala lui Barnuţiu, „fracţiunea liberă şi independentă”, ai cărei corifei au fost Tacu, Lateş, Gheorghiu etc..

Aceşti fii de boieri au avut parte de mai multă învăţătură. Părinţii lor au avut marele merit de a-şi trimite fiii la şcoli străine, uneori foarte serioase. Kogălniceanu, A. Russo au făcut studii solide, care nu vor fi fără efect în apariţia spiritului critic în Moldova. Aceşti fii de boieri au putut să aibă mai mult răgaz pentru studiu decât alţii. Şi, lucru mai important, din pricina clasei din care făceau parte ei moşteniseră un temperament mai conservator, deci mai refractar la „noutăţi”. Punând laolaltă acest conservatism cu lipsa unei clase revoluţionare, vom înţelege şi mai bine cauzele sociale ale fenomenului care ne interesează.

La acestea va trebui să adăugăm elementul cel mai important al sufletului acestor fii de boieri, tradiţia culturală moldovenească, mai puternică decât în Muntenia, tradiţie care se păstrase, fireşte, mai vie la clasa boierească şi care poate e factorul cel mai important al apariţiei atitudinii critice, în orice caz tot atât de important ca şi primul: lipsa unei clase revoluţionare.

„Multă ştiinţă au fost odată semănată în ogorul românesc — zice Russo — ...Multă carte, multă ştiinţă istorică, politică financiară se ivesc ici-cole, dar plutind de abie în răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea”.

Aceasta este tradiţia culturală. A. Russo exagerează în rândurile acestea, dar e adevărat că vechea cultură moldovenească din veacul al XVII-lea nu s-a pierdut cu totul, ci a ajuns până la veacul al XIX-lea „plutind pe răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea”.

Ce înseamnă această tradiţie culturală?

Mai întâi, o rafinare cerebrală, trecută prin *ereditate* de la o generaţie la alta până la bonjuriştii de la 1840. Nu e lucru fără însemnătate subţiarea creierului în mai multe generaţii. Apoi, o deprindere cu îndeletnicirile culturii, trecută prin *educaţie*, o generaţie moştenind de la alta deprinderea de a citi, oarecare cunoştinţe mai deosebite, în specie: o bibliotecă de cărţi vechi româneşti religioase, poate manuscrise de cronicari, cărţi profane tipărite şi adesea cărţi străine; şi contactul cu nişte părinţi mai mult sau mai puţin cunoscători de literatură. Un C. Negruzzi, copil, are la îndemână o bibliotecă bogată de cărţi vechi româneşti a tatălui său.

În al doilea rând, o literatură mai bogată şi cu un caracter superior, cum era cea din Moldova, care a făcut cu putinţă această rafinare şi deprindere culturală ce aveau să fie moştenite. Cea dintâi întrebuinţare literară a limbii româneşti se face probabil în Maramureş, în veacul al XV-lea. Prin influenţa husită, se traduc câteva cărţi bisericeşti în româneşte. Dar Maramureşul e aproape de Moldova, mai ales de Bucovina, inima Moldovei de atunci, care avea cu Maramureşul multe legături, multe familii locuind jumătate în Moldova, jumătate în Maramureş. Prin urmare, aceste traduceri vor fi trecut de timpuriu în Moldova şi vor fi răspândit, cât de puţin, cultura religioasă. Şi e sigur că au trecut, căci copiile de pe aceste manuscrise s-au găsit în Moldova.

Dar adevărata cultură, în vremile de la început, trebuie s-o căutăm în slavoneşte. Cultura sub forma slavonă a fost mai serioasă în Moldova. „De la Teoctist (pe la jumătatea veacului al XV-lea) porneşte un şir neîntrerupt de cărturari de slavoneşte, pe un timp când în Ţara Românească necontenitele lupte pentru domnie opreau orice silinţi spre lumină, spre artă.” În acest veac, avântul de cultură e mare, în Moldova, ocrotit de Ştefan cel Mare, pe când în Muntenia „împrejurările au fost şi mai puţin prielnice... şi rodul învăţăturii a răsărit şi mai slab”. În Moldova, în acest veac, apare şi istoriografia, bineînţeles în slavoneşte. Existenţa unor scrieri istorice, oricât de rudimentare, e un mare pas spre cultură. În toată vremea, cultura slavonă a fost mai serioasă în Moldova. În acest veac al XVI-lea, ne spune dl Iorga, chiar caligrafia e mai frumoasă în Moldova, pe când în

Muntenia, unde decadenţa era mai mare, piserii erau mult inferiori. În Moldova nu există acte domneşti de danie sau de judecată scrise în româneşte, până în al doilea deceniu al veacului al XVII-lea, în deosebire de Muntenia, „mai puţin aşezată şi cultă”. Când vine Varlaam în scaunul mitropolitan, în veacul al XVII-lea, găseşte o mulţime de manuscrise traduse gata pentru tipar, mai multe decât în Muntenia, scrise într-o „limbă mult mai puternică, mai sunătoare şi mai plină de viaţă — *însuşiri care vor rămânea până acum vreo douăzeci-treizeci de ani caracteristice pentru lucrările literare moldovene”*, zice dl Iorga, ceea ce înseamnă (tocmai ceea ce ne încercăm să dovedim) importanţa tradiţiei în Moldova. Şi dacă acest lucru a încetat „acum douăzeci-treizeci de ani”, aceasta se datoreşte faptului că de douăzeci-treizeci de ani nu mai e Moldova, ori Muntenia, ci România: nu mai poate fi Iaşul-moldovan ori Bucureştiul-muntean, ci Bucureştiul-român. Să mai adăugăm, tot după dl Iorga, că în veacul al XVII-lea, mulţumită şcolii de la Trei-Ierarhi, existau în Moldova mulţi diaci, care întrebuinţau cu pricepere limba slavonă, nu ca în Muntenia, unde cărturarii, mult mai slabi şi nepregătiţi, se foloseau de formulare şi dicţionare.

Aşadar, prin traducerile făcute sub influenţa husită, prin cultura slavonă, prin istoriografia slavonă, exista în Moldova o mai mare deprindere culturală, se acumulase un mai mare fond pentru viitoarea tradiţie, care ne interesează. De la traducerile maramureşene începe cultura care va forma tradiţia moştenită de veacul al XIX-lea.

Dar ceea ce e fără măsură de important şi deosebeşte Moldova de celelalte provincii, ridicând-o mult mai presus, e influenţa poloneză din veacul al XVI-lea şi mai ales al XVII-lea.

Influenţa poloneză a fost o influenţă apuseană, înalt culturală şi — mai ales — un capital străin menit să valorifice sufletul şi talentul românesc. Ei îi datorim pe cronicarii cugetători ai veacului al XVII-lea şi începutul celui de al XVIII-lea (afară de Cantemir, care, cum am spus, e un produs al spiritului multilateral european). Acum vom avea scriitori care scriu în româneşte, care cugetă, discută, care dezgroapă trecutul descălecatului întâi şi al celui de al doilea, care aduc idei noi, care provoacă o mişcare în spirite, care încearcă şi alte genuri, noi, fie măcar spre a arăta că limba română e capabilă de ele (Introducerea lui M. Costin la *Viaţa lumii*).

Efectele culturii anterioare, slavone, mai puternică în Moldova, şi această cultură nouă a veacului al XVII-lea nu se vor pierde cu totul în veacul al XVIII-lea. Va veni ceva şi până în veacul al XIX-lea, „plutind de

abie în răsâpele aduse de veacul al XVIII-lea”, cum zice Russo. Ceea ce a venit „plutind” a creat acea deprindere şi rafinare de care am vorbit mai sus. Scriitorii, a căror tendinţă voim s-o explicăm prin aceste urme rămase din vechea cultură — adică prin tradiţie —, au fost, şi ei, conştienţi de lucrul acesta. A. Russo ne spune că: „În Moldova clerul avea mare nume de învăţătură şi de evlavie”, iar aiurea, dându-şi seamă totodată şi de influenţa salutară a Apusului şi parcă voind să afirme că progresul românismului e concomitent cu influenţa apuseană, zice:

„De la Costineşti, crescuţi în ţeara leşească, şi până la noi, tot drumurile Apusului sunt bătute de pruncii români”, ceea ce e o justificare a celor spuse de noi, că influenţele salutare au venit din Apus şi că Costineştii şi ceilalţi sunt — istoriceşte şi filozoficeşte — premergătorii generaţiei de la 1848. O spune, cum se vede, un patruzecioptist.

Dar când această literatură (care lăsase o urmă în spiritul moldovenesc: rafinarea, deprinderea cu îndeletnicirile culturii şi chiar o cultură de fapt) este dezgropată, dată la iveală; când moldovenii culţi nu se mai satură de dânsa (Russo o citeşte cu lăcomie, mândrindu-se cu ea, Kogălniceanu o dă la lumină şi o analizează, Negruzzi „şterge colbul de pe cronice bătrâne”, Asachi, chiar, o recomandă ca limbă literară, deşi face, în alte privinţe, greşeli mari; ziarele, cum e *Gazeta de Moldova*, o analizează, o ridică în naltul cerului); când, cu un cuvânt, moldovenii culţi sunt captivaţi şi plini de literatură veche, atunci la *urma*, de care vorbeam mai sus, de care vorbeşte şi Russo, adăugându-se influenţa *actual*ă a paginilor pline de „limbă veche şi-nţeleaptă”, adăugându-se şi cei „optzeci de ani” de când moldovenii trăiesc „de ideile filozofice ale lumii”, adică mai intensa cultură apuseană a Moldovei de la începutul veacului al XIX-lea — e fatal să se afirme un spirit critic.

Nu e fără interes a insista asupra acestei chestii şi a vedea cum A. Russo, acest spirit pătrunzător, n-a lăsat nimic neobservat şi a spus tot ce se poate spune asupra acestei particularităţi a culturii moldoveneşti, care explică apariţia spiritului critic în Moldova, şi nu aiurea. „Şcoalele limbistice, zice el, au cuibul lor în Bucureşti şi în Ardeal”. Pe ardeleni nu-i scuzează, căci au tradiţie, pe munteni îi scuzează, pentru că ei nu au tradiţie: „Seama Ardealului în istoria nouă a limbii e mai grea. Ardealul, ce are tradiţia...”. Şi cei ce nesocotesc tradiţia şi „care toate înlătură şi pomenirea chiar a tradiţiei, sunt ca oamenii cei noi ce îşi tăgăduiesc părinţii”. Cărţile vechi, zice el, şi limba cronicarilor trebuie să fie modele

pentru limba românească, nu cum fac „învăţaţii” ce „leapădă tradiţia ascunzând-o sub pretext de baştină latină”.

Şi, în sfârşit, sintetizând şi trăgând concluzii, Russo zice:

„*...între români, moldovenii* şi între moldoveni, colaboratorii *României literare* sunt singurii ce nu au *împus* românilor *nici gramatice*, nici altă scriere după iscodirile închipuirii lor; singură Moldova, ca şi în lupta naşterii, a *sprijinit tradiţia* scrisă şi tradiţia orală. *Este iertat dar Moldovei a cerceta titlurile necontestate vechi şi a cumpăni temeiurile nouă*; este iertat Moldovei, *care au pus mai multe pietre la zidirea veche a naţionalităţei*, a se convinge dacă limbele nouă fac cât limba veche, cât de frumoase şi armonioase sunt ele, dacă substituţia lor este putincioasă, de nevoie, şi conformă cu ţălul la care sunt chemate limbele de a fi un organ de înţelegere nu a unor oameni, dar a oamenilor, şi a se încredinţa că *latinirea*, sau *franţuzirea*, sau *talienirea* României vredniceşte truzile ce am putea întrebuinţa în cercetări şi lucruri mai serioase”.

Şi aiurea:

„Moldova e ţară rece, unde entuziasmul, fie politic, fie literar, nu prinde în clipeală; nici teoriile italiene şi romantice a vestitului revoluţionar [Eliade], nici sistemele ardelene nu au prins rădăcină”, ceea ce e foarte adevărat, numai cât din tonul frazei lui Russo pare că pricina ar fi o „răceală” inerentă sufletului moldovenesc. Noi credem că acea *răceală* se explică tocmai prin acea tradiţie culturală, cât e vorba mai ales de răceală faţă cu entuziasmul literar„ şi prin lipsa unei clase revoluţionare, cât e vorba, mai ales, de răceala faţă cu ”entuziasmul politic”.

Şi, fiindcă a venit vorba de o deosebire sufletească, am putea spune ipotetic că poate fi vorba şi de un element pur psihic. Poate că moldovenii sunt mai sceptici. (În *Scrisori*, Alecsandri numeşte pe munteni gasconi: „gasconi sau, pe româneşte, munteni”. Dar e uşor de înţeles că un popor, un oraş, Bucureştiul, care e în fierbere politică, trebuia să facă impresie de gasconerie unui sceptic rafinat cum a fost Alecsandri.) În sprijinul acestui „scepticism” ar veni şi unele mărturii vechi. Aşa, de pildă, se ştie impresia făcută lui Paul de Aleppo de moldoveni şi impresia făcută de munteni. De nepăsarea religioasă a moldovenilor s-a speriat călătorul străin, pe când pentru credinţa şi smerenia muntenilor n-are destule cuvinte de laudă. Această deosebire sufletească, dacă e, s-ar putea explica poate şi prin deosebirea elementelor etnice care au luat parte la formarea muntenilor şi a moldovenilor. (Alecsandri, întotdeauna gata de invectivă, zice că muntenii

sunt româno-bulgari, ceea ce e fals.) Dar, în sfârşit, acestea sunt ipoteze şi elementul etnic-ereditar e greu de calculat.

În rezumat. În Moldova există o tradiţie pe care o respectă moldovenii. De aceea, depozitară a tradiţiei, îi este iertat să-şi ia rolul de a prezida la înjghebarea culturii române moderne, invalidând ceea ce nu ar fi menit să valorifice energia şi talentul românesc.

Şi, în adevăr, Moldova nu s-a mărginit să respingă curentele false, nu s-a mulţumit să le distrugă la ea acasă. Ea a căutat să le distrugă şi în afară, acolo unde erau pe cale de a izbuti:

„După pilda lui Galilei, ce striga din închisoarea unde-l pusese pedanţii vremii de pe atunci: ”Pururea mişcă!„, voi striga *din Moldova*, ca să se audă peste *Molna*, peste *Milcov*, peste *Carpaţi*: ”Limba domnilor E... I... P... şi altora nu e limba românească, şi literatura de astăzi nu e literatura românească“, lucruri scrise cel mult în 1855, când Russo şi-a scris *Cugetările*.

Aşadar, Moldova a dat românismului cultura sau, mai propriu, posibilitatea de cultură, prin acel spirit critic de care am vorbit. Istoria culturii moldoveneşti din veacul al XIX-lea e, mai ales, istoria acelui spirit critic aplicat la introducerea culturii străine, adică la procesul de regenerare a spiritului românesc. E, ceea ce e acelaşi lucru, istoria luptelor împotriva tendinţelor false, necumpătate, din Muntenia şi Transilvania.

Amestec de curente contradictorii: G. Asachi

Înainte de a studia evoluţia spiritului critic, este interesant a ne opri asupra unui personaj care reprezintă trecerea de la lumea veche la cea nouă şi în care, deci, s-au întâlnit şi ciocnit tot felul de curente contradictorii. Este vorba de G. Asachi, una dintre marile figuri ale culturii româneşti.

Vom vedea că atitudinea sa este nehotărâtă şi contradictorie: aci ne apare ca om vechi, aci ca novator şi, în această din urmă atitudine chiar, când ca un novator lipsit de orice spirit critic, când cu oarecare preocupări critice, dar contrazicându-se adesea asupra aceluiaşi lucru.

În politică Asachi este un om vechi, un „conservator”. Cel mai însemnat eveniment politic, acela în care se concentrează toate aspiraţiile oamenilor noi din epoca sa, acela care ne dă măsura, din acest punct de vedere, a tuturor oamenilor care au trăit pe atunci, este revoluţia de la 1848: Asachi n-a sprijinit-o, mai mult, el a fost împotriva ei. În *Albina românească* el nu se mărgineşte să ignoreze revoluţia — ceea ce-i impunea cenzura rusească, desigur —, dar îşi manifestă toată aversiunea pentru acea mişcare.

Pentru dânsul, revoluţionarii din Muntenia sunt nişte tineri care, „pilduindu-se de cugetări vrednice de osândă, s-au fost abătut de la datoria ce au către ocârmuire”; şi tot aşa şi revoluţionarii din Iaşi, care au tulburat „liniştea de care, zice el, capitala noastră neîntrerupt se bucurase de la întronarea Prea Înaltului Domn Mihail C. Sturdza...” Iar faţă cu publicarea unui oarecare „ofis” al lui Mihail Sturdza, partizanul intereselor politice ruseşti, Asachi scrie: „*Rusia* a luat toate măsurile să nu răzbată anarhia în... *provinţiile otomane*”, adică în principate!

Dar acest om vechi în politică a fost unul din cei mai de seamă reprezentanţi ai introducerii culturii apusene la noi, prin ziare, calendare (calendarele pe acea vreme erau un fel de reviste anuale), prin reviste, traducând, imitând, compilând din scriitori străini de toate felurile; prin şcoala sa de inginerie; prin rolul său oficial în organizarea şcolilor în vremea lui Mihail Sturdza; prin cărţi didactice etc., etc.

G. Asachi a fost un om foarte învăţat. Trecuse prin şcoli serioase, nu era autodidact, ca majoritatea contemporanilor săi, era în curent cu toate lucrurile din Apus, până şi cu spiritismul, despre care scrie foiletoane.

În 1839, se pune în fruntea unui comitet, pentru a traduce un lexicon din nemţeşte, arătând câtă nevoie au românii de cultură. Chiar în primul număr al *Albinei româneşti* (1829, 1 iunie), în articolul-program, el declară că poporul român trebuie să se împărtăşească de cultura Apusului înaintat, ba încă repede, căci a întârziat:

„În zilele de acum, oricare îmbunătăţire şi aflare a vreunei naţii trece în posesia tuturor spre folosul oamenilor [...] Se cuvine cu îndoite pasuri şi sârguinţe a ni porni spre câştigare în parte a celor întârziate”.

Şi dacă din acest program ar rezulta că Asachi e un novator exagerat, că vrea să introducă cât mai multă cultură apuseană cu putinţă, fără nici un discernământ, apoi de aiurea se poate vedea că el, şi în această privinţă, are timidităţi, care nu prea rimează cu cele ce şi-a impus în programul activităţii sale culturale:

„Cultura şi fericirea unui popor nu stă în schimbarea portului, în mania de a se lepăda de învechime şi de a lua orice lucru străin şi nou, ci în respectul aducerii-aminte a strămoşilor”.

Acestea le spune cu ocazia constatării faptului că unii îşi schimbau numele, adăugând la sfârşit un *escu*, *iu*, *adi*, *ici*... În aceste rânduri, Asachi apare într-un fel de atitudine critică, dar mai mult ca reacţionar, căci acum defineşte cultura numai ca un cult al strămoşilor.

Dealtmintrelea, atitudinea sa faţă de reprezentanţii curentului critic (ca şi a acestora faţă de dânsul) este binevoitoare: când, în 1840, apare *Dacia literară* a lui Kogălniceanu, Asachi salută această apariţie, nu-i vorbă, fără mult entuziasm, probabil pentru că această revistă reprezintă un curent pe care el nu-l prea înţelegea; probabil şi pentru că, deşi *Dacia literară* îl lăuda în unele privinţe, îl şi ataca: direct, pentru caracterul prea exclusiv moldovenesc al *Albinei*, indirect, prin învinuirea adusă publicaţiilor româneşti în genere (deci şi *Albinei*, care o merită cu prisos) că se mulţumesc numai cu traduceri din limbi străine, fără nici un interes pentru români — învinuire pe care Kogălniceanu o reeditează şi în *Propăşirea* din 1844.

Tot bine primeşte Asachi şi apariţia *Repertoriului dramatic* al lui Alecsandri, un alt reprezentant al curentului critic şi al cărui acest *Repertoriu* chiar era o manifestare de critică aproape a tuturor curentelor sociale ale vremii. Ba, cu această ocazie, Asachi, accentuând din nou asupra necesităţii culturii apusene, ne arată şi înrâurirea ei asupra dezvoltării spiritului naţional, cât şi asupra dezvoltării literaturii originale româneşti:

„Înrâurirea secolului au deşteptat un spirit amorţit, cu sentimentul naţionalităţii s-au dezvoltat la noi şi elementele literaturii”, de unde se vede că acest om care, cum s-a văzut, recomanda respectul memoriei strămoşilor ca adevărata cultură, nu se poate împiedica să nu recunoască că influenţă apuseană şi naţionalism românesc sunt fenomene concomitente — ceea ce, am văzut, o spune şi A. Russo, ceea ce voim să dovedim şi noi.

Aşadar, până aici, vedem pe Asachi ca om vechi când e vorba de mişcarea politică din vremea sa, iar când e vorba de „cultură” în general, îl vedem când novator exagerat, când om vechi, şi rar în acea atitudine mijlocie, care e cea critică.

Prin urmare, constatăm, chiar de pe acum, că el n-a avut un punct de vedere sigur, o concepţie unitară asupra vieţii. De aceea, cum încă vom mai vedea, nu-l putem clasifica în nici o şcoală; şi de aceea el este un izolat, afară decât dacă am considera ca „şcoala” sa pe oameni ca Gusti, Săulescu... Dar aceşti scriitori au fost cu totul neînsemnaţi, fără personalitate, şi-i vom considera ca purtători ai cuvântului lui Asachi.

Dacă Asachi n-a ştiut bine ce vrea în privinţa culturii în general, cu atâta mai puţin va avea o atitudine hotărâtă faţă cu diferitele probleme ale culturii în special, şi mai ales cu cele două probleme principale, ce se puneau în acea vreme: limba literară şi literatura naţională. În privinţa limbii, într-un vechi număr din *Albina românească*, Asachi spune: „Sfezile şi controversele asupra formelor limbii sunt intempestive şi însorb timpul preţios”... Sunt unii „care se par îndatoraţi a aduce pe românie străine idiotisme şi construcţii” [se referă mai ales la traducători]... „Fondosul limbii noastre, ce pe aiurea se caută, este în Sfânta Scriptură”, către care, „adaugă-se îmbunătăţirile cerute după un metod simplu şi care s-ar cuveni a se legiui de către un giudeţ Amfiction, ce se poate închega din gramaticii români a Transilvaniei, a Ţării Româneşti şi a Moldovei”.

În altă parte se spune că „stropiarea” limbii, căreia i se siluieşte geniul, seamănă cu o fată mare de la ţară, naivă, adusă la oraş, sulemenită, înmănuşată, „trasă în toate părţile de nemţi, greci, francezi”. Aşadar, aci, opoziţia împotriva acelor sisteme lingvistice care voiau să „stropieze” limba, recomandarea cărţilor bisericeşti ca bază a limbii literare, prin urmare o atitudine cuminte, aproape ca şi a şcolii critice moldoveneşti; dar, totodată, propunerea raţionalistă ca un „tribunal” de lingvişti să decreteze „îmbunătăţirile” limbii. Această contradicţie între tendinţe nu se va rezolva niciodată în spiritul lui Asachi.

Într-un loc Asachi declară că scopul literaţilor este de „a nimeri formele şi stilul limbii” şi, pentru aceasta, trebuie respectată limba cărţilor bisericeşti, ca să nu avem o limbă bisericească, înţeleasă de toţi, şi trei limbi provinciale. În 1847, într-un fel de manifest lingvistic, Asachi spune că foile (ziarele) au menirea de a forma limba, şi foile „se-mpart la noi, zice el, în sisteme de conservativi, de radicali şi de cumpenitori sau de *juste milieu*” — şi declară, ca şi C. Negruzzi cu trei ani înainte, că „părtineşte acestei din urmă sisteme”. Asachi face, tot aici, şi propuneri detailate: e de părere să se reînvie cuvinte din cărţile bisericeşti, din manuscrise, şi să se ia cuvinte din limba populară. Aşadar, parcă ne-ar vorbi Russo; nu lipseşte nici poporanismul. Dar imediat cere alungarea cuvintelor străine, „deşi vechi în limbă”, căci... abuzul vechi e tot abuz. Ba, încă, recomandă modul cum s-a format limba literară grecească modernă, care, zice el, va produce „capodopere”. (Se ştie ce „capodopere” a produs!) Şi iată-l, deci, vorbind ca Laurian, după ce, în acelaşi articol, vorbise ca Russo.

Dar Asachi face propuneri care îl fac şi un predecesor al lui Arune Pumnul. Tot în acest articol din 1847 (ca şi în unul din 1842, 16), el recomandă, pe lângă alte izvoare de formare a cuvintelor necesare limbii, şi compunerea de cuvinte noi din rădăcini româneşti, pe baza principiului analogiei, ridicându-se, ca şi Pumnul mai târziu, împotriva „latinismului, italienismului, galicismului”...

Şi dacă aici se ridică împotriva latinismului, cum se ridică aiurea în *Albina* şi colaboratorul său D. Gusti, apoi în alt număr (61) al *Albinei* din acelaşi an, e lăudat Eliade pentru că, în *Curentul românesc*, curăţă limba de cuvinte „străine” şi pune în loc „romane”. Iar aiurea vorbeşte despre „astă frumoasă a noastră limbă *romană*, pe care câţiva farisei literari voiesc a o arăta chiar *dacă*...” (comparaţi cu iubirea lui A. Russo pentru *dacismul* românilor). Iar puţin după aceea, Asachi, care vorbea, cum s-a văzut mai sus, de respectarea limbii bisericeşti, acum cântă marele merit al lui Eliade, pentru că acesta vrea să schimbe limba, s-o readucă la limba „vorbită de oamenii lui Traian”.

Nu mai citez şi alte locuri, ca prefaţa de la *Poeziile* sale din 1836 etc..., unde vom găsi şi alte propuneri care se contrazic, şi între sine, şi cu cele citate până aici.

Aşadar, Asachi a îmbrăţişat, *în acelaşi timp*, toate curentele şi nici unul. Cel mult constatăm că două lucruri — deşi combătute prin altele — revin

mai des sub pana lui Asachi: limba bisericească şi analogia (pumnismul), ca izvoare ale limbii literare.

În practică însă, în limba scrisă de el, n-a respectat, cum şi era de aşteptat, nici un principiu, căci s-a ţinut de mai multe, desi nu de toate principiile pe care le-a susţinut teoreticeşte, ceea ce ar fi fost imposibil.

Nu am de gând să analizez aici limba lui Asachi şi nici nu poate intra aceasta în cadrul studiului nostru. Dar oricine a citit ceva din acest scriitor ştie că el are o limbă a sa, caracteristică, care seamănă cu a multor scriitori, fără să samene cu a vreunuia în aşa chip, ca să-l putem clasifica într-o categorie. El nu scrie nici vechea limbă literară bisericească, ca Veniamin Costachi, nici limba boierească a vremii sale, ca Vasile Drăghici, traducătorul lui *Robinson Crusoe*, nici limba boierească, dar literarizată a lui Conachi, nici jargonul latinist al lui Laurian, nici acel italienist al lui Eliade, nici limba nouă literară, cea care a triumfat, pe care o scriem azi, a lui C. Negruzzi.

El întrebuinţează unele expresii şi de la unii şi de la alţii, plus arhaisme reînviate de el, ori de şcolarii săi, însă, în orice caz, prin limba sa, trebuie să-l caracterizăm ca pe un om vechi, căci această limbă, dacă e vorba s-o punem cu aproximaţie într-o categorie, e mai degrabă limba boierească a vremii sale, foarte deosebită de limba *nouă* — şi fără viitor, căci era artificială — a unui Eliade; foarte deosebită de limba *nouă* — cu viitor, căci era alcătuită aşa cum a fost firesc să fie alcătuită — a unui C. Negruzzi. E, am zice, atât de rămas în urma altora, încât, când e vorba să ortografieze ceva cu litere latine, dibuieşte, în deosebire de alţii, scriind, cum observă Kogălniceanu, sutenul *ce*, de pildă, „când cu *tch* (Tchetate Albă — Cetatea Albă), când cu *tz* (*Scaritzica* — Scăricica), când cu *cz* (*Czeribouco* — Ceribucul) când cu *c* (Ş *e*, sau Ş *i*: *Bistriceora* — Bistricioara), în vreme ce numai această de pe urmă transcripţie este bună ”...

Şi, dacă din toate aceste manifestări, Asachi apare ca o colecţie de tendinţe contradictorii, apoi vom vedea că şi în literatură tendinţele sale sunt tot aşa.

Dar aici trebuie să deosebim pe propagandistul literaturii de autorul de literatură, căci el a fost şi una şi alta, şi poet şi „îndrumător”...

Să-l vedem în primul ipostaz.

„Această plecare către versuire se înseamnă şi între români, zice el, mai ales de când raza culturei au început a ni lumina ”. Căci „omul literat” trebuie să fie, după el, cunoscător de toate şi inspirat de pretutindene, ceea

ce ne arată că, în această privinţă, Asachi era mai nou şi mai luminat decât unii contemporani de ai noştri, care, sub pretext de a feri geniul naţional de pervertire şi „înstrăinare”, au recomandat scriitorilor români să se ferească de cunoştinţa literaturilor străine! Iar când e vorba ce anume literatură străină să servească scriitorilor români ca model, Asachi, care învăţase la Roma şi scrisese şi în italieneşte, o recomandă pe cea italiană şi se declară împotriva celei franceze.

Deşi spune, cum s-a văzut mai sus, că una din binefacerile culturii străine este şi dezvoltarea spiritului de naţionalitate, care face să se dezvolte literatura naţională; deşi laudă pe Alecsandri pentru colecţia de poezii populare al căreia folos îl pricepe (se ştie că şi el, în tinereţe, a cules poezii populare, dar mai apoi nu s-a mai ocupat cu acest lucru, nesimţindu-i toată importanţa); deşi, deci, s-ar părea că ar poseda premisele din care să tragă aceleaşi concluzii ca şi şcoala critică moldovenească, Asachi totuşi se face, pe dreptul, vinovat de învinuirea ce i-o aduce Kogălniceanu că traduce numai lucruri ce nu interesează pe români, învinuire pe care i-o face şi un *cititor* (din Roman) al ziarului său, care găseşte că *Albina* n-are foiletoane originale... Şi mai e de observat că, în „cronicile teatrale” ale *Albinei*, *după* învinuirile lui Kogălniceanu, în vremea propagandei şcolii critice în favoarea naţionalizării literaturii — în acele cronici, zicem, nu se atacă deloc multele piese inferioare străine care se jucau în Iaşi şi nu se arată dorinţa unei literaturi dramatice originale.

Iar din alt punct de vedere, al simţului critic faţă de valoarea unei opere de artă, Asachi dovedeşte că are puţin simţ şi, se pare, ţine seamă de inferioritatea versurilor din *Albina* şi de calitatea acelora care le făceau, că Asachi, ca şi Eliade, era de principiul: „Băieţi, scrieţi, numai scrieţi!”... Ca şi în privinţa traducerilor, tot aşa şi în privinţa literaturii naţionale, Asachi e prea nou; el e un reprezentant a ceea ce s-a numit „epoca eroică”, cuvânt impropriu, căci am avut un curent eroic, şi nu o epocă, deoarece, cum se va vedea imediat, curentul critic s-a născut odată cu cel eroic.

Dar dacă în activitatea sa de propagare a culturii literare Asachi e prea nou — „eroic” —, în literatura pe care o creează însuşi, vedem iar acel amestec de curente pe care l-am găsit până aici în activitatea sa.

Nu vom vorbi despre operele literare ale lui Asachi, căci acest lucru nu intră în cadrul studiului de faţă. Ne vom mărgini să amintim că G. Asachi e contemporan cu două faze ale literaturii române din veacul al XIX-lea: cu prima fază a acestei literaturi, s-o numim fază Conachi, şi cu a doua, s-o

numim faza Alecsandri. Ambele faze sunt condiţionate de influenţe străine şi se definesc şi prin aceste influenţe. Prima fază, a lui Conachi, e datorită influenţei literaturii clasice decadente franceze şi influenţei literaturii neogreceşti, care seamănă cu prima: e vremea sentimentalităţii fals-exagerate, a abstracţiunilor personificate, a mitologismului, a subiectelor fară legătură cu viaţa contemporană, a inspiraţiei sarbede din trecutul antic etc. A doua fază e datorită influenţei literaturii romantice franceze — Hugo, Lamartine —, nouă pe atunci: sentimentalism puternic, culoare vie, dezgroparea trecutului naţional, deci medieval etc.

Şi cine a citit pe Asachi ştie că el are puncte de contact şi cu Conachi (influenţa literaturii clasice a veacului XVIII, sentimentalism fals-exagerat, mitologism, manierism, versificaţia etc.) sau cu I. Văcărescu (aceleaşi lucruri, plus un fel de latinism poetic: Traian, Dochia, la Asachi) şi, pe de altă parte, cu Alecsandri, Bolintineanu (dezgroparea trecutului naţional, în nuvele şi poezii, patriotismul în literatură, influenţa lui Hugo şi Lamartine: „balade”, legende” etc).

Numai limba în care scrie e, cum am spus mai sus, mai veche decât a romanticilor, mai înspre limba lui Conachi.

Aşadar, Asachi e un om vechi în politică; un om nou ca introducător al culturii, deşi nehotărât, teoreticeşte, în privinţa rolului ei la noi; un om absolut nehotărât în privinţa curentelor lingvistice; un novator lipsit de spirit critic, ca propagator al literaturii europene; un poet care face parte din două faze deosebite şi contrare şi care, în limba operei sale, e mai degrabă vechi.

Şi încă un cuvânt.

Asachi a fost comparat întotdeauna cu Eliade Rădulescu. E justă comparaţia?

E justă întru cât îl privim numai ca introducător al culturii europene: ziare, reviste, traduceri, teatru etc. Din acest punct de vedere — *numai* — Asachi acopere, pe lângă activitatea lui Eliade, şi o parte din activitatea lui Gh. Lazăr: ca şi acesta, el înfiinţează prima şcoală românească specială, acea de inginerie, dar numai de inginerie, nu şi de patriotism, cum era şcoala lui Lazăr. Eliade, în vremea de care vorbim, a fost un revoluţionar în politică, un italienist în lingvistică. Dacă mai târziu devine reacţionar, apoi aceasta e tot o „noutate”, căci reacţionarismul său e tot o transplantare din Apus: în reacţionarismul său, el pleacă de la teorii apusene, nu de la consideraţii concrete asupra ţării sale. Cine, azi, ar fi, de pildă, pentru

introducerea majoratului la ţărani, cum a propus dl P. Carp, deşi ar fi reacţionar, în el n-ar vorbi glasul tradiţiei româneşti, acela n-ar fi un om „vechi” şi cu atât mai puţin un spirit „critic”, în înţelesul ce-l dăm aci acestui cuvânt, adică un om care, în introducerea culturii străine, ţine seamă de starea de fapt a Ţării sale, căci în tradiţia, obiceiul şi psihologia ţăranului român este, mai degrabă, *minoratul*!...

Dacă ceea ce a fost nou în Asachi i-ar fi slujit să facă selecţie în ceea ce a fost vechi în el, şi aceasta după o normă ce ar fi izvorât într-o concepţie unitară teoretică asupra vieţii, el ar fi putut fi începătorul şcolii critice moldoveneşti. Dar acest rol revine altora, dintre care, unii, ca A. Russo şi M. Kogălniceanu, au avut o concepţie absolut unitară asupra vieţii; alţii, ca C. Negruzzi, dl Maiorescu şi chiar şi Alecsandri, mai puţin unitară, contradicţia nemanifestându-se însă la aceştia în acelaşi domeniu, ci de la domeniu la domeniu, şi anume de la politică la cultură. (Alecsandri însă se contrazice şi în acelaşi domeniu, al politicii, dar afară de rare cazuri, nu în aceeaşi vreme, ci de la o epocă la alta a vieţii sale.) Dar despre acestea vom vorbi pe larg în cele ce urmează.

Evoluţia spiritului critic. — Locul „Junimii” în această evoluţie

Spiritul critic, despre care vorbim în acest studiu, ţine de la 1840 până la 1880, *adică tocmai cât ţine perioada de formare a României moderne, cu alte cuvinte, vremea când s-a introdus în ţările române cultura apuseană modernă şi cănd a fost mai urgentă şi mai la ordinea zilei problema asimilării culturii străine*. După 1880, începe procesul de organizare internă mai serioasă, pe baza şi cu elementele civilizaţiei introduse. La 1880, se poate spune, s-a isprăvit şi „unirea” celor două principate române — de atunci nu mai există Moldova şi Muntenia, ca ţări deosebite, de atunci nu mai poate fi vorba de o cultură deosebită moldovenească şi, prin urmare, de atunci încetează şi existenţa şcoalei critice moldoveneşti. Vom vedea, totuşi, că încă o sumă de ani, până după 1890, în Moldova mai apar manifestări critice special moldoveneşti, mai mult sau mai puţin efecte ale culturii moldoveneşti, mai mult sau mai puţin consecvenţe ale vechii critici moldoveneşti. Acestea vor fi *junimismul politic, radicalismul* şi *socialismul*, cu revistele sale, în special *Contemporanul.*

S-a înţeles de la sine că „critica”, de care vorbim în acest studiu, e critica culturii, a societăţii şi a literaturii în genere, şi nu critica literară cum o înţelegem acum, adică critica scriitorilor. Ultima manifestare a acestui spirit critic e articolul dlui Maiorescu — ultimul reprezentant al şcoalei critice moldoveneşti — *În contra neologismelor*, scris în 1881, care, dacă nu ni se ia în nume de rău acest pedantism, e data când, cu proclamarea regatului, România modernă era creată. Ceea ce a scris după aceea dl Maiorescu e critică literară. Activitatea critică a lui dl Maiorescu se împarte în două perioade bine distinse. Prima perioadă de critică a culturii, a introducerii şi asimilării culturii europene, cu *Scrierea limbei române* (1866), *Poezia română* (1867), *Contra şcoalei Barnuţiu* (1868), *Limba română în ziarele din Austria* (1868), *În contra direcţiei de astăzi în cultura română* (1868), *Observări polemice* (1869), *Direcţia nouă* (1872), *Beţia de cuvinte* (1873), *Răspunsurile “Revistei contimporane”* (1873), *În contra neologismelor* (1881). Celelalte articole, de după 1881, *Caragiale, Eminescu*, *Poeţi şi critici*, *În lături!*, *Contraziceri* etc. sunt articole de critică

literară. Încât, încă de la 1881, „Maurul” a crezut de cuviinţă că-şi „făcuse datoria”. O spune însuşi dl Maiorescu:

“În proporţia creşterii acestei mişcări [literare şi ştiinţifice], scade trebuinţa unei critici generale. Din momentul în care *se face* mai bine, acest fapt însuşi este sprijinul cel mai puternic al direcţiei adevărate. [...]

Sinteza generală în atac, izbirea unui întreg *curent periculos* o credem acum ştearsă de la ordinea zilei pentru părţile esenţiale în literatura proprie şi în ştiinţa teoretică. Rămâne încă la ordinea zilei în politică, dar de aceasta nu ne ocupăm aici”.

Aceeaşi conştiinţă de încetarea datoriei critice se vede şi la Alecsandri, care, de la 1880, nu mai vorbeşte nici măcar în scrisorile sale de primejdia stricătorilor de limbă. Dacă la 1880 era vremea ca Maurul să creadă că şi-a făcut toată datoria, dacă, adică, după aceea şi chiar azi, n-a mai fost şi nu mai este nevoie de acea critică, în care se cuprinde şi necesara „critică judecătorească” — aceasta ar forma subiectul unui capitol special al acestui studiu.

Critica dlui Maiorescu de după 1881, ca şi a dlui Gherea, nu intră în cadrul acestui studiu, care vrea să fie numai cercetarea spiritului critic aplicat la formarea culturii româneşti moderne din vremea când, în celălalt domeniu, politic, şi mai ales în Muntenia, oamenii de pe primul plan al scenei lucrau pentru organizarea statului român modern.

Dealtmintrelea, critica literară nici nu se putea naşte pe vremea aceea, căci n-avea pentru ce.

Nu există o literatură care să merite, mai bine: care să comporte ceea ce se cheamă „critică literară”. Ni se pare că însuşi dl Maiorescu spune acest lucru undeva în scrierile sale.

A face critică literară este a face anatomia, fiziologia şi etiologia unei opere de artă, sau, ceea ce este acelaşi lucru, a spiritului unui scriitor. Aceşti termeni, împrumutaţi de la ştiinţele naturale, nu vor să fie decât nişte metafore clarificatoare şi nimic mai mult.

Când diseci opera de artă sau spiritul scriitorului — când faci anatomia operei sau a spiritului scriitorului — pentru a-i descoperi însuşirile; când descoperi legătura dintre acele însuşiri şi condiţionarea lor reciprocă — când faci fiziologia operei sau a spiritului; când descoperi legătura cauzală dintre opera sau spiritul scriitorului şi condiţiile cosmice, morale, intelectuale, sociale în care s-a produs acea operă sau s-a format acel spirit — când faci etiologia operei de artă: atunci faci critică ştiinţifică, cât poate

fi „ştiinţifică” critica literară, adică întru cât i se pot aplica ei metodele ştiinţelor exacte ale naturii.

Dar nu se analizează decât realitatea, numai ea merită această trudă şi onoare. Iar literatura de până la Eminescu, afară de oarecare mici excepţii, nefiind zugrăvirea serioasă a vieţii, nu comportă o adevărată critică literară. Când au venit Eminescu şi Caragiale, atunci şi dl Maiorescu şi-a schimbat rolul, a trecut la a doua perioadă a activităţii sale, la critica literară. Cu alte cuvinte, când, formându-se o cultură românească, Eminescu şi Caragiale au fost posibili, şi critica, din jandarm al culturii, ca mai înainte, devine analistă, literară.

Şi dacă critica dlui Maiorescu nu e aşa de literară, dacă, vreau să zic, ea este mai mult afirmare de principii teoretice decât disecare de opere, pe lângă alte pricini pe care le-o fi având dl Maiorescu, desigur că principalele sunt teoriile sale estetice, care, orice s-ar zice, sunt o piedică pentru considerarea unei opere de artă ca o manifestare de viaţă pur şi simplu, şi nimic alta. Acest defect s-a exagerat apoi la epigonii săi.

Aşadar, dl Maiorescu cel de până la 1881 a avut marele rol de a fi unul — şi ultimul — dintre acei care au prezidat la formarea culturii române, în unele privinţe, cum vom vedea, inferior, în unele mai unilateral, în altele, superior.

Curentul acesta critic începe cu M. Kogălniceanu, se continuă cu C. Negruzzi, A. Russo, Alecsandri şi se sfârşeşte cu dl Maiorescu — ca să nu citez decât pe corifei, pe cele câteva personaje reprezentative care l-au întrupat. El are ca organe de luptă *Dacia literară, Propăşirea, România literară, Steaua Dunării* şi *Convorbiri literare* cât au apărut în Iaşi (adică cât a fost o cultură „moldovenească” deosebită; sau în vremea formării culturii româneşti, care coincide cu formarea statului român, cu alte cuvinte, până când se desăvârşeşte cu adevărat Unirea), revistă care a fost „sora *României literare*”, cum o numeşte Alecsandri şi pe care acesta ştia unde s-o aşeze — chiar în biblioteca sa! —, „alături de *România literară*”. Alecsandri, constatând această înrudire de gradul întâi între *Convorbiri şi România literară* — „surori” — şi recunoscând *Convorbirilor* „calităţile necesare unei foi ce ţinteşte a dezvolta gustul frumosului şi distrage spiritele din rătăcirea politică” (ca şi *Dacia literară, Propăşirea, România literară,* adăugăm noi; vezi „introducerile” acestor reviste), e „gata” a le „da mâna cu toată inima”.

Nu e adevărat, dar, că „direcţia nouă” începe de la 1860 cu V. Alecsandri, cum zice undeva dl Maiorescu, şi cu atât mai puţin adevărat că „singura revistă critică ce a avut-o România” au fost *Convorbirile literare*, cum zice aiurea tot dl Maiorescu şi că: “*...pentru întâia oară* s-a arătat în *Convorbiri* o direcţiune critică în contra limbei obicinuite pe atunci în multe scrieri ale literaturii române.

Critica voia, pe de o parte, să combată construcţiunile arbitrare ale filologilor, care, sub cuvânt de „purificare” întocmeau un vocabular de termeni necunoscuţi românului şi depărtau vorbirea claselor culte de la izvorul de viaţă al limbii populare”.

...Ceea ce este absolut greşit, cum s-a văzut până aici şi mai ales cum se va vedea în cele ce urmează, căci A. Russo a scris mult mai mult, mai pe larg şi cu argumente mai variate decât dl Maiorescu în contra stricătorilor de limbă, aşa de mult încât „cere iertare pentru nevoia în care s-a aflat de a spune de trei şi patru ori tot acele lucruri şi acele idei...”.

Că Moldova luptase mult pentru ferirea limbii de construcţiunile arbitrare ale filologilor„ era aşa de cunoscut moldovenilor, încât Alecsandri, în 1868, constată că: ”Tot Moldova, sărmana, păstrează simţul bun şi gustul estetic în privinţa literaturii”... Tot Moldova, ca mai înainte.

E curios cum dl Maiorescu trece peste aceste locuri, când Alecsandri, în „scrisorile” sale către dl I. Negruzzi, chiar de la apariţia *Convorbirilor*, pomeneşte necontenit de *România literară*, ceea ce va fi făcut şi prin viu grai. Desigur că conducătorii „Junimii” cunoşteau pe „sora” mai mare a revistei lor şi vor fi citit şi pe A. Russo, în care se găseşte tot atâta critică cât în toţi ceilalţi critici la un loc şi în mai multe direcţii decât la toţi. E cu neputinţă ca „Junimea”, care a făcut procesul literaturii şi culturii române, care a vorbit, cu tonul cunoştinţei de cauză, de *vechea direcţie*, să nu fi cunoscut literatura şi direcţia „veche”. Stăruinţa cu care Alecsandri vorbea în scrisorile sale către junimişti de *România literară* trebuie să-i fi făcut să citească acea revistă, dacă nu vor fi citit-o chiar când ea apărea, căci întemeietorii „Junimii” erau adolescenţi cultivaţi când apărea *România literară*, iar această revistă, la care colaborau scriitorii români de pretutindene, avea o mare răspândire şi un mare răsunet. În *Săptămâna (Amintiri de la “Junimea”)* dl Panu, care e dintr-o generaţie mai tânără, vorbeşte adesea de revistele mai vechi moldoveneşti.

Că tendinţa şi spiritul *Convorbirilor* nu au fost o noutate, o mărturiseşte dealtmintrelea şi dl Maiorescu, când zice, cum am văzut, că direcţia nouă

începe cu Alecsandri, de la 1860. Era imposibil să nu vorbească despre „criticul” Alecsandri, căci acesta era în „Junimea”. Ba dl Maiorescu mărturiseşte chiar şi influenţa vechii şcoli critice asupra „Junimii”; mai mult, mărturiseşte că „Junimea” este o continuare a acelei şcoli, când ne spune că:

„V. Alecsandri, prin scrieri şi *sfătuiri* orale, ne-a întărit în tendinţa de a ne emancipa limba din pedantismul filologilor şi de a o primi aşa cum iese ca un izvor limpede din mintea poporului”.

Despre felul acelor *sfaturi*, ne putem face o idee din sfaturile pe care V. Alecsandri le da, în scrisori particulare, directorului *Convorbirilor*, dlui I. Negruzzi. Odată îl sfătuieşte să lovească „în ceata chiloasă a *pedanţilor*” prin *Còpiile după natură* (anul 1869); altădată (acelaşi an) prevede că *Convorbirile* vor ajunge o Academie a bunului-gust. Dar încă mai înainte, în 1868, îl sfătuieşte pe dl Negruzzi să nu cadă, împreună cu dl Maiorescu şi „Junimea”, în „aberăciuni” şi „elucubrăciuni”, căci *i se părea că “Junimea” nu se fereşte destul de pedantism*. Dorinţa lui V. Alecsandri — directorul *României literare* şi colaboratorul lui A. Russo — este „ca reuşita victorioasă a *Convorbirilor* să fie cel mai bun răspuns atât la atacurile ardelenilor, cât şi la tăcerea bucureşteană”.

Aşadar, după mărturisirea dlui Maiorescu, după scrisorile lui Alecsandri, „Junimea” a fost sfătuită de Alecsandri. Dar Alecsandri nu era decât unul dintre reprezentanţii spiritului critic moldovenesc. Şi, dacă studiem cu atenţie mişcarea culturală de la 1840 încoace, vedem că iniţiatorul acestui curent critic e M. Kogălniceanu, iar teoreticianul e A. Russo. V. Alecsandri a fost fără îndoială influenţat de aceştia şi în teoriile lingvistice, poate mai mult decât în privinţa literaturii populare, a fost influenţat, doctrinizat de către primul teoretician al teoriei fenomenaliste a limbii la români, de duşmanul sistematic al „aberăciunilor şi elucubrăciunilor”, de A. Russo. Şi când Alecsandri da sfaturi, în realitate sfaturile erau date de vechea şcoală critică, al cărui teoretician a fost A. Russo.

Chiar dacă n-am fi surprins această filiaţiune, tot eram îndreptăţiţi s-o bănuim, căci ar fi fost curios să se nască în Iaşi, distanţate numai prin doisprezece ani, două reviste critice, *România literară* şi *Convorbirile*, cu aceleaşi tendinţe, fără ca cea din urmă să fie o continuare firească a celei dintâi.

O revistă e sprijinită, gustată de un public, are nevoie de o atmosferă priincioasă — publicul; e susţinută de un cerc; în cazul special, cercul a fost societatea „Junimea”. Dar cine pregătise acest public, din care ieşise acest cerc, dacă nu vechea critică, vechea cultură moldovenească?„ Aşadar, prin atmosfera intelectuală, prin sfaturile lui Alecsandri, prin — desigur — lectura vechilor reviste şi desigur, şi prin cultura serioasă a conducătorilor ”Junimii”, se explică apariţia acestei societăţi şi a revistei *Convorbiri literare*, care va continua — mai liniştit, mai multă vreme şi mai uşor, din pricina condiţiilor mai prielnice din ţară — opera criticilor şi a revistelor din trecut, în unele privinţe mai cu succes, în unele mai cu îngustime, mai fără comprehensiune, dar adăugând şi puncte noi de privire, părăsind însă, din nefericire, unele puncte de privire foarte importante din cele ale vechii critici moldoveneşti, deosebiri care rezultă şi din deosebirea dintre vremea de la 1840—1860 şi cea următoare, şi din deosebirea de temperamente dintre critici.

Evoluţia spiritului critic. — Deosebirile dintre vechea şcoală critică moldovenească şi „Junimea”

Epoca în care se dezvoltă şcoala critică de dinainte de „Junimea” şi care ţine de la 1840 până după 1860 se deosebeşte cu totul de acea a „Junimii”.

După 1821, deşi continuă stăpânirea turcească, ţările române cad din ce în ce sub influenţa rusească, care începuse mai de demult. Apăsarea [...] se accentuează necontenit şi de la convenţia de Akkerman, făcând încă în pas, ajunge la impunerea Regulamentului organic, care, din punct de vedere politic, nu este decât organizarea ţărilor române în aşa chip, încât să fie scoase de sub stăpânirea turcească spre a trece sub cea rusească. Ţările române devin miza în jocul dintre turci şi ruşi [...]

Din această situaţie rezultă mai întâi o stare de umilire naţională care devine sângerătoare pentru cei care cugetă şi simt. Consulul rus e mai presus de domn. El îi porunceşte şi-i indică măsuri în contra protestatarilor, pentru care, adesea, în forul său interior, domnul are toată simpatia. Cei care mai păstrează o scânteie de sentiment naţional şi de demnitate trebuie să sufere în tăcere. Kogălniceanu ne spune că a văzut în vremea ocupaţiei ruseşti pe redactorul *Gazetei de Moldavia* (Asachi) plângând că trebuia să înjure pe bărbaţii filoromâni din Europa. Iar cei care aveau curajul să-şi manifeste iubirea de ţară erau trimişi în surgun. Inutil să mai aducem nume de scriitori şi patrioţi închişi în mânăstiri. [...]

Despre gradul de umilire naţională ne putem face o idee, gândindu-ne la faptul relatat de Dionisie Eclesiarhul, care spune că un căpitan-paşa, venind în Bucureşti cu oamenii lui, şi-a permis să poruncească boierilor să le aducă jupânesele la o orgie, ruşine de care n-au scăpat boierii — dar numai anatomiceşte —, decât înşelând pe turci, aducându-le femei de pe „poduri” şi crâşmărese, şi dându-le drept soţiile lor... Iar A. Russo scrie că haiducul Grozea spunea la judecată: „Voi faceţi temenele la muscali şi le mulţumiţi că petrec cu fetele şi nevestele voastre”.

Situaţia cea grea a ţării o simţeau mai ales ţăranii, care trebuiau să îndestuleze nevoile armatelor ruseşti — şi turceşti — ce se perindau pe aici.

Iar boierii, clasa conducătoare a naţiei, căreia îi revenea rolul să se opună, pe cât se putea, acestei umiliri, nu-şi făceau datoria, bineînţeles ca clasă, căci au fost şi excepţii fericite.

Aceşti boieri, zice Kogălniceanu, se prăpădeau după străini. Unul a declarat că, „dacă ar şti că are vreo picătură de sânge de român, şi-ar tăia braţul şi ar scăpa de ea...” Iar C. Negruzzi ne spune că damelor le era ruşine să ştie bine româneşte şi, ca să dovedească neştiinţa limbii române, pronunţau: „mozicule”, „nu stiu”, „zos”... A. Russo ne spune că clasa înaltă din Iaşi ducea o viaţă turcească, orientală, ura ce e românesc şi era ignorantă... Chiar C. Negruzzi, care a fost un conservator, primul junimist, cum vom vedea, şi deci nu un antiboier „revoluţionar”, ne spune că sub fanarioţi boierii vorbeau greceşte, n-aveau demnitate şi erau unealtă străinilor... Iar G. Sion ne arată cum, după 1800, boierii îşi vindeau ţara agenţilor ruşi. Şi iarăşi, tot C. Negruzzi ne spune că aristocraţia veche a fost „o iarbă, care muşcă când poporul, când pe ocârmuitori” — vorbe care se potrivesc încă şi mai bine (cum se vede din istorie) pentru boierii de după 1821, care, cum arată pe larg şi A. Russo, au cerut să plece fanarioţii, ca să ia ei domnia, şi care, la 1821, au fugit în Bucovina şi au început să atace pe Ioniţă Sandu Sturdza că s-a unit cu „cărbunarii” (boierii mici) şi să-l pârască la turci, pentru că acest domn nu voia să-i scutească de toate dările, rămânând să plătească numai ţăranii, nu voia să le pună la discreţie toate celelalte clase. [...]

Şi în adevăr, ruşii, pentru a-şi ajunge scopul [...], câştigă pe boieri în partea lor, lăsându-le în schimb ţările la discreţie. Regulamentul organic este legiferarea exploatării claselor de jos de către boieri, căci exploatarea seculară ajunge acum aproape de culmea ei. Toată străduinţa boierilor, încă de la începutul veacului, se cheltuise în direcţia aceasta. Toate proiectele de constituţie pe care le ignorează dl Rădulescu-Motru (vezi cartea d-sale: *Cultura română şi politicianismul*), şi acea de la 1802 şi cele de la 1821, concepute în Bucovina de boierii fugari, toate sunt legiferarea exploatării desăvârşite a claselor de jos — în ultimă analiză, a ţărănimii. Constituţia de la 1834 e, în sfârşit, realizarea aproape completă a dorinţelor boierilor, care capătă de la ruşi ceea ce Ioniţă Sandu Sturdza, deşi el însuşi de neam mare, dar „boierinaş”, nu voise să le dea la început deloc, iar mai târziu, silit de ruşii înteţiţi de boieri, le dăduse numai în parte.

Istoria ne arată chinurile la care erau supuşi ţăranii şi sub fanarioţi şi, după aceea, sub Regulamentul organic. Dionisie Eclesiarhul ne arată

caznele pe care le îndurau ţăranii sub domnii greci. Constantin Radovici din Goleşti ne zugrăveşte cu durere starea ţărănimii din vremea sa (1826), exploatarea ei de către boieri. Constantin Radovici din Goleşti mărturiseşte că şi el a făcut ca alţii şi spune că, după ce şi-a deschis ochii, în urma călătoriei în Apus, l-a apucat mustrarea de cuget, fericind pe cei care n-au făcut ca dânsul, care n-au stors poporul! V. Alecsandri, în articolul despre C. Negruzzi, ne vorbeşte de mizeria ţărănimii, de deposedarea cu sila a răzeşilor, de umilirea breslaşilor şi de robia ţiganilor din vremea domniei Regulamentului organic, a acelei *constituţii oligarhice*, făcută de boieri şi impusă ţării. [...] Adevăratele clase româneşti: ţărănimea, breslele şi boierinaşii sunt date în stăpânirea şi exploatarea boierilor înstrăinaţi şi slugarnici faţă de străini, în stăpânirea acelei clase care, cum am văzut, se ruşina să fie românească şi care, cum ne spune şi Alecsandri, în articolul citat mai sus, şi A. Russo, în *Iaşii şi locuitorii săi în 1840*, uitase şi noţiunea şi cuvântul de onoare.

Ar fi uşor să dau toată culoarea neagră a tabloului, dacă n-aş cita decât faptele din volumele V şi VI ale *Istoriei românilor* a dlui Xenopol. Dar cred că şi le poate reaminti oricine le-a citit. Am ţinut numai să fac o schiţă, folosindu-mă de câteva citaţii mai ales din scriitorii despre care e vorba în acest articol, pentru a-i caracteriza şi cu acest prilej.

Aşadar, la vremea când a apărut vechea şcoală critică moldovenească, ţara era umilită [...]; boierii, dispreţuitori ai românismului, apăsau de moarte clasele de jos şi mai ales pe ţărani, daţi plată lor de ruşi, în schimbul îngenuncherii ţării. Am spus că încă de la 1802 boierii proiectează o *constituţie oligarhică*. La 1821 boierii fugiţi în Bucovina proiectează constituţii peste constituţii, care de care mai oligarhice şi mai apăsătoare pentru ţărani. Scopul lor este să reducă puterea domnilor, să-i facă unelte în mâna lor de exploatatori. Ioniţă Sandu Sturdza se opune: apoi, cum am spus, le cedează, silit de ruşi, după convenţia de la Akkerman. Iar Regulamentul organic este încoronarea succesului lor.

Dar la dorinţele boierilor fugiţi în 1821 se opune clasa boierinaşilor, care, neglijată, departe de putere, devenise o clasă revoluţionară. Această clasă, din cauza intereselor sale, ia o atitudine democratică şi devine, ca orice clasă revoluţionară, reprezentanta tuturor claselor dezmoştenite. Ionică Tăutu este reprezentantul teoretic al acestei clase şi al acestor tendinţe. El opune proiectelor de constituţii oligarhice ale marilor boieri un proiect de constituţie liberală, în care cere reforme dictate de interesele

claselor apăsate. Ionică Tăutu, pe care A. Russo îl compară cu P. L. Courier, era, ne spune A. Russo, versat în literatura politică europeană: boierinaşii îndureraţi se dedau doctrinelor filozofice. Atât boierii mari, cât şi boierinaşii (prin I. Tăutu) îşi teoretizează interesele cu ajutorul literaturii politice europene.

Aşadar, în luptă sunt interese reale şi „europenismul" („străinismul") serveşte numai spre a găsi formule pentru aceste interese. Întreb pe dl Rădulescu-Motru: este acesta raţionalism, slăbiciune intelectuală, şarlatanism? La astfel de învinuiri a răspuns de mult, cu anticipaţie, unul din acei „raţionalişti şarlatani", A. Russo:

„Va veni vremea, dacă n-au şi sosit, în care şi noi, tinerii de pe la 1835, tinerii şi bonjuriştii suri de astăzi, vom fi chemaţi bătrâni; vom fi giudecaţi *nu după ceea ce am făcut, dar după ceea ce minţile strechiete or socoti că au trebuit să facem*; vom fi osândiţi nu după greutatea luptei şi a vremei de atunce, ci *după* patima partizilor şi după placul opiniei mulţimei...".

Luptele din prima jumătate a veacului al XIX-lea sunt lupte între categoriile sociale, lupte de interese sociale, din care, în vremea Regulamentului, ies învingătoare cele ale clasei boiereşti, cum, după 1848, vor ieşi învingătoare, cel puţin în parte, interesele altor clase.

Până la convenţia de Akkermann, din 1826, ascendentul îl au, până la un punct, dorinţele boierinaşilor. După aceea, revendicările de castă ale boierilor se realizează tot mai mult, până ce capătă realizarea aproape deplină sub Regulamentul organic.

Dar boierinaşii înfrânţi nu se lasă şi, reprezentând şi pe celelalte clase, duc lupta împotriva constituţiei oligarhice impusă de ruşi şi în favoarea unei constituţii favorabile claselor de jos, în favoarea constituţiei liberale. *Aceasta este, până la un punct, lupta generaţiei de la 1848*.

În Muntenia, pe lângă boierinaşi se alipeşte, conştient, şi clasa mijlocie, care în Moldova aproape nu există, şi de aceea „revoluţia" munteană este mai serioasă şi are alt caracter.

Aşa stau faptele istoriceşte. Acei care atacă pe cei de la 1848 ca pe nişte şarlatani raţionalişti ignorează istoria românilor.

Criticii de care vorbim în acest studiu fac parte din clasa boierinaşilor, sunt reprezentanţii acestei clase şi, prin simpatie, ai tuturor claselor apăsate. A. Russo nu uită nici pe evrei, ca şi Kogălniceanu, care, în *cerinţele* sale de la 1848, reclamă drepturi pentru acest neam: întotdeauna o clasă apăsată,

când îşi revendică drepturile, se face, până ce le câştigă, apărătoarea tuturor celorlalte grupuri nemulţumite.

Năzuinţele acestor oameni au căpătat formula teoretică de la ideologia Apusului.

În starea ţărilor române, aşa cum am schiţat-o, şi ca reprezentanţi ai clasei boierinaşilor, care luptau de mult cu boierii, aceşti critici n-au putut fi decât „revoluţionari”, urmaşi ai lui Ionică Tăutu de la 1821. Cauzele adânci sociale explică atitudinea lor politică, şi nu simplul contact cu Apusul. Contactul cu Apusul putea numai să-i întărească în atitudinea lor de nemulţumiţi, şi prin puterea contrastului, şi prin cunoaşterea teoriilor, adică prin conştientizarea instinctelor lor. Constantin Radovici din Goleşti, întors din străinătate, la 1828, când plânge, comparând cu Apusul înapoierea şi nefericirea ţării sale, nu inventează înapoierea, nefericirile, jafurile şi umilirea din ţară.

Aşadar, aceşti critici sunt constituţionalişti liberali, din pricina împrejurărilor din ţara şi din epoca în care ei trăiesc şi luptă.

O altă cauză, care a contribuit la schimbările sociale din veacul trecut, a fost şi fatala presiune a Apusului asupra ţărilor române, care, cum s-a zis, sunt ca nişte provincii ale Europei, în imposibilitate de a rămâne în afară de mişcările sociale ale continentului.

Apoi, să nu se uite că în mişcările sociale joacă rol şi idealismul, adică dorinţa de a lucra pentru adevăr, pentru bine şi pentru frumos. În accentele lui Constantin Radovici din Goleşti nu e vorba, desigur, de interesul de clasă, ci de tristeţea unui suflet care compară adevărul, binele şi frumosul din Apus cu înjosirea şi mizeria din patria sa — comparaţie din care se naşte dorinţa dezinteresată de bine, ce dă naştere sacrificiului pentru o cauză: idealismul. Şi — lucrurile omeneşti sunt foarte complicate — desigur că şi la cei din clasele interesate a avut rol şi idealismul, căci sufletul omenesc, spre onoarea lui, se revarsă întotdeauna peste marginile interesului individual, dovadă chiar îmbrăţişarea sinceră, de către clasa care luptă pentru schimbare, a intereselor celorlalte clase apăsate.

La Alecsandri mai surprindem o cauză de nemulţumire, deci încă o cauză a atitudinii sale. Alecsandri, cum vom vedea aiurea, a fost un patruzecioptist junimistizant. (Am spus că C. Negruzzi a fost un junimist, primul, mai bine, a fost un „junimist” care a luat parte la mişcarea de la 1848.)

Într-o scrisoare din 184... zice corespondentul său:

„Crescuţi amândoi în Franţa din copilăria noastră, ne-am despărţit de un an, *lung cât un secol*; tu ai mai rămas la Paris, *o ! fericitule între fericiţi!*, iar eu m-am întors la Iaşi”... pe care (în *Iaşii în 1844*) îl descrie cu dispreţ ca pe un oraş „semi-oriental”, fără arhitectură, fără splendoare, incult şi plin de glod, în care meritul bonjuriştilor nu e recunoscut şi unde, cum zice aiurea:

„Noi [bonjuriştii] nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oamenii, criticăm abuzurile” etc... şi, ceva mai departe:

“Ce zici, amice, de elementul în care suntem chemaţi a trăi noi, elevii academiilor din Franţa şi Germania? [...] noi, care avem aspirări către orizonturi necunoscute sub cerul ţării?”

— sentimente ce lipsesc la A. Russo şi M. Kogălniceanu, care au fost adevăraţi liberali, sentimente care ni-l arată ca pe un „occidentalizat” fin, rău impresionat esteticeşte de societatea ieşeană, şi din care vedem la Alecsandri, pe lângă, desigur, o sinceră nemulţumire de mizeriile ţării, şi ceva din ceea ce se cheamă *dandysm* ori *snobism*. Dar vom vorbi pe larg despre Alecsandri aiurea.

Aşadar, umilirea naţională, interesele de clasă ale boierinaşilor — şi ale negustorilor în Muntenia —, presiunea europeană, idealismul, snobismul sunt cauzele mişcării liberale de la jumătatea veacului al XIX-lea.

Criticii de la mijlocul veacului al XIX-lea nu au putut fi, prin urmare, decât constituţionalişti liberali.

După 1866 dorinţele cele mari se îndepliniseră şi fericirea nu venise nici atât de mare cât se sperase, nici egală pentru toţi.

Numai un singur lucru era clar: umilirea naţională nu mai era aşa de strigătoare.

Constituţia liberală nu putea fi privită cu ochi buni de boierii cei mari, căci prin constituţie ei trebuiau să împartă puterea cu alţii. Nu-i vorbă, constituţia a fost aşa alcătuită, încât să nu-i lovească mult în interesele economice. Iar egalitatea în faţa legii, în faţa autorităţilor, care i-ar fi putut jigni, deşi înscrisă în Constituţie, n-a existat şi nu există încă. Dar, oricum, acest atentat — constituţia liberală — la atotputernicia boierilor i-a făcut să nu aibă simpatie pentru dânsa.

Pe boierinaşi, această constituţie, odată câştigată, n-a putut să-i mai entuziasmeze, pentru că, legile economice lucrând, boierinaşii au început — mai bine, au continuat — să decadă, stârnindu-li-se acum ca concurent o clasă nouă, burghezia.

Numai burghezia, creată în parte de stat, ajutată de el a se întări, a fost mulţumită.

Profesiunile liberale şi funcţionarii au fost şi ei mulţumiţi, căci erau o clasă creată de noua stare de lucruri, şi cu atât mai mulţumiţi, cu cât pe atunci, nefiind concurenţă mare la locuri, erau preţuiţi şi bine plătiţi. Mai târziu numai, de pe la 1880, o parte din această clasă începe să fie nemulţumită — unii suspinând după vremurile vechi (Delavrancea în *Odinioară* şi aiurea, şi mai ales Eminescu), alţii visând un viitor fericit (socialiştii), toţi însă plecând, conştient sau inconştient, de la durerea simţită pentru dispariţia vechilor clase, boierinaşi, bresle, din care făceau parte şi ei, şi — un sentiment mai intelectual şi mai altruist — de la durerea produsă în ei de mizeria ţărănimii. Unii căutau refugiul în trecut, alţii în viitor. Toţi erau nemulţumiţi de starea nouă de lucruri; de aici, în mare parte, pesimismul generaţiei eminesciene.

Negustorii mici şi meseriaşii români au fost distruşi în noua organizare a ţării mai ales în Moldova. Ei trebuiau să fie împotriva acestei stări noi, căci dacă politiceşte deveniseră cetăţeni liberi, economiceşte, cu introducerea vieţii şi nevoilor complicate apusene, ei erau meniţi pieirii.

Ţărănimea..., dar ţărănimea a suferit de la sfârşitul epocii eroice până azi. Este drept că noua stare de lucruri i-ar fi îngăduit să-şi cucerească o viaţă mai bună, dacă ea ar fi ştiut să se folosească de legiuirile noi.

Aşadar, mai toate cauzele, care făcuse pe A. Russo şi pe ceilalţi să fie constituţionalişti liberali, acum nu mai erau. Nu mai era nici umilirea naţională de altădată, nici interesul de clasă, nici idealismul. Nu mai era nici *snobismul*, căci acum oraşele noastre deveniseră mai „civilizate” şi tinerii nu mai au cuvânt să se simtă ca în pădure. Ba, încă, cei care încep să devină mai reacţionari, deşi la 1840 nu puteau suferi „semibarbaria”, acum suspină după acea semibarbarie (Alecsandri, în unele piese şi unele „scrisori”).

În „Junimea” au fost multe feluri de oameni. Ne mărginim la dl Maiorescu. Asupra d-sale nelucrând acele cauze care au lucrat asupra lui A. Russo şi, pe de altă parte, el neţinând în seamă fatalitatea faptelor istorice şi scăpându-i consideraţia că binele ar putea veni tocmai prin ducerea cât mai departe a constituţionalismului liberal, adică prin stoarcerea a tot ceea ce poate da el, dl Maiorescu, a fost împotriva constituţionalismului liberal, cu toate că nu tocmai consecvent, cum vom vedea, a fost, cu un cuvânt, împotriva *formelor noi* — vestita sa luptă împotriva formei goale, deşi dl Philippide arată că şi activitatea dlui Maiorescu a fost crearea şi încurajarea

formei goale, numai cât a formei copiate „întocmai” după forma ştiinţii moderne”.

Aceasta este deosebirea esenţială dintre vechea critică, reprezentată prin A. Russo, M. Kogălniceanu, V. Alecsandri până la un punct (şi nu şi C. Negruzzi, care a fost exact ca dl Maiorescu) — şi dl Maiorescu.

Acum să vedem celelalte deosebiri.

În privinţa limbii şi a literaturii, deosebirea stă în faptul că pe când vechea şcoală a luptat mai mult împotriva stricătorilor de limbă şi a influenţelor străine în literatură, dl Maiorescu a luptat mai mult împotriva prostului gust literar, sau în contra lui „Scrieţi, băieţi, numai scrieţi!”...

Din cauza apăsării şi umilirii românilor de către turci, ruşi, unguri, fanarioţi, se naşte tendinţa de a dovedi cu orice preţ romanitatea poporului român şi latinitatea limbii. Începe curentul latinist — de necesitatea căruia îşi dă seama şi un antilatinist din vremea aceea, V. Alecsandri, dar acest curent, tot purificând limba, tindea la desfiinţarea ei. Pe de altă parte, contactul cu civilizaţia franceză pricinuind o puternică invazie de elemente franceze, pe lângă cele necesare — neologismele — se îmbulzesc o mulţime de cuvinte de prisos, barbarismele. Primejdia desfiinţării limbii româneşti a fost mai ales în vremea vechii critici moldoveneşti: pe vremea când Laurian, Pumnul, Eliade şi alţii căutau că schimbe limba. Acel care, teoreticeşte, a reprezentat spiritul de conservare a fost A. Russo, care a adus toate argumentele cu putinţă şi care a scris, în scurta-i carieră, mai mult decât toţi ceilalţi teoreticieni din vremea lui şi de după el la un loc, şi care, ca întotdeauna, şi-a dat seamă de cele ce se petreceau în faţa sa:

„Moderna ură politică a moscalilor, de care poate fraţii de peste munţi, ca mai depărtaţi, nu erau şi nu sunt pătrunşi ca noi, *ne-au aruncat în italienism, în franţuzism şi în alte isme*, ce nu erau şi nu sunt românism, *însă primejdiile politice*, în cât priveşte robirea *sufletului* român, au trecut, adevăratul românism trebuie a-şi ridica capul”.

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva stricătorilor de limbă decât Maiorescu.

În privinţa literaturii, chestia trebuie privită din două puncte de vedere: al caracterului specific românesc — originalitatea; şi al calităţilor artistice — valoarea estetică.

Din primul punct de vedere, şcoala veche critică, iarăşi, a luptat mai mult, aducând argumente mai numeroase şi mai complete. La începutul influenţei franceze, românii imitează servil pe străini; A. Russo zice că, într-

o bucată românească vezi imediat că cutare pasaj e luat din Hugo, cutare din Lamartine, cutare din Byron etc. Ca şi în privinţa limbii, cu care din acest punct de vedere are mare înrudire, literatura e în primejdie a nu mai fi românească. Şi, ca şi în privinţa limbii, primejdia cea mare e în vremea vechii şcoli critice.

A. Russo a scris mai mult, a adus mai multe argumente împotriva imitaţiei servile decât dl Maiorescu.

Din al doilea punct de vedere, al *calităţilor artistice, dl Maiorescu a luptat mai mult, a scris mai mult şi a adus mai multe argumente*. În adevăr, acum primejdia „stricării originalităţii”, cum ziceau cei vechi, în literatură, ca şi în limbă, era încă — este şi azi —, dar nu mai era aşa de mare. Prin lupta vechii şcoli critice, prin influenţa câtorva opere bune (Alecsandri, Alexandrescu etc.), prin accentuarea, cu alte cuvinte, a procesului de asimilare a culturii străine, primejdia stricării originalităţii limbii şi a literaturii nu mai este mare: *dl Maiorescu, deci, va lupta mai puţin în direcţiile acestea*, prea puţin chiar. Dl Maiorescu a fost mai mult împotriva constituţiei, care era necesară, decât împotriva spiritului străin în literatură, care nu era necesar, căci un spirit şi o literatură românească existau — în popor. Acum însă, din cauza răspândirii culturii, din cauza creşterii încrederii în sine, după realizarea atâtor visuri mari, ţara toată începe a scrie; maculatura literară ia proporţii îngrijorătoare, bunul-gust e în primejdie, cum nu fusese mai înainte. De aceea, *dl Maiorescu va lupta mai ales împotriva stricătorilor gustului estetic al publicului.*

Trebuie să mai adăugăm aici o altă direcţie în care a luptat dl Maiorescu mult mai mult decât vechea critică, în vremea căreia nu erau încă destule motive de luptă. E vorba de lupta împotriva falsificării adevărului în ştiinţă, deşi, cum arată dl Philippide, dl Maiorescu a confundat ştiinţa cu perfecţiunea formei ştiinţei. În procesul de adaptare a culturii străine, desigur că slăbiciunea trebuia să se manifeste mai ales în domeniul ştiinţific; chiar azi, în această privinţă, suntem încă în perioada de tranziţie. Am arătat aiurea că *Convorbirile literare* au primit bine revista *Contemporanul*, pentru că această din urmă revistă aducea în literatură, prin accentuarea necesităţii unei limbi curat româneşti, un sprijin tendinţelor *Convorbirilor literare*. Spuneam că primirea bună se mai datoreşte şi altor motive. Câteva din acele altele sunt următoarele: doctrinele ştiinţifice, mai ales darwinismul: dl Maiorescu a fost întotdeauna darwinist; ateismul: dl Maiorescu, cum arată şi dl Panu, a trecut întotdeauna drept ateu;

transplantarea, în general, a ştiinţei pozitive în ţara noastră; introducerea şi asimilarea ei; lupta împotriva pseudo-ştiinţei; lupta împotriva plagiatului.

Şi fiindcă pe vremea dlui Maiorescu, ca şi pe urmă, primejdia cea mai mare era stricarea bunului-gust şi lipsa de seriozitate ştiinţifică, vădită dlui Maiorescu mai cu seamă ca lipsă de seriozitate a *formei* ştiinţei, în mintea publicului s-a făcut convingerea, alimentată şi de „Junimea” că dl Maiorescu şi „Junimea” au fost cea întâi mişcare critică în ţara românească. La această convingere a contribuit şi faptul că cei vechi au fost uitaţi, mai ales pentru că „Junimea” nu i-a amintit. A mai contribuit şi atitudinea curat negativă a dlui Maiorescu, îmbrăcată într-o logică impecabilă, precum şi faptul foarte important că dl Maiorescu n-a atacat numai curente şi principii, ca cei vechi, ci şi — şi mai ales — persoane şi reviste, că a concretizat ţinta atacului, a făcut interesantă priveliştea luptei, dându-i acel element gladiatoric, care farmecă şi atrage publicul. Şi, în sfârşit — cum se formează toate legendele —, faptul că norodul pune întotdeauna pe socoteala celui mai cunoscut tot ce au făcut alţii: pentru moldoveni, toate bisericile vechi sunt făcute de Ştefan cel Mare...

Prevăd o obiecţiune, anume că reprezentanţii vechii şcoli critice, chiar dacă au spus ceea ce trebuia de spus şi chiar dacă au scris mult, au avut o activitate scurtă şi o răspândire restrânsă a scrierilor lor. Dar nu e aşa: *România literară* — ca să nu mai vorbesc de *Dacia literară*, de *Propăşirea*, de *Steaua Dunării* şi de alte publicaţii — apărea în 500 exemplare, ceea ce e mult pentru acea vreme. Apoi, să nu se uite, aceşti oameni, în vreme de douăzeci de ani, în Iaşi, care era „Moldova”, au exercitat o mare înrâurire prin personalitatea lor, înrâurire căreia se datoreşte mediul găsit de „Junimea”. Pun mai mult preţ pe aceasta — într-o ţară ca Moldova, mică, cu un public intelectual restrâns, cum era mai ales pe atunci şi care trăia aproape numai în Iaşi —, decât pe articolele publicate. Am văzut cum vorbeşte dl Maiorescu de „sfaturile” lui Alecsandri. Şi sunt convins — ceea ce reiese şi din *Amintirile* dlui Panu — că şi influenţa dlui Maiorescu se datoreşte mai mult personalităţii sale, influenţei sale directe, decât articolelor sale.

Din cele spuse, se mai explică şi o altă deosebire dintre vechea şcoală critică şi dl Maiorescu: deosebirea în privinţa curentului poporan şi a celui istoric. Vechea şcoală este poporanistă şi istorică, pentru că criticii vechi au fost romantici şi apărători ai originalităţii limbii şi spiritului românesc. Fiind romantici s-au adresat la literatura populară, care conţine elemente

romantice, şi la trecut, ca toţi romanticii; de aceea şi romanticul Eminescu, în această privinţă seamănă cu vechea şcoală critică. Fiind democraţi, era natural să se îndrepteze către „popor”. Iar ca apărători ai originalităţii limbii şi literaturii, tot la popor (la limba, spiritul şi viaţa lui) şi la istorie (la viaţa trecută şi la limba cronicarilor) trebuiau să se adreseze. Eminescu seamănă şi în această privinţă cu vechea şcoală critică. Şi, din „Junimea”, mai seamănă şi Lambrior, care, în deosebire de dl Maiorescu şi de toţi ceilalţi, voia o limbă încă şi mai românească. Iar dl Maiorescu n-a fost nici romantic, nici democrat, nici n-a luptat aşa de mult, cum am văzut, pentru păstrarea originalităţii în limbă şi literatură: dl Maiorescu n-a stăruit, deci, asupra curentului poporan şi a tratat cu oarecare dispreţ, în orice caz cu nepăsare, curentul istoric.

Aşadar — din cauza deosebirii de epocă —, pe când vechea şcoală critică, reprezentată mai ales de A. Russo, va fi cu precauţiune, constituţionalistă liberală, va lupta mai mult pentru păstrarea originalităţii limbii şi spiritului românesc, insistând asupra curentului poporan şi istoric, şi va lupta mai puţin pentru triumful bunului-gust literar şi respectarea adevărului în ştiinţă sau formei ştiinţei —, dl Maiorescu va avea dispreţ şi neîncredere faţă de constituţionalismul liberal, va lupta mai puţin pentru păstrarea originalităţii limbii şi a spiritului românesc, va insista foarte puţin asupra curentului poporan şi aproape deloc asupra celui istoric, va lupta mai mult pentru triumful bunului-gust în literatură şi a respectării adevărului în ştiinţă, sau a formei ştiinţei.

Aceste deosebiri se explică şi prin mentalitatea acestor critici, prin deosebirea de temperamente şi de cultură.

Analiza temperamentelor şi a culturii lor ne va explica şi ea ceea ce ne-a explicat analiza împrejurărilor istorice şi sociale. Vom vedea că criticii aceştia au avut întocmai temperamentul şi cultura necesară rolului lor. Această „coincidenţă” nu este una „stranie”. S-a zis de atâtea ori că fiecare epocă, fiecare mişcare socială, literară etc. îşi găseşte omul său. Aceasta înseamnă că un om devine reprezentativ numai când are un temperament şi o cultură potrivite cu epoca sa, cu mişcările sociale etc. ale epocii sale. Fără Revoluţia Franceză, Mirabeau ar fi rămas poate un necunoscut, şi dacă în vremea Revoluţiei Franceze va fi fost un om de temperamentul lui Metternich acela a rămas în umbră.

În epoca dinainte de 1848, în Moldova critică, numai un om ca A. Russo, cu cultura lui franceză şi liberală dinainte de 1848 şi de după „1830,

anul ce se numeşte în istorie anul slavei”, cu temperamentul lui entuziast, visător, generos, cu mintea lui largă şi înţelegătoare, cu firea lui blândă, unduioasă, dezmierdătoare, bogată, izvorâtoare de gândiri şi de simţiri, a putut deveni reprezentativ. În mişcarea de la 1848 din Muntenia revoluţionară numai oameni ca I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti, cu cultura lor franceză din acea vreme, cu temperamentul lor de foc, au putut deveni reprezentativi. În mişcarea politică cumpătată din Moldova, de la 1840 până la 1860, numai un om ca Kogălniceanu, cu cultura lui franceză şi germană dinainte de 1848, cu caracterul lui energic, casant, cu mintea lui clară, cu voinţa lui de fier, a putut deveni reprezentativ dându-ne pe acel om de Stat care a pus bazele României moderne. În epoca de decepţie şi reacţie, numai un om ca dl Maiorescu cu cultura germană de după 1848 , cu temperamentul său rece, cu frica sa de entusiasm — parcă sentimentul ar fi o slăbiciune —, cu mintea sa cumpănitoare, cu inteligenţa sa remarcabilă, cu cultura sa întinsă şi variată, cu firea sa sterilă de concepţii şi de simţiri — de unde atitudinea sa dispreţuitoare şi negativă —, numai un astfel de om putea deveni reprezentativ.

N-am vorbit anume aci de C. Negruzzi şi V. Alecsandri, pentru că unul, C. Negruzzi, deşi a trăit în prima epocă, a fost junimist, iar celălalt, V. Alecsandri, n-a avut o atitudine bine hotărâtă, ceea ce, neputând fi arătat în treacăt, necesită un studiu special.

Primul junimist: Costache Negruzii

Costache Negruzzi a fost primul junimist. Mă voi încerca să dovedesc acest lucru.

Junimismul a avut pretenţia, cum am arătat aiurea, că asistă, ca conştiinţă, la fenomenele politice, sociale şi culturale şi că le defineşte din punct de vedere obiectiv, al adevărului pur. Am arătat atunci că pretenţia de conştiinţă-oglindă este nefundată fiindcă junimiştii au reprezentat şi ei un ideal, au fost luptători, au fost un fenomen, că atitudinea lor a fost dictată de subiectivitatea lor, că n-au fost, cu un cuvânt, conştiinţe-oglinde. Am arătat că în chestii de ideal, cum sunt chestiile sociale, nici nu poate fi vorba de oglindirea realităţii, logica luptătorului e condiţionată de scopul pe care-l urmăreşte, mintea sa este „advocatus diaboli". Şi am arătat că, dacă în ideologia patruzecioptistă vorbeşte instinctul revoluţionar, dorinţa de renovare, în ideologia junimistă vorbeşte instinctul reacţionar, tendinţa de rezistenţă la inovaţiuni.

Şi, în adevăr, *junimistul este mai mult o stare sufletească vagă, un sentiment, decât o teorie bine definită*. „Junimiştii" nu sunt toţi acei care au făcut patre din societatea literară din Iaşi sau din partidul politic cu acest nume; şi, dimpotrivă, mulţi care n-au făcut parte din gruparea literară sau cea politică sunt în realitate „junimişti".

Junimismul este, mai înainte de toate, recomandarea de a ne feri de importarea civilizaţiei sau, mai degrabă, recomandarea unei precauţiuni exagerate când e vorba de a importa această civilizaţie. Este nerecunoaşterea utilităţii de a transforma România într-o ţară cu caracter curat european, după asemănarea celor din Apus şi mai ales după asemănarea Franţei, care a zguduit din temelie toate aşezările politice şi sociale din Europa — atitudine hrănită la primii corifei ai junimismului şi de cultura lor germană („germanismul" junimist).

Dar junimiştii n-au fost cu totul împotriva introducerii formelor noi de viaţă în ţara noastră. Ce să ne introducă, cum, în ce măsură — aceste lucruri n-au fost lămurite de junimişti niciodată. Dl Maiorescu a vorbit, în general, împotriva formelor goale, a formei fără fond, adică a civilizaţiei, cum se putea transplanta, dar acest spirit eminamente negativ n-a spus, pe cât ştim, nicăierea, ce, cât şi cum trebuia de importat. N-a spus-o nici dl Rădulescu-

Motru, care (în *Cultura română şi politicianismul*) are pretenţia de a fi un spirit critico-creator. Un lucru este sigur: junimiştii n-au fost împotriva transplantării civilizaţiei apusene pentru toată lumea. Ei, pentru dânşii, au fost pentru transplantarea în mare; au fost împotriva acestei transplantări pentru majoritatea ţării. Junimiştii n-au fost nişte „ruginiţi”. În viaţa lor personală au adus pe malurile Bahluiului şi ale Dâmboviţei felul de trai din marile capitale ale Europei şi chiar limba acelor capitale. N-au renunţat, pentru dânşii, la nici una din achiziţiile civilizaţiei europene, în domeniul politic n-ar fi renunţat, desigur, la nici o *libertate*, la nici una din binefacerile aduse omenirii de marea Revoluţie Franceză (acea „epidemie morală” a dlui Maiorescu). În lupta lui contra „Şcoalei Bărnuţiu”, în care „Junimea” întâmpină o serioasă rezistenţă, dl Maiorescu face apel la principiile de „umanitare şi liberalism”, principiile marii Revoluţii Franceze. Junimiştilor nu *le-a plăcut* (acesta este cuvântul, căci teoretic n-au susţinut-o; abia dacă dl Rădulescu-Motru e ceva mai clar) ca de aceste achiziţii să se folosească masa cea mare a poporului român. Din această cauză — civilizaţia numai pentru ei — doctrina aceasta a fost egoistă şi a repugnat întotdeauna spiritelor generoase.

În această atitudine se pot deosebi două lucruri: lupta împotriva înnoirilor lingvistice, în care ei continuă vechea şcoală critică şi în care au avut dreptate — dovadă evoluţia ulterioară a limbii şi literaturii române —, şi lupta împotriva înnoirilor sociale şi politice, care este o noutate faţă cu vechea şcoală critică şi în care n-au avut dreptate, dovadă, iarăşi, evoluţia ulterioară a societăţii române.

Costache Negruzzi, în germene, bineînţeles, şi fără un plan sistematic, reprezintă cele două atitudini ale „Junimii”. Costache Negruzzi are exact atitudinea dlui Maiorescu, vreau să zic că nu e nimic la dl Maiorescu care să nu fi fost simţit şi spus de C. Negruzzi. Cele câteva puncte de vedere în plus la C. Negruzzi — oarecare accentuare a curentului poporan şi mai ales a celui istoric — se datoresc presiunii împrejurărilor de pe vremea sa: am arătat în capitolul precedent că pe vremea lui C. Negruzzi primejdia înstrăinării în limbă şi literatură era mai mare decât pe vremea dlui Maiorescu.

Mai întâi, C. Negruzzi nu e un „ruginit”, e un om nou, civilizat, un om de cultură europeană. Pe vremea sa, un reacţionar era un om care regretă işlicul. Junimismul, pe atunci, încă nu era reacţionarism, era moderantism. Vom vedea mai jos că C. Negruzzi se declară „moderat”. Mai târziu, după

introducerea constituţiei liberale, moderantismul acesta va fi reacţionarism: acum constituţia liberală nu mai e de câştigat, e câştigată.

Nu e „ruginit”, apreciază toate bunurile lumii civilizate, se-mbracă nemţeşte, gustă teatrul şi opera franceză şi italiană, citeşte pe Victor Hugo, călătoreşte pe la staţiunile balneare din Europa, e duelgiu, e, în sfârşit, „european”. Dar e împotriva „civilizaţiei” pentru masa cea mare a poporului român. Unui ţăran care îl întreabă dacă n-ar fi bine să-şi dea copiii pe la învăţături, îi răspunde:

„Să-i daţi la dascălul din sat să-i înveţe limba lor, ca să poată ceti cărţile cele bune care-i învaţă cum să cinstească pre Dumnezeu, pre părinţi şi pre mai marii lor [astea le spunea la *1849!...*], cum să-şi împlinească datoriile către cârmuirea care se îngrijeşte pentru binele lor [idem !], cum să se ferească *de lene şi de beţie,* şi prin urmare cum să se facă buni gospodari”, aşadar, în germene, tot programul junimist: îmbunătăţirea vieţii materiale a păturilor de jos şi oprirea lor de la o viaţă conştientă, care ar putea să le dezvolte spiritul de cercetare şi de critică şi deci să le dea acces la trebile statului. Deşi om nou, civilizat, „european” fin şi sceptic, e plin de iubire pentru boierul de modă veche, cu toate că acesta duce altă viaţă şi are alte idei şi alte idealuri decât dânsul — pentru că acest boier este simbolul şi garanţia dăinuirii formei sociale împortiva căreia luptau patruzecioptiştii. Şi când vorbeşte despre Villara (în 1852), care a jucat în Muntenia rolul ştiut, e plin de respect şi consideraţiune.

Şi atunci, este firesc ca, dintre toţi oamenii de talent şi cultură ai *Daciei literare* şi ai *României literare,* C. Negruzzi să fie singurul care s-a împotrivit mişcării revoluţionare de la 1848. În această abstenţiune a lui C. Negruzzi faţă cu marile frământări, la care iau parte toţi prietenii şi tovarăşii săi, ni se lămureşte nouă primul junimist român. Despre această revoluţie, pe care nu îndrăzneşte s-o atace de-a dreptul, nu aminteşte decât de două ori, pe cât ştim, când spune că... „anul 1848 a fost fatal literaturii”...

Nicăieri vreo notă mai generoasă, ceva spontan şi necalculat, ceva ieşit din prisosul sufletului, ceva revărsat peste marginile interesului individual şi de clasă, în sfârşit, vreo abatere de la „cuminţenie”, şi doar a trăit în vremea şi în mijlocul marilor „nebunii”... (Să ne gândim la A. Russo ori la Bălcescu !) Peste tot, o uscăciune morală şi o răceală, care au constituit cunoscuta fineţe a junimiştior, peste tot lipsă de iluzionare şi avânt. *Această* răceală a dat naştere „zeflemismului” (şi nu spiritului critic, cum voiesc să ne asigure

unii: dovadă A. Russo, din care nu putea lua naştere zeflemismul). De aici, în spiritul publicului, identificarea junimismului cu zeflemismul şi invers.

Dacă C. Negruzzi e împotriva luptătorilor de la 1848, apoi aceştia îi plătesc cu vârf şi îndesat. În ziarul *Bucovina*, care după 1848 ajunge tribuna revoluţionarilor din principate şi mai ales din Moldova, C. Negruzzi e acuzat că la 1848 a tăcut pentru că i s-au dat „ciolane în gură, şi împrejurările anului 1848, pe lângă titlul de director al vistieriei, îl mai îmbrăcară cu remuneraţie, cu titlul de epitrop al şcoalelor publice...” etc..

C. Negruzzi fiind un „critic” şi, pe de altă parte, potrivnic liberalismului de la 1848, ar fi de ajuns atât pentru a justifica caracterizarea lui ca „primul junimist”. Dar ne vom încerca să arătăm că, şi în privinţa limbii şi a literaturii, între el şi A. Russo sunt deosebiri, şi anume, deosebiri de acele care formează tocmai asemănări cu dl Maiorescu, deosebiri care se explică prin tendinţele sale sociale, deosebite de ale lui Russo şi asemănătoare cu ale dlui Maiorescu.

Costache Negruzzi şi-a expus părerile în multe articole, adunate, cea mai mare parte, în vol. I al *Scrierilor* sale sub numele de *Scrisori*. Din aceste scrisori putem cunoaşte ideile lui despre limbă şi literatură. În *Scrisoarea a XXXII-a* ne spune că limba, sub domniile străine, se corupsese şi ea:

„Nu mai era acum limba lui Dositeu şi a lui Cantemir, nici a cărţilor bisericeşti; era un gerg hibrid, amestecat cu ziceri turco-grece etc.”...

Dar, zice el mai departe, după ce „lipsiră zicerile turco-greco-slave, se introduseră cele latino-franco-italiene”. Iar în *Scrisoarea a XXV-a* îşi bate joc cu mult spirit de mania latinistă şi franţuzistă, când pune în gura unui ţăran, care voia să-şi dea copilul la şcoală, următoarele vorbe pline de înţeles:

„...Pre unul am să-l dau în şcoală la Iaşi, ca să înveţe nemţeşte, franţuzeşte şi latineşte. — Dar româneşte nu ? — Ba şi româneşte; dar, vezi d-ta, că dacă n-a învăţa franţuzeşte şi latineşte nu înţelege româneasca de astăzi. Acum trebuie să ştim multe limbi, ca să înţelegem pre a noastră”.

Şi aceeaşi atitudine de critic o are şi faţă de literatura vremii. El preferă pe Dosoftei maculaturii literare din timpul său (*Scrisorile XVII* şi *XXXII*).

Întreaga sa critică, lingvistică, literară şi socială a concentrat-o în *Muza de la Burdujăni*. „Muza” aceasta e cucoana Caliopi Busuioc, o fată bătrână care face versuri ca acestea:

Azi cu petiţiune
M-adresăi către Amor
Şi-l rugăi cu-ncordăciune,
Să astâmpere-al meu dor
De-a mea tristă pusăciune
Te îndură, zeu de foc!
De nu vrei protestăciune
Să întind în orice loc...,

— femeie „romanţioasă”, care răspunde baronului Flaimuc, falsului pretendent, când acesta îi spune că doreşte o femeie „care să facă la mine poezii zo vi der Şiller vi der Ghete”:

„— Ghete! Şiller!, ce nume înalte ai rostit, baron ! Feblele mele talente cum vor răspunde la aşteptarea dumitale ?”

— femeie care strică limba, influenţată de toate maniile lingvistice ale vremii (*pusăciune, conprinzi, neînvingibilă, atăşăciune* etc.) — femeie modernă, care recomandă bătrânului ei amorez:

„...să te îmbraci după modă. În locul nădragilor acelor roşi, să pui un pantalon elegant, botine de glanţ, un bonjur făcut după jurnal ca toată lumea bine educată, ş-atunci aş putea suferi viderea dumitale, dar în halul acesta, o, ceriule! mă sparii!”, în sfârşit, cum o caracterizează Drăgănescu, eroul piesei:

„O alcătuire de toate ridiculele trecute, prezente şi viitoare, o fată bătrână şi nebună, care-şi închipuieşte că nebuneşte pe toţi bărbaţii şi socoate că nu-i poţi zice bună-dimineaţa fără să-i faci o declaraţie de amor. Când rea şi nesuferită, când simtimentală şi cochetă, s-aprinde şi se alintă ca o copilă brudnică, şi deodată o vezi că *se aruncă în disertaţii metafizice şi în dispute literare*, de n-o mai înţălege nici dracu. Toată dorinţa ei e s-audă vorbind de dânsa. *Închipuieşti-ţi că se socoate poetă şi muzicantă*, încât bietul târguşorul nostru geme de *versurile şi de sonatele ei*; de aceea noi toţi o numim Muza de la Burdujăni.”

Scopul pentru care a scris C. Negruzzi această farsă, căci această bucată e nu numai tendenţioasă, ci curat tezistă — cum dealtmintrelea vom vedea —, aşa e întreaga operă a lui Alecsandri, am putea spune a întregii literaturi mai vechi româneşti, scopul ni-l spune autorul însuşi într-o „notă” de la sfârşitul piesei:

“...Noi am fost zis — nu ne mai aducem aminte unde — că *sunt mulţi care schingiuiesc şi sfâşie frumoasa noastră limbă* şi în loc de creatori se fac croitori şi croitori răi.

Asta ne-a îndemnat a compune această mică comedie crezând că facem un bine arătând ridicolul unor asemine neologişti”.

Nu-i vorbă, farsa aceasta e peste măsură de slabă. Chiar alegerea locului, Burdujănii, e o copilărie, căci la Burdujăni nu putea exista o asemenea „muză”. Scriitorii dinainte de 1870 aveau spiritul prea facil şi procedeul lor era copilăros. Dacă-i vorba de ridiculizat, de caricaturizat, apoi ei vor pune pe Caliopi Busuioc la Burdujăni, pe Iorgu Damian la universitatea din... Sadagura, poetul va purta numele de Acrostichescu, escrocul pe acela de Pungescu etc. Dar, cu toată lipsa de valoare estetică, literatura aceasta are pentru noi o mare însemnătate.

Muza de la Burdujăni conţine nu numai ridiculizarea maniei lingvistice, ci şi satirizarea ridicolului izvorât din amestecul fanariotismului pământean cu civilizaţia apuseană neasimilată. Caliopi Busuioc, ca şi cucoana Chiriţa ori Gahiţa Rosmarinovici ale lui Alecsandri, sunt „Ziţele” epocii de la 1848. Atunci civilizaţia apuseană străbătuse numai în clasele de sus şi acolo, neasimilată *nici în formă*, dădea naştere la ridicol, şi acest ridicol, Negruzzi şi Alecsandri, Caragiale ai vremii lor, l-au observat şi l-au redat în opere dramatice. L-au redat fără artă, pentru că nu aveau talent deosebit şi pentru că ei erau desţelinătorii ogorului literar şi aveau de luptat cu toate greutăţile, neavând nimica moştenit. Cu vremea, civilizaţia s-a prins bine, cel puţin din punctul de vedere al formei, în clasele superioare, şi ridicolul superficial a dispărut: azi în clasele de sus nu mai poate fi o cucoană Chiriţă. Dar civilizaţia a pătruns cu încetul, ca apa în păturile pământului, tot mai jos, până ce a ajuns în mahala, şi azi, mai ales pe vremea când a fost scrisă *O noapte furtunoasă*, combinaţia ridicolă de orientalism şi civilizaţie europeană e în mahala. Acest ridicol nou şi-a găsit zugravul într-un om de un talent extraordinar, Caragiale, care pentru mahala şi pentru „Ziţa” e ceea ce a fost Alecsandri pentru Gahiţa Rosmarinovici şi C. Negruzzi pentru Caliopi Busuioc. Iar faptul că literatura caragialiană (a lui Caragiale şi a imitatorilor săi) a apărut în Muntenia e caracteristic: în Muntenia există mahala românească, mică burghezie românească; în Moldova nu există; un Caragiale moldovan ar fi fost imposibil... Şi în curând civilizaţia va străbate la ţară (a şi început: o parte din Humuleşti e „despărţirea III a urbei T.

Neamţ !”) şi, fatal, va da naştere unui ridicol, care-şi va găsi şi el zugravul, pe Caragiale al său. Acţiunea se va petrece poate la Humuleştii lui Creangă.

Dar pentru ce scriitorii vechi au zugrăvit cu atâta predilecţie pe femei, când au voit să ridiculizeze mania civilizaţiei ? C. Negruzzi, cum spune singur, a voit să ridiculizeze pe „croitorii” limbii: a ales pe o femeie. Alecsandri, pe Gahiţa Rosmarinovici, cucoana Chiriţa etc. O fi şi frivolitatea feminină, dar cauza principală ni se pare alta.

Ion Ghica, în *O călătorie la Iaşi*, zice că femeile au făcut mult pentru ideile noi. Ele au fost mai accesibile civilizaţiei apusene. Alecsandri zice acelaşi lucru. O femeie, Elena Negri, se ştie că a avut un rol însemnat în lupta dată pentru a atrage atenţia clasei boiereşti asupra literaturii populare culeasă de Alecsandri. Pe când bărbaţii purtau işlice şi vorbeau greceşte, femeile se civilizase, vorbeau franţuzeşte, cântau din clavir şi... flirtau cu bonjuriştii. Aşadar, femeile s-au civilizat întâi, şi cum procesul de civilizare nu se face, la începuturile lui, fără oarecare ridicol, între ele s-or fi găsind mai multe „preţioase” şi de aceea autorii vremii, poate fără să-şi dea seamă, au întrupat atât de des în femei ridicolul semicivilizaţiei.

În *Muza de la Burdujăni* C. Negruzzi, ca şi Alecsandri în „teatrul” său, se arată critic, şarjând însă ca şi Alecsandri (care a fost puntea de trecere între şcoala veche critică şi junimism), pentru că Negruzzi nu înţelegea fatalitatea fenomenului pe care îl zugrăvea, pentru că nu avea încredere în efectele civilizaţiei introduse pe pământul românesc — pentru că era junimist.

Acest critic în toată puterea cuvântului, acest fenomenalist în privinţa limbii, care nu admite îndreptări ori creaţiuni de cuvinte după voinţa conştientă a cărturarilor, îşi caracterizează singur poziţiunea sa în mijlocul diferitelor curente din vremea lui în *Scrisoarea a XVIII-a*:

“Când neamurile barbare au inundat România ca un răpide şiroi, găsind pânza limbei urzită, luau suveica şi prin dreptul celui mai tare aruncau unde şi unde câte un fir de bătătură de a lor groasă şi nodoroasă. Astfel se ţesu limba noastră. Pentru a scoate acum acele lătunoioase fire, trebuie a destrăma pânza şi, prin urmare, a crea o limbă mai frumoasă, poate, mai nobilă şi mai învăţată, căreia nimic nu i-ar lipsi alta decât de a fi românească.

Aici încep necurmatele dispute între învăţaţii pandemoniului nostru literar cării se silesc:

Spirar nobil' sensi a' rozzi petti,

şi pe care noi îi împărţim în trei clase. Liberalii zic (după Iorgovici şi după Molnar) că trebuie a goni toate zicerile slavoane şi ungro-turco-grece, deşi aceste din urmă sunt foarte puţine şi noi, primite numai de nişte capete bolnave şi stricate. *Moderaţii*, că trebuie a le *subţia, a le înnobila şi a le români, şi eu mărturisesc că m-aş învoi cu părerea domniilor-sale*. Vin, în sfârşit, *conservatorii* [aceştia erau işlicarii], astă veche rugină, care strigă cu glas de Stentor că se strică limba, plângând-o şi bocind-o în gura mare".

Aplicarea aceasta a terminologiei politice la clasificarea curentelor lingvistice o mai găsim şi aiurea. Cei de la *România literară* sunt învinuiţi de „reacţionarism" de către latinişti (adică de către „liberali"). G. Asachi, cum am văzut, trei ani după C. Negruzzi, împarte şi el sistemele lingvistice în „sistem de conservativi, de radicali şi cumpenitori sau de *juste milieu*".

Aşadar, C. Negruzzi e un „moderat", cum se declară singur — A. Russo ar fi zis „eclectic" —, şi termenii aceştia politici, atât de frecvent aplicaţi la sistemele lingvistice, nu-s figuraţi, ei au înţeles mai adânc. În adevăr, omul e dintr-o bucată, ideile nu stau în capul lui în compartimente separate şi, mai ales, cum spuneam la începutul capitolului, ideile când sunt în slujba unui ideal sunt condiţionate de acel ideal. În prima jumătate a veacului al XIX-lea, românii sunt luptători: în faţa lor se pun probleme mari şi grave şi toate chestiile se pun în legătură cu nevoile sociale (arta, de pildă, e curat tezistă, armă de propagandă; o recunosc toţi, Kogălniceanu, în *Dacia literară*, Alecsandri, în prefaţa *Teatrului* său etc.), aşa încât teoriile lingvistice devin un reflex al luptelor naţionale şi sociale. Şi de aceea „liberalii" în politică au fost şi „liberali", cum zice C. Negruzzi, sau „radicali", cum zice Asachi şi Eliade, în limbă: latinişti, franţuziţi: „Dacă-i vorba pe schimbare, pe înnoire, să schimbăm, să înnoim, să ştergem trecutul ruşinos!...", „Moderaţii", ca C. Negruzzi, au fost cumpăniţi în toate, au fost deci împotriva „liberalilor": a latiniştilor, a franţuziţilor. (Mai târziu, după ce „liberalii" au triumfat, „moderaţii" de ieri, fără să-şi schimbe ideile, se pomenesc în situaţie de „conservatori": junimişti...). Iar socialiştii, ca să mai dăm un exemplu de cum omul e dintr-o bucată, au fost realişti, ateişti, fonetişti — în sfârşit, împotriva tuturor atitudinilor şi doctrinelor burgheze. Numai oamenii bine echilibraţi, sufletele bogate, comprehensive şi, în adevăr, cumpănite, spiritele cu adevărat critice, reflexive, ajutate şi de o cultură adecuată, pot scăpa de uniformitatea aceasta. Aşa au fost

Kogălniceanu şi A. Russo, şi mai ales A. Russo, acest om complet, acest spirit liber, spiritul cel mai liber pe care l-au avut românii. Şi totuşi, C. Negruzzi nu e atât de fenomenalist în privinţa limbii ca A. Russo. E o deosebire în atitudinea lui C. Negruzzi. El nu dă atât de mare importanţă la ceea ce se numeşte „deprindere”, uz. Să nu se vorbească de deprindere, zice el: „N-am schimbat papucii?” (*Scrisoarea XIV-a*) Şi are mai cu seamă antipatie pentru „slavonisme”, declarându-se partizan al înlăturării lor. Să se compare această atitudine cu aceea a lui A. Russo, care zice că o limbă se naşte „pe decompoziţia altor limbi”, că cuvintele, de orice origine, se împământenesc şi că gramaticii trebuie să constate, nu să inventeze —, şi care se roagă:

„Lăsaţi-ne să lucrăm în voia sa limbuşoara asta turcită, grecită, ungurită, slavonită şi ce a mai fi..., limba acea care le-au făcut românilor veacurile, pentru care i-au hulit, necăjit, chinuit ungurii şi slavonii”.

Această pietare a lui Russo pentru limba „asta turcită, grecită, slavonită”, aşa cum e ea, pentru limba vie, cum e în popor, vine desigur şi din priceperea lui, dar şi din marea lui iubire pentru poporul de la ţară, pentru ţărănime, care, singură, o vorbea aşa, vine din adâncul lui poporanism. C. Negruzzi a vorbit şi el de literatura populară o dată în *Dacia literară* şi altă dată în *Scrisori*, unde a colectat o sumă de proverbe (în care, nu-i vorbă, pune în gura poporului cuvinte ca: *intrigi*, *caracter* etc.), dar aceasta la dânsul e întâmplător şi el n-a fost conştient de marea importanţă a curentului poporan, cum n-a fost nici maestrul său Eliade, pentru că n-a fost poporanist, el, primul junimist. Românismul său se reduce mai mult la cărţile bisericeşti şi la „trecut”, decât la literatura populară, decât la ţăranul român viu, cu sufletul şi nevoile lui. Şi astăzi românismul, când e expresia reacţionarismului, se sprijină mai mult pe „trecut”, iar pe ţăran numai întru cât acesta e un simbol al trecutului.

C. Negruzzi a fost mai raţionalist în privinţa limbii, pentru că a fost mult mai puţin poporanist decât A. Russo. Această lipsă de poporanism este încă o notă care apropie pe C. Nerguzzi de dl Maiorescu.

Această înclinare raţionalistă a lui C. Nerguzzi se manifestă şi în sistemul său ortografic, ceea ce dealtmintrelea e firesc, căci la noi chestia ortografică a fost strâns legată de chestia lingvistică (după cum aceasta a fost strâns legată de tendinţele sociale şi politice), a fost o faţă a ei: latiniştii au fost etimologişti, fenomenaliştii au fost fonetişti.

C. Negruzzi n-a fost curat fonetist, a fost pentru scrierea „care păzeşte etimologia cuvântului”, ca şi dl Maiorescu.

Aş ieşi din genul acestui studiu, dacă aş analiza mai amănunţit temperamentul acestui scriitor, pentru a arăta că *tonul* său, când atacă curentele adverse, mai ales literatura care nu-i place, e perfect acel ton „junimist”, rece, sarcastic, că umorul său n-are notă simpatică, altruistă, bună, ca de pildă al lui A. Russo. Repet: zeflemismul a putut să iasă dintr-un umor ca al lui C. Negruzzi, şi nu din unul ca al lui A. Russo.

Am voit să arăt în acest capitol că C. Negruzzi, pe lângă atitudinea critică faţă de limbă şi literatură, care-l pune în rândul vechilor critici moldoveni, a avut, faţă de transplantarea civilizaţiei apusene la noi, o atitudine deosebită de a tovarăşilor săi, asemănătoare cu a junimiştilor de mai târziu, atitudine care explică şi deosebirile dintre el şi tovarăşii săi în privinţa problemei lingvistice, deosebiri care formează asemănări cu dl Maiorescu.

În cursul acestui studiu se vor lămuri mai bine cele spuse aici cu anticipaţie, care trebuiau spuse acum, pentru a fixa locul lui C. Negruzzi în evoluţia spiritului critic român.

Un junimist patruzecioptist: Vasile Alecsandri

Am spus altădată, ţinându-mă de clasificaţia curentă, că Alecsandri a fost un patruzecioptist rătăcit la „Junimea”. Nu este tocmai aşa. Vom vedea în cursul acestui capitol că Alecsandri n-a avut o concepţie unitară asupra vieţii. Studiind cu atenţie opera sa şi mai ales cea mai semnificativă pentru problema noastră, cea dramatică, în comparaţie cu viaţa sa publică şi cu unele afirmări directe ale sale, se vede clar că acest om n-a fost ceea ce se cheamă un „patruzecioptist” sau, încă şi mai bine, se vede că în el s-au luptat întotdeauna două tendinţe: tendinţa de înnoire, de reformare, şi tendinţa de conservare, care au rămas alăturea, antagonice. De aici o mulţime de contradicţii între deosebitele sale manifestări, mulţime de contradicţii în însăşi opera sa, o nesiguranţă şi o lipsă de persistenţă în atitudinea sa faţă cu diferitele întâmplări sociale la care a asistat ori a luat parte. De aici apoi, în parte, superficialitatea criticii sale sociale chiar acolo unde este justă. Şi tot de aici şi unele neajunsuri, din punct de vedere artistic, ale operei sale dramatice în care, cum declară singur (prefaţa *Teatrului* său), a căutat să biciuiască apucăturile rele, adică să critice manifestările vieţii sociale, morale şi intelectuale ale vremii, căci literatura română de la începutul veacului al XIX-lea a fost tezistă, a fost transformată, conştient, în armă de propagandă. Şi, s-o spunem în treacăt, bine au făcut scriitorii, deşi, din punctul de vedere al artei, aceasta a fost un rău. Dar *inter arma* muzele ori tac, ori iau parte la luptă.

Critica lui Alecsandri este mai mult practică, adică este consemnată mai mult în operele sale beletristice. În articole de teorie el a exprimat-o foarte rar, şi atunci tot ca artist, prin ridiculizare.

El îşi începe critica prin comedia *Iorgu de la Sadagura* (1844) , despre care C. Negruzzi zice că a avut un mare succes, pentru că combătea xenomania. Aşadar, el îşi începe critica tocmai la începutul perioadei de tranziţie, tocmai la începutul procesului de asimilare a culturii străine. Iorgu Damian, nepotul lui Enache Damian, boier de vremea veche, a fost trimis la învăţătură în străinătate, la Sadagura, nu la Paris, ori Berlin, pentru că Alecsandri, când se pune pe caricaturizare, nu se-ncurcă. Am spus, vorbind

de *Muza de la Burdujăni*, că scriitorii vechi au umorul facil şi procedeul copilăros. Iorgu se întoarce acasă şi scandalizează pe toţi invitaţii lui Enache prin manierele sale, prin dispreţul său şi prin franţuzismul său contractat la Sadagura. Găseşte o singură fiinţă care-l „pricepe”, pe Gahiţa Rosmarinovici, o văduvă bătrână, pretenţioasă, franţuzită, o „précieuse ridicule”, în genul *Muzei de la Burdujăni*. Tânărul Iorgu declară un amor ridicol de înfocat Gahiţei, care, fireşte, i-l primeşte la moment.

Dar să stăruim puţin asupra personajelor şi scenelor.

Pitarul Enache Damian, „de 55 ani; poartă haine largi: antereu, brâu şi căciulă brumărie”, trăieşte la moşia sa din Moldova. Pitarul Enache Damian e un produs nealterat, ori foarte puţin alterat al solului românesc. E un boiernaş de modă veche, care-şi îngrijeşte de moşie, e, la urma urmei, un ţăran, stăpân însă şi bogat, departe de influenţa fanariotă a capitalei. Viaţa lui, în adevăr, e patriarhală. Toată plăcerea lui stă în ospeţele cu prietenii de primprejur şi, presupun, în vânat şi citirea psaltirii şi a Vieţii sfinţilor. El îşi bate joc din toată inima de „noutăţi”, fără însă a lupta împotriva lor:

„... mă pot giura pe cei patruzeci de sfinţi părinţi de pricep ceva din toate cimiliturile câte le înşiraţi d-voastră, işti de vremea nouă, care vă ziceţi... cum, Doamne, iartă-mă ?... *civirasalisiţi*... Ha ! *civirasalisiţi*; d-voastră, ipochimene alese, cărora vă este ruşine a trăi şi a grăi ca părinţii voştri; d-voastră, oameni procopsiţi şi mai ales pricopsiţi, care vă faceţi momiţele altora, împrumutând de la străini numai cele rele, numaiputând trăi decât cu *bonjur*, cu *blamange* şi cu *parle*, *marle cheschevu*...” etc., sau, când Gahiţa îi vorbeşte de „invitaţie”, ori îi spune că-i „ariéré”:

„ — Ce sunt? ...*rierel*? Mări, ce vorbe sunt aestea? Ha, ha, ha... Auzi *înghitaţie, rierel, bonjur?* Auzi parascovenii pocite?... Nu cumva, soro dragă, s-o mutat ţara Moldovii din loc?... Nu cumva suntem franţuji, nemţi, jidovi ?... şi noi, ca nişte proşti, ne credem tot moldoveni?... Ha, ha, ha, *rierel, înghitaţie!*”

Enache Damian îşi iubeşte ţara:

„ — ...Ţara Moldovei îi binecuvântată de Dumnezeu! Şi cine nu ştie s-o iubească şi s-o preţuiască nu-i vrednic să-i mănânce pâinea şi sarea”, nu-i vorbă, Enache Damian, ca om al vremii, are un curios mod de a pricepe mâncarea „pâinii şi sării” Moldovei, căci atunci când visează la soarta nepotului său Iorgu, care are să se întoarcă de la Sadagura, doreşte, între altele, şi:

„Să deie Domnul, fătul meu, să mi te înalţi ca ciocârlia şi cu tine să-ţi înalţi şi neamul!... Să deie Domnul s-ajungi ispravnic, *pentru ca să faci stare mare!...*”

Să-ţi înalţi neamul, făcându-te ispravnic, *pentru* a face stare mare!... se cunoaşte şi azi lucrul.

Alecsandri ridiculizează pe Iorgu, punându-i în gură vorbe ca:

„ — Ha... acum mă *suvenarisesc...*”

„ — *Mon cher oncle*, cetirea necontenită a uvrajelor mi-au cam slăbit puterea razelor vizuale...”

„ — *Pardon, mon cher oncle*, n-am vreme acu, că prezentez *omajurile* mele sexului frumos...”

„ — Apoi, să-ţi spun, *mon cher oncle? Când au trăit cineva într-un târg civilizat ca Sadagura şi când este silit în urmă a veni într-o ţară ticăloasă ca a noastră, contrastul...”* etc.

Iată şi Gahiţa Rosmarinovici:

“Iorgu. ...Ah ! nici o băutură nu poate vindeca patimile sufleteşti şi *intelectuale.*

Gahiţa *(oftând): Te înţăleg!*

Iorgu *(apropiindu-se de ea şi luând-o de mână)*: Mă înţelegi?... A! Slavă Domnului că am găsit, în sfârşit, un suflet botezat care să mă înţeleagă!

. . . .

Gahiţa *Ah! quel bonheur!* mă iubeşte! *(tare) Piudoarea* sexului meu nu mă iartă ca să răspund îndată dorinţelor d-tale...”

Aşadar, pe de o parte, omul simpatic Enache Damian; pe de alta, Iorgu şi Gahiţa, tipurile ridicole.

Vom arăta că Alecsandri se ridiculizează şi se caricaturizează pe sine, generaţia sa, năzuinţele sale; că aci, în *Iorgu de la Sadagura*, junimistul Alecsandri persiflează pe patruzecioptistul Alecsandri.

Cum s-a văzut, Iorgu de la Sadagura vorbeşte cu amărăciune pentru că e condamnat, el, care a trăit într-un oraş civilizat ca Sadagura, să stea acum într-o ţară ticăloasă ca a noastră. Dar iată că şi Alecsandri zice acelaşi lucru în scrisoarea din 184... către un prieten, citată deja:

„Crescuţi amândoi în Franţa din copilăria noastră, ne-am despărţit de un an, *lung cât un secol*; tu ai mai rămas la Paris, o ! *fericitul între fericiţi* ! iar eu m-am întors la Iaşi”, în acel Iaşi „semioriental”, fără arhitectură, fără nici o splendoare, incult şi plin de glod, unde meritul bonjuriştilor nu e

recunoscut (zice el în articolul *Iaşii în 1844* — tot în 1844, ca şi *Iorgu de la Sadagura*), în acel Iaşi unde, cum zice în alt loc, citat mai înainte:

„Noi [bonjuriştii] nu mai avem lege, suntem eretici, provocăm boierii la duel, mâncăm oameni, criticăm abuzurile...” şi ceva mai departe:

„Ce zici, amice, de *elementul în care suntem chemaţi a trăi noi, elevii academiilor din Franţa şi Germania?... noi, care avem aspirări şi orizonturi necunoscute sub cerul ţării?”*

Gahiţa Rosmarinovici, numai ea „înţelege” pe Iorgu, de aceea se înamorează de el. Cu câtă răutate îi ridiculizează Alecsandri! Dar, iată ce zice el însuşi (în articolul despre C. Negruzzi): „În adevăr, începutul civilizaţiei îl datorim sexului frumos...”, după care urmează cuvintele de laudă pentru femei, apoi arată că bărbaţii lor erau în stare „a răspunde la aspiraţiile lor sufleteşti” şi continuă:

„Dispărţeniile, ajunse astfel la un grad de necesitate socială, se înmulţeau şi au mers tot înmulţindu-se, *mai cu seamă după întoarcerea în ţară a tinerilor crescuţi în străinătate*. Sub o aparenţă de imoralitate, societatea îşi lua nivelul său moral, căci inteligenţele dezvoltate prin o educaţie egală şi inimile deopotrivă simţitoare se apropiau şi pe ruinele căsătoriilor silite formau nouă, libere şi trainice legături”.

Şi atunci e clar că „junimistul” Alecsandri, ridiculizând în *Iorgu de la Sadagura* pe „bonjurist”, pe „duelgiu”, ridiculizează pe patruzecioptistul Alecsandri, pe bonjuristul, pe duelgiul Alecsandri, iar în Gahiţa ridiculizează pe femeia de la 1840 accesibilă civilizaţiei.

Iar în accepţia „Sadagura” ridiculizează străinătatea, obiceiul de a trimite pe fii în străinătate. Dar, iată ce zice tot el:

„Negreşit ea [tinerimea] ar fi rămas pierdută în hăugaşul trecutului, dacă unii din părinţii noştri nu ar fi avut ideea de a-şi trimite copiii la universităţile din Francia şi Germania”, şi, în articolul despre Bălcescu:

„Tinerimea Moldovei, întoarsă de la universităţile Germaniei şi Franciei, adusese cu dânsa în societate o comoară preţioasă de *idei nouă* şi de *simţiri patriotice*”... (Să se observe ceea ce am mai spus că: „străinismul” a creat patriotismul.)

Dar ceea ce e mai curios e că Alecsandri pune gura ridicolului Iorgu teorii de ale sale, teorii scumpe:

„Iorgu: Am cercat de toate fără a da de mulţămire!... Mi-am zdruncinat şelile prin droşce pe paveaua noastră... cea vândută carâtaşilor!... făr a câştiga altă plăcere, decât o durere în şolduri [...] Am alergat ca un iepure pe

câmpul Copoiului, făr a căpăta altăceva decât o ocă de colb în piept şi deplină încredinţare că locuitorii Iaşului au fost şi sunt oamenii cei mai colbăiţi din toată lumea... Am fost la balurile măscărite... vreu să zic măscuite... şi m-am întors acasă cu ideea că cei mai mulţi care-şi pun masca o fac pentru că li-i ruşine de obrazele lor !... În sfârşit, m-am dus la opera nemţească, la vodevilul francez şi la bietul Teatru Naţional !, sărmanul !... când moare, când învie... de-i mai mult răposat...”

Dar iată şi mai clar cum Alecsandri vorbeşte prin gura lui Iorgu, ori cum Alecsandri, fără să vrea, face din Iorgu nu o secătură şi o caricatură, ci un adevărat bonjurist:

„Iorgu: Dac-ar giudeca toţi ca d-ta, domnule, apoi teatrul naţional nu s-ar putea întemeia niciodată în ţară: dar slavă Domnului !, sunt persoane care ştiu să preţuiască greutăţile unei scene începătoare ca a noastră, care nu se ruşinează de a merge să vadă piese naţionale... Acele persoane sunt vrednice de toată lauda...” etc., vorbe pe care le spune Iorgu, tipul ridicol, pentru că Kiulafoglu a vorbit cu dispreţ despre teatrul românesc şi pentru că Alecsandri a găsit ocazia să facă o tiradă cu privire la o chestie de care îi ardea inima.

Aceste contraziceri, care slăbesc şi valoarea literară, se repetă adesea la Alecsandri. Aşa, după ce Iorgu se pocăieşte, zice, cu asentimentul lui Alecsandri, că trăieşte într-o „epocă... unde oamenii civilizaţi sunt socotiţi de nebuni”. Dar între cei care-i socotesc aşa e şi Enache Damian, omul pe care, totuşi, Alecsandri îl idealizează. Şi ce e mai curios e că această frază citată mai sus Alecsandri o pune şi în gura lui Iorgu cel de la-nceput, stricat, ridicol, şi în gura Gahiţei, şi o pune acum şi în gura lui Iorgu cel cuminţit, pocăit şi serios.

Aceste contraziceri se datoresc celor două tendinţe ale lui Alecsandri. Şi aşa se face că, chiar atunci când el ridiculizează pe Iorgu, în unele momente se identifică cu Iorgu şi-i pune în gură, tot atunci, idei de ale sale proprii, ideile personalităţii sale „bonjuriste”.

Să urmărim mai departe atitudinea lui Alecsandri.

Enache Damian, la 1842, râde, se miră, se cruceşte de bonjurism, dar nu-l combate. Ce ar fi simţit el oare după 1848, după 1859, după „revoluţie”, după Unire? După triumful bonjurismului? O ştim. Alecsandri ni-l arată în 1862, numai cât sub alt nume: *Sandu Napoilă, Ultra-retrogradul*. Sandu Napoilă e Enache Damian, din *Iorgu de la Sadagura*, după triumful liberalismului. Şi dacă Enache Damian i-a fost simpatic lui

Alecsandri în 1844, trebuia să-i fie simpatic şi acum, după 1859, căci nu e nimic mai firesc, mai logic decât ca Enache Damian de atunci să fie Sandu Napoilă de acum. Dar tendinţa patruzecioptistă din Alecsandri vrea să se manifeste persiflând pe Napoilă, pe „Ultra-retrogradul”, vrea să ridiculizeze atitudinea exagerată, condamnabilă, rea şi nejustificată a lui Sandu, dar nu reuşeşte. Îl porecleşte „Napoilă”, îl califică, peiorativ, „Ultra-retrogradul”, dar la urma urmei ni-l înfăţişează, fără să vrea, ca pe un om serios, de bun-simţ. Mai mult: Alecsandri, după obiceiul său, vorbeşte el prin gura acestui „ultra-retrograd”:

„Cică-s patrioţi, liberali, progresişti, naţionali, demagogi... dracu-i mai ştie!, că deodată au răsărit în ţară pozderie” etc.

Conştient, se pune să scrie o bucată contra reacţionarismului. Instinctiv, izbuteşte să facă o bucată antiliberală, o caricaturizare, nu a „ultra-retrogradismului”, cum voia, ci a liberalismului.

Acum, când bonjuriştii şi duelgiii, în sfârşit, triumfă (să ne aducem aminte cum Alecsandri se indigna pe la 1840 că ei n-au trecere în Moldova), Alecsandri, nemulţumit, îi caricaturizează, le ridiculizează lupta şi triumful. Acum se vede clar că tendinţa, să-i zicem, „junimistă” (în înţelesul ce am dat cuvântului când am vorbit de C. Negruzzi), e mai puternică în el decât tendinţa cealaltă. Şi cu cât trece vremea, cu cât Alecsandri îmbătrâneşte şi cu cât dorinţele patruzecioptiştilor se îndeplinesc, creând o societate în care Alecsandri nu se mai simte ca-n pădure şi în care meritele-i sunt recunoscute (pe la 1840 se plângea, cum am văzut, că bonjuriştii sunt aruncaţi aci, în barbaria orientală şi că meritele lor nu sunt recunoscute), cu atât tendinţa junimistă din el creşte în dauna celeilalte: acum, societatea românească îi acordase lui şi clasei sale tot ce dorise; era vorba să se acorde şi mulţimii, şi atunci el începe să ridiculizeze pe partizanii drepturilor mulţimii: junimismul este, cum am mai spus, pentru ţinerea mulţimii departe de viaţa publică, împotriva participării ei la trebile statului.

Şi de aceea Alecsandri reuşeşte atât de bine să ridiculizeze, când scrie pe *Clevetici, Ultra-demagogul* (compus în aceeaşi vreme cu *Sandu Napoilă, Ultra-retrogradul*). Dacă voind să ridiculizeze pe Sandu, a reuşit să-l idealizeze, caricaturizând tot liberalismul, apoi, aci în *Clevetici*, scopul şi rezultatul sunt identice. *Clevetici* este un „liberal ultra, jurnalist constituţionalist”, un „mare patriot”, el vrea „consacrarea aptului de la 5 la 24 ghenar”, „*respectul convenţiunii cu condiţiune de a fi schimbată în totul*”

(am subliniat fraza aceasta, pentru că e strămoaşa celebrei fraze a lui Farfuride: „Să se revizuiască [conştiinţa], dar să nu se schimbe” etc.), „sufragiul universal”, „libertatea absolută”, „egalitatea perfectă”, „împărţirea moşiilor proprietarilor”, „libertatea cea mai nemărginită a presei”, „republica democratică şi socială”, în sfârşit zice Clevetici: „Vreu să imitez în ţara mea toate frazele Revoluţiunii Franceze [...] Sunt novator, am idei mari, idei revoluţionare, vreu să răstorn” etc., dar, dealtmintrelea, e fricos (ca şi Conu Leonida). El se sperie când, în mijlocul discursului său incendiar, aude afară tobe: „Aoleo! Ce să fie?... Am crezut că-s ei!”

Acest Clevetici, în 1862, e liberalul de pe vremea aceea. În Clevetici, Alecsandri a voit să caricaturizeze pe liberalul de nuanţă C.A. Rosetti. „Republica socială” şi celelalte nu mai lasă nici o îndoială. Încă de la 1848, între oamenii noi există două curente, moderaţii, cu Eliade în frunte, şi revoluţionarii adevăraţi, între care cei mai înaintaţi sunt Rosetti şi Brătianu. După 1848, şi mai ales după 1859, deosebirea creşte, se face o prăpastie şi se diferenţiază cu încetul cele două curente: conservator, din care face parte şi Alecsandri (un fel de centru drept), şi liberal. Adevăratul liberalism e reprezentat de Brătianu şi Rosetti, pe care Alecsandri îi terfeleşte adesea, deşi aceştia au luptat mai ales pentru „reformele sociale”, pentru „redeşteptarea simţului de demnitate”, „între 1840 şi 1859”, luptă de care Alecsandri vorbeşte cu admiraţie aiurea (deci altă neconsecvenţă!). I. Ghica deja merge spre dreapta şi, în *Scrisorile* sale, vorbeşte adesea despre liberali ca de nişte palavragii, care se laudă că ei au făcut totul, cum se laudă Clevetici, când zice: „Vreu mai întâi consacrarea aptului de la 5 şi 24 ghenar, *ca unul ce este făcut de mine, şi numai de mine”*.

Această invectivă la adresa liberalilor revine adesea, în I. Ghica, atunci când el merge spre dreapta. Nu mai vorbesc de Eliade Rădulescu, acest om care a predicat multă vreme „echilibrul între antiteze” şi care mai întotdeauna l-a pierdut. În al său *Issachar* sau *Equilibru între antithezi*, liberalii revoluţionari de la 1848 sunt trataţi întocmai cum Alecsandri tratează pe Clevetici „Ultra- demagogul”. Liberalii revoluţionari au fost pentru Alecsandri ceea ce au fost şi pentru Eliade. Deosebirea e că Eliade îi ataca pe faţă, pe când Alecsandri se face că atacă pe „ultra-demagogi”... Dar, mai întotdeauna când un scriitor îşi bate joc cu persistenţă de „demagogism”, el vrea să atace democratismul. El utilizează demagogismul pentru a caricaturiza democratismul. El are speranţa intimă de a compromite prin ridiculizarea demagogismului însuşi democratismul.

Caragiale n-a făcut altăceva în admirabilele sale comedii. Alecsandri a făcut acelaşi lucru în *Clevetici*, ca şi în *Rusaliile*.

În *Rusaliile*, democratismul e ridiculizat în două tipuri: Răzvrătescu şi Galuscus. Subprefectul Răzvrătescu (acţiunea, zice autorul, se petrece la 1860) propagă la ţară, în plasa sa, teoriile lui Clevetici. El spune ţăranilor adunaţi:

“Oameni buni! [...] Aţi fost lipsiţi de toate, şi de libertate, şi de egalitate, şi de fraternitate, şi de legalitate, şi de inviolabilitate [...], şi de drepturi cetăţeneşti, şi de drepturi comunale, şi de drepturi municipale, şi de drepturi civile, şi de drepturi politice, şi de sufragiul universal.

Veveriţă *(lui Gheorghe)*: Ce-i sufragiu cela, mă Gheorghi?

Cheorghe: Sofragiu, cumătri, ca la boieri ă*ca şi Nae Ipingescu în “O noapte furtunoasă“*î.

Răzvrătescu *(cetind)*: Dar, în fine, a unsprezecea oră a sunat pentru voi! Cel proletar va scăpa de proletariat! Cel mic se va face mare şi viceversa, cel mare se va face mic! Cel slab va fi putinte şi cel putinte neputinte! [...] De-acum fiecare locuitor debue [Alecsandri nu uită să pună nici în gura ultra-liberalului Răzvrătescu limba cea nouă a filologilor] a fi proprietar de patru fălci de pământ, căci acel pământ e a lui Dumnezeu [...] Să aveţi fiecare partea voastră, câte patru fălci, şi să nu mai faceţi boieresc?...”

Să se noteze că Răzvrătescu e subprefect şi el poate că reprezintă în mintea lui Alecsandri instituţiile noi introduse în Moldova după Convenţia de la Paris.

Oricât ar zice Alecsandri că nu „biciuieşte principiile, ci ridiculul”, e clar că un democrat, care ar fi luptat în 1860 pentru apropiata împroprietărire, n-ar fi pus în gura unui tip ridicol propaganda pentru împroprietărirea ţărănească. Această persistenţă în a combate ridicolele unei atitudini dovedeşte o pornire chiar împotriva atitudinii, a „principiilor”. E drept că Alecsandri, cum am văzut şi până aici, a tergiversat cu aceste principii, n-a fost conştient şi cu hotărâre împotriva lor, ceea ce îl face să nu fie un adevărat junimist, dar Alecsandri n-a iubit liberalismul; n-a priceput că liberalismul, introdus într-o ţară feudală — şi nu se putea să nu fie introdus —, trebuia să apară forţamente ca o exageraţie şi să dea naştere şi la multe ridicole, inerente unei epoci de tranziţie, cum n-a priceput „Junimea” de mai târziu.

În Ianus Galuscus, alt tip din *Rusaliile*, Alecsandri a ridiculizat pe democratul în alt ipostaz, în ipostazul de ardelean democrat şi latinist. Se

pare că Alecsandri a avut intenţia să ridiculizeze în Galuscus numai mania latinistă. Când Răzvrătescu îşi expune programul citat mai sus, Galuscus exclamă: „Domnule, am ascultat toate aberăciunile câte le-ai debitat fraţilor români şi fac aici declărăciune că eşti un perturbator!” etc., dar Galuscus, ca ardelean latinist, nu putea să nu fie şi el democrat „perturbator”. Ardelenii latinişti trebuiau să fie democraţi. Mai întâi, în Ardeal n-a rămas o clasă boierească română; clasa de sus s-a maghiarizat. Tinerii cu învăţătură erau toţi fii ai poporului şi, ceea ce e mai însemnat, duşmani ai claselor de sus, care erau şi apăsătoare, şi de alt neam, şi de altă lege. La aceste motive de democratism, se adăugau şi altele, izvorâte din „latinism”: poporul român, strănepot al celui roman, a rămas neatins la ţară, în ţărănime; mai departe: latiniştii visau republica romană şi, în capul lor, republica era forţamente democraţie. Să ne gândim la doctrina socială a lui Barnuţiu. Să adăugăm la aceasta ura latinistului împotriva fanariotismului, care era semnul distinctiv al claselor de sus şi încă pornirea omului care vrea inovaţii de a merge în toate sensurile pe calea inovaţiilor. Şi, ca dovadă că Galuscus e democrat şi că Alecsandri se înşală când îl face „apărător al ordinei” e că Galuscus citeşte proza lui Clevetici (a „Ultra-demagogului”) şi e un admirator al acestuia:

„Galuscus *(Deschide jurnalul şi se adânceşte în cetire)*: Ce stil! Ce expresiuni energice! Ce logică invincibile! Admirabil ziar! Admirabil redaptor! Cine-i subsemnat? *(caută la sfârşitul foaiei)* Clevetici! îl gâcisem de la început. *(Ceteşte din ziar, apoi:)* [...] Sublim! Iaca accente patriotice!...”

Iată pe Galuscus democrat — „Ultra-demagog” — ca şi Răzvrătescu. Galuscus, Răzvrătescu, Clevetici au aceeaşi atitudine din punct de vedere politic şi social. Şi atunci e curios ca Galuscus să zică despre Răzvrătescu că e „perturbator” şi „anarhist”... ori nu-i sincer Galuscus. Alecsandri se contrazice şi, fără să-şi dea seamă, e realist în dauna concepţiei piesei sale, căci ardeleanul latinist trebuia să fie şi democrat, „ultra-demagog”. Dar Alecsandri combate şi mania latinistă, nu numai în vorbire, ci şi în concepţie. Iată ce zice Toader, vornicul satului, despre Galuscus (şi Alecsandri face mare haz):

„De când [Galuscus] le vorbeşte sătenilor tot din carte şi le spune că-s strănepoţi de împăraţi, că se trag din Troian, ţăranii au luat-o de bună... Dacă-i îndemni la lucru, îţi răspund râzând că împăraţii nu lucrează”...

Această şarjă o face Alecsandri în 1860, uitând, se vede, că în 1848, în o cuvântare la Paris, el însuşi zice că, dacă întrebi pe ţăranul român ce este el, ţăranul răspunde: „Eu sunt român. Împăratul Traian a venit în vechime cu multă putere de a învins pe daci”... ceea ce, dealtmintrelea, nu zice ţăranul, dovadă că Alecsandri, în tinereţe, şi într-un moment de „patruzecioptism”, când putea să se aprindă pentru ideile noi, putea să cadă şi el în exagerare, în fatala exagerare. Acum, în 1860, când tendinţa cealaltă din el a nimicit aproape pe cea patruzecioptistă, Alecsandri, desigur, n-ar mai fi căzut în „ridicol”, ca la 1848.

Latinistul Galuscus, pe care l-am văzut admirând pe Clevetici, face şi el „ultra-demagogism” cu ţăranii. Când Toader îi zice „cucoane”, el îi răspunde:

„Iar cucoane? V-am mai spus la toţi aice [...] să nu-mi mai ziceţi cucoane, pentru că astăzi nu mai esist boierii, nu mai sunt boieri. Zi-mi frate Galuscus, fiindcă toţi românii sunt fraţi.”

Până aici am analizat atitudinea lui Alecsandri faţă cu întâmplările sociale şi am văzut că atitudinea sa e nesigură. El nu e nici ca C. A. Rosetti, nici ca C. Negruzzi.

Trebuie să explicăm aceste două tendinţe contradictorii. Alecsandri, pe lângă un boierinaş — interesul de clasă —, a fost şi un nemulţumit de soarta unui bonjurist sub domnia lui Mihai Sturdza, a avut o cauză personală pentru atitudinea liberală — interesul personal. A fost afectat displăcut, cum s-a văzut, de orientalismul vieţii, în care el, parizianul fin, era silit să trăiască — „parizianismul”. Alecsandri apoi a trăit în vremea Regulamentului, când ţara era într-o stare de adâncă umilire — naţionalismul. Şi Alecsandri a fost şi un om care a vibrat, măcar cât de puţin, de mizeriile mulţimii — idealismul.

Aşadar, din interes de clasă şi personal, din „parizianism”, din naţionalism şi din idealism rezultă tendinţa sa patruzecioptistă.

Dar acelaşi Alecsandri a fost o fire conservatoare, un patriarhalist — am arătat suspinul său după vremea veche şi aş mai putea da dovezi —, a fost un boier epicureu, un dispreţuitor al ideilor născute din frământările, nevoile, năzuinţele populare şi îndrăzneţe. A fost un junimist. Aceasta este tendinţa cealaltă. Când, mai târziu, fiind şi apreciat, împăcându-se apoi şi cu „semiorientalismul”, care nu mai era bătător la ochi, încetând şi umilirea ţării, şi temperându-i-se cu vârsta şi idealismul, când toate motivele „liberalismului” său dispar, atunci rămâne aproape numai tendinţa

junimistă, care, necombătută de cealaltă, se accentuează din ce în ce. Rar acest om va mai scoate accentele de altădată: în *Ginta latină*, în *Ostaşii noştri*, unde zice: „Am văzut visul cu ochii”, adică visul de patruzecioptist.

* * *

În celelalte privinţe — limbă, literatură —, Alecsandri este critic ca toţi ceilalţi, dar tot practic, în opere beletristice.

În tipurile în care el a ridiculizat tendinţele sociale, a ridiculizat totodată şi pe stricătorii de limbă. Şi nici nu se putea altmintrelea, pentru că, încă o dată, felul vorbirii, admiterea unui jargon artificial ori împestriţarea cu străinisme sunt strâns legate cu mentalitatea omului, cu apucăturile sale, cu modul său de a se comporta cu împrejurările.

Acel care dispreţuia starea din acea vreme şi voia să reformeze totul trebuia să reformeze şi limba. Franţuzitul trebuia să fie democrat şi democratul franţuzit. Latinistul trebuia să fie democrat şi democratul latinist. Apărătorul vechiului regim trebuia să vorbească vechea limbă a clasei boiereşti, iar femeile, primele primitoare de civilizaţie, o românească franţuzită. Am văzut pe Iorgu, pe Clevetici, pe Răzvrătescu, pe Galuscus, pe Gahiţa, pe Enache Damian. Şi cine nu ştie pe Cucoana Chiriţa?

Alecsandri nu uită niciodată să biciuiască pe făuritorii de vorbiri artificiale. Chiar şi în *Istoria unui galbân*, din 1844, el nu uită să-i atace, şi anume pe Eliade, care începuse de curând să plănuiască o limbă nouă. Când *galbânul* vorbeşte de Eliade, îl numeşte, în râs, *“marele amiratoare della prestidigitazione”*, la care *paraoa* răspunde:

“*(boldind ochii)*: Ce cuvinte sunt aceste?

Galbânul: Aceste sunt câteva dintr-o limbă nouă românească ce se descopere acum la Bucureşti.

. . . .

Galbânul: Dar ian întreabă pe croitorii lor [acelor cuvinte] dacă înţeleg cuvintele *teşmecherii* şi *haram* şi să vezi că ţi-ar răspunde: *nu te capisc*, sau: *nu te cumprind*”.

Şi, în adevăr, când limbile româneşti nu se croiau peste munţi, se croiau în Bucureşti — am văzut pentru ce; şi erau combătute în Moldova, unde spiritul critic s-a trezit de la începutul culturii din veacul al XIX-lea. Alecsandri a combătut franţuzismul, ridiculizându-l în diferite tipuri, ca Iorgu de la Sadagura, Cucoana Chiriţa, Gahiţa Rozmarinovici etc. Desigur

că franţuziţii nu vorbeau chiar aşa cum îi pune Alecsandri să vorbească, dar exagerarea este un drept al scriitorului satiric. Poate că Alecsandri a fost chiar prea pornit, nedrept sau puţin comprehensiv, căci, odată cu importarea lucrurilor şi ideilor nouă, era fatal să se importe şi cuvintele corespunzătoare şi era de asemenea fatal ca acele cuvinte să fie trântite în limbă fără a li se da, deocamdată, un contur mai românesc. Se ştie cu câtă greutate cuvintele franţuzeşti au fost puse pe calupul limbii româneşti; aşa, pentru verbul *publier* a fost ezitare între *publicarisesc*, *publicuiesc*, *publicăluiesc*, *publiez*, *publicez*, *public*... Şi desigur că, pe lângă mania de a întrebuinţa cuvinte franţuzeşti a celor care voiau să se arate învăţaţi, mai era şi o întrebuinţare exagerată, nevinovată: invadarea cuvintelor netrebuitoare pe lângă cele trebuitoare, intrarea şi fără bilet de legitimaţie, graţie îmbulzelii. Oricum, Alecsandri a avut meritul de a face prin opera sa critică un mare serviciu limbii româneşti.

Dar antipatia lui este mai mare faţă de latinişti, pe care îi zugrăveşte cu mai mult umor. Acestui boier fin, care nu s-a putut niciodată disciplina, care, cum mărturiseşte însuşi, n-a putut studia nici o ramură a ştiinţei, i se părea, îmi închipuiesc, că are în faţă o fiinţă cu totul de altă specie când se uită la un latinist, a cărui îndeletnicire sistematică şi laborioasă era să cerceteze fiecare cuvânt românesc pentru a-l valida ori invalida, şi, apoi, cuvintelor validate să le dea o formă conform cu o sumedenie de legi fonetice. Alecsandri s-a răzbunat, cum am văzut, în Ianus Galuscus. Citiţi declaraţia de iubire a acestuia către o ţărancă, în jargonul lui Laurian, sau care vrea să fie al lui Laurian.

Antipatia lui pentru latinişti nu slăbeşte un moment. În *Scrisorile* sale nu conteneşte cu sarcasmele împotriva lor, tratându-i aproape ca pe nişte duşmani personali. Rar a avut momente de comprehensiune, ca într-o scrisoare din 1872, în care recunoaşte că la 1848, şi mai înainte, latinismul a avut rost. Dar, ca şi dl Maiorescu, de pe la 1880 încetează cu invectivele împotriva latinismului, pentru că de atunci primejdia stricării limbii încetează.

În *Iorgu de la Sadagura* — întâia manifestare critică a lui Alecsandri — el a criticat aproape tot ce avea să critice în viaţa sa. A criticat şi restul de fanarioţi, în Comisul Agamemnon Kiulafoglu, grec de 45 de ani, care, după regulă, ca meridional libidinos, e însurat cu o romancă de 22 ani. (De la Alecsandri şi până la dl Panait Macri, în „haiducii" săi, grecul e un satir ahtiat după femeile române tinerele şi frumuşele.) Kiulafoglu vorbeşte

jumătate greceşte, jumătate româneşte stricat. E tipul „grecului” care caută cu orice preţ să parvină: „am trebuinţă acum de parale, pentru ca se me fac ispravnicos mai degrabă”.

O paranteză:

Tipul acesta, desigur foarte interesant, e utilizat de Alecsandri mai mult pentru a stoarce un efect comic din chipul de a vorbi stricat al grecilor din vremea aceea. Toţi câţi au utilizat acest tip, gândindu-se mai mult la efectul comic al vorbirii, l-au caricaturizat cu mijloace aşa de ieftine, încât nu l-au redat niciodată. Grecul din ţările române de la începutul veacului al XIX-lea, fanariotul lacom şi fără scrupule, inventiv când era vorba să triumfe, are o oarecare asemănare cu grecul pervers şi lacom din Roma imperială, care a fost zugrăvit de Sienckiewicz în *Quo Vadis*. Chilon Chilonides este desigur un intelectual, este un paria persecutat, şi nu aproape un stăpân, ca cei de la noi, dar lăcomia, şiretenia emigrantului, care are un singur scop: să trăiască bine cu orice preţ, îi apropie, le dă un caracter de familie. Dramaticul unei asemenea existenţe nu l-a simţit şi nu l-a redat nimene la noi. Închid paranteza.

Alecsandri n-a uitat, în *Iorgu de la Sadagura*, nici pe evrei (Iţic zaraful, care se laudă că are „perciuni sudiţi”, supus străin), nici pe nemţi (baron von Klaine Swabe. La C. Negruzzi, e baron Flaimuc), care, la începutul civilizării ţării, au fost printre aceia care au importat această civilizaţie, ca medici, ingineri şi alte profesiuni mai modeste etc.

Un singur lucru n-a criticat Alecsandri în *Iorgu de la Sadagura*: pretenţia scriitorului fără talent, care a format mai ales obiectul criticii„Junimii” şi în special a dlui Maiorescu. Dar Alecsandri n-a trecut fără să bage de seamă şi acest „ridicol”. El a râs şi a biciuit adesea pretenţia fără talent. Aşa, de pildă, în *Doi morţi vii* (1851), el introduce, fără nici un rost altul decât ca să-şi bată joc de literaţii netalentaţi, pe „tânărul poet” Acrostihescu (Alecsandri, după obiceiul lui şi al vremii sale, cum am mai văzut, numeşte personajele după îndeletnicirea lor sau după ridicolul pe care vrea el să-l arunce asupra lor). Acest Acrostihescu, căruia prietenii îi mai zic — desigur cu învoirea lui Alecsandri — şi *Odobaşa*, este un personaj care are gata la dânsul felurite ode pentru toate prilejurile:

„Acrostihescu... (*scoate din buzunar un volum manuscris şi caută filele*): Aurora... La mormântul ei!... odă la împăratul... odă la şahul... odă la craiul!”

Şi dacă el îşi pune poezia şi în slujba şahului, asta nu-l împiedică să o înalţe sus de tot — în teorie:

Acrostihescu: „Poezia este o artă sfântă... o fiică cerească.”

Flutur: Apoi, dacă-i o fiică cerească, n-o face să umble cu colinda la sărbătorile unora şi altora... m-ai înţeles?

Acrostihescu *(în parte)*: Bestie *incapace*!”

Acrostihescu, ca scriitor lipsit de talent de la începutul literaturii veacului al XIX-lea, vorbeşte în limba croită de filologi. De aici „bestie *incapace*” sau „ţi s-o înflăcărat *imaginăciunea*” sau *„emociuni*” şi alte expresii, pe care Alecsandri le pune, incidental, în gura lui Acrostihescu, care dealtmintrelea vorbeşte ca toată lumea. Faptul că Acrostihescu nu este consecvent cu sine însuşi în sistemul său de a vorbi, întrebuinţând rar de tot câteva forme artificiale, pus alăturea cu faptul că şi la alte tipuri ale lui Alecsandri, ca şi la *Muza de la Burdujăni* a lui Negruzzi, se observă aceeaşi neconsecvenţă, sau una şi mai bătătoare la ochi: întrebuinţarea, de către aceeaşi persoană, şi a procedării latiniştilor şi a celei a analogiştilor — dovedeşte că scriitorii beletrişti nu prea aveau o idee clară de diferitele sisteme lingvistice, ci le confundau pe toate în o singură şi mare babilonie ridicolă, pe care o azvârleau în spinarea acelora care trebuiau să zugrăvească tagma stricătorilor de limbă şi a croitorilor de limbi noi româneşti. Pe lângă multele cauze, pentru care tipurile lui Alecsandri nu sunt vii, o cauză, când e vorba de stricătorii de limbă, e şi această neconsecvenţă, cel puţin pentru cei care cunosc „sistemele” lingvistice.

Alecsandri — urmăm mai departe —, ca şi „Junimea”, n-a preţuit o operă literară numai fiindcă este românească. Nici pentru el producerea unei opere româneşti nu era un merit, dacă opera nu i se părea bună. Aşa, de pildă, să se citească articolul de critică, publicat de Alecsandri în *Propăşirea*, în anul 1844, îndreptat împotriva „stanţelor epice” (*Prinţul român*) ale lui Aristia. Citez numai începutul:

„Bateţi din palme, românilor, şi strigaţi ura! căci în sfârşit, după o *lungă-largă* aşteptare de vreo câteva mii de ani, v-aţi învrednicit a dobândi un poem epic! [Cum ar fi salutat un V. A. Ureche, în 1844, primul poem epic!] Veacul vostru de glorie au sosit sub figura unui tom în 8 plin de versuri sucite şi de idei încă şi mai sucite. Bucuraţi-vă, patrioţilor” etc..., după care urmează o bătaie de joc, căreia îi lipseşte ironia şi conciziunea, iar nu tendinţa şi punctul de plecare, ca să fie maioresciană. În 1867, la

apariţia *Convorbirilor*, Alecsandri le felicitează, pentru că pe steagul lor e scrisă şi lupta împotriva prostului-gust.

* * *

Vasile Alecsandri are un loc special între criticii din Moldova. El stă în mijloc între A. Russo şi M. Kogălniceanu, de pe o parte, şi C. Negruzzi şi dl Maiorescu, pe de alta. De A. Russo îl deosebeşte „junimismul”, de C. Negruzzi îl deosebeşte „patruzecioptismul”.

Patruzecioptismul lui Alecsandri are, cum am văzut, mai mulţi factori, dar factorul principal al patruzecioptismului său e naţionalismul.

În *Românii şi poezia lor* Alecsandri laudă pe ţăran şi-l idealizează tocmai din acest punct de vedere. El nu vorbeşte ca democrat, ci ca naţionalist. Şi când s-a dus în popor „să-i culeagă” poeziile, el n-a făcut-o decât foarte puţin ca democrat (ori ca romantic), el a făcut-o mai ales ca naţionalist.

Pentru dânsul, ţărănimea română n-a fost, mai deloc, clasa producătoare şi obijduită, ca pentru un Bălcescu şi alţii, a cărei soartă trebuia îmbunătăţită, ci păstrătoarea şi reprezentanta românismului. În *Iaşii în 1844*, după ce citează părerile unui personaj că „românul e ca ceara” şi că se face turc, francez etc. după împrejurări, răspunde că aceasta e adevărat pentru o mică parte, pătura subţire de sus, dar că ţăranul nu-şi părăseşte niciodată „obiceiurile, limba, portul”. Aiurea, în *Românii şi poezia lor* , deşi — sceptic şi critic! — bănuieşte că este „poate cam părtinitoare nobila sa exaltare” de a-şi închipui neamul românesc ca „unul din neamurile cele mai înzestrate cu daruri sufleteşti”, totuşi, în paginile următoare, nu şovăieşte de a vorbi despre poporul român — ţărănimea — ca de un popor „menit a se urca la treaptă cât de înaltă”, nu şovăieşte de a face declaraţii de iubire acestui popor, care e „curat, înţelept, vesel şi poetic în graiul său” şi a cărui adâncă cuminţenie, imaginaţie, spirit satiric, inimă bună se vădesc în proverbele, poeziile, obiceiurile sale.

„Eu, zice el splendid, de câte ori aud doina, îmi pare că aud Moldova plângând după gloria sa cea veche”. Gândiţi-vă la impresia produsă de doină asupra lui O. Carp sau Coşbuc. Pentru aceştia, doina e cântecul unei clase sociale, a plugarului — pentru Alecsandri, ea este cântecul patriei, căci pentru el, încă o dată, ţărănimea nu e o clasă socială, şi încă nedreptăţită, ci reprezentanta şi păstrătoarea tradiţiei, a românismului:

„Într-o epohă ca aceasta, unde ţările au a se lupta cu duşmani puternici, care cearcă a întuneca nu numai drepturile politice, dar şi chiar *naţionalitatea românilor, poezia populară ne va fi de mare agiutor spre apărarea aceştia*; oricât de măiestre să fie manifesturile cabinetului de Petersburg, românii tot români vor rămânea şi *vor dovedi că sunt români prin limba lor, prin tradiţiile lor, prin obiceiurile lor, prin cânticele lor şi chiar prin giocurile lor*”.

E clar că patruzecioptismul lui Alecsandri e mai mult naţionalist, decât democratic.

El primeşte cu fericire colecţia de proverbe a lui A. Pann. E plin de orgoliu când poate dovedi lui Mérimée că „energia sălbatică” cuprinsă în vorbele „arde-mă pe cărbuni; eu voi muri fără a spune numele iubitului meu” nu e a lui Puşkin, cum credea scriitorul francez, ci dintr-un cântec popular românesc.

Acest boier franţuzit a iubit mult produsele spiritului şi imaginaţiei populare. Ţăranul, în scrierile sale, formează orizontul albastru, pe care se profilează tipurile groteşti ale clasei de sus. Nu e vorbă, şi albastrul orizontului, şi grotescul tipurilor sunt exagerate, şi de cele mai multe ori fără artă, ori, mai bine, fără destulă artă.

E interesant cum zugrăveşte Alecsandri coliziunea dintre „civilizaţia” claselor de sus, provenită din amestecul de civilizaţii şi culturi, şi viaţa şi spiritul poporului de la ţară. Ţăranul român nu pricepea mai nimic din ceea ce făceau şi desfăceau cei de sus, în vechiul regim.

Acum nu pricepe chiar deloc. Confuziunea ce rezultă ne-o zugrăveşte Alecsandri în piesele sale, şi el, care a luptat atât de mult împotriva stricătorilor de limbă, atribuie această confuziune aproape tot atâta reformelor lingvistice, cât şi celor politice şi sociale — de aceea am spus, de la început, că critica lui socială, chiar când e justă, e superficială.

Dacă pentru explicarea confuziei în viaţa de la ţară Alecsandri n-ar fi dat o atât de mare importanţă stricătorilor de limbă; dacă ar fi accentuat suficient adevărata cauză: reformele politice si sociale, el ne-ar fi dat pagini şi mai interesante de critică socială, căci atingerea formelor noi, introduse de curând, cu formele vechi de viaţă este, la noi, obiectul principal al oricărei critici sociale.

Câteva exemple din *Rusaliile*:

“Suzana: Pare c-o mai vinit o hârtie şi azi dimineaţă?

Toader [bărbatul său, vornicul satului]: O vinit, da. Ci-că să ne-apucăm de durat o casă comunală. D-nu Găluşcă [Galuscus] ne-o vorbit un ceas întreg de costituţi... una, de convenţi... una, fac două; de patrie, de amoare...

Suzana: Ce moare bărbate?

Toader: Poate că moare de curechiu, fiindcă s-apropie postu.

Suzana: Bine, dar ce are a face?

Toader: El o fi ştiind, că ne-o mai spus să fim de azi înainte cetăţeni.

Suzana: Cum cetăţeni? Să vă-nchidă la cetate?

Toader: Dracu să-i discurce *(scapă jos condicile ce ţine subţioară).*

Suzana: Da aceste ce sânt, Toadire?

Toader: Condici de însemnat toţi trecătorii prin sat; tabloane de gâşte, raţe, pui de găină, ouă, toate! Cică-s potrocoale de receseminţă".

. . . .

Comic ieftin, nenatural, dar din care se vede ciocnirea dintre „civilizaţie" şi viaţa românească de sat şi din care se vede şi greşeala de concepţie, de a pune această ciocnire nu atât pe seama faptului, cât mai ales pe seama limbii.

Când Veveriţă, fruntaş, răspunde lui Războiescu...

Când Veveriţă, fruntaş, răspunde lui Răzvrătescu, subprefectul, care spune ţăranilor să clădească un arest comunal: „— Temniţă la noi?... dar nu suntem scăpaţi din Ocnă!", Alecsandri face critică socială, bazându-se pe o neînţelegere de fapte, dar când lui Veveriţă, care nu se dumereşte ce e „comuna" de care vorbeşte Răzvrătescu, îi răspunde Gheorghe: „— Adică cum una, cum alta! tot ca una, fata mea", atunci Alecsandri face iarăşi critică socială, bazându-se pe neînţelegerea limbii.

Şi mai departe, când Gheorghe zice: „— Vasile, măi frate, d-apoi cică-i pentru binele nostru"... iar Veveriţă răspunde: „— Se poate, cumătri; însă vina noastră-i dacă nu-i pricepem? Ei ne grăiesc într-o limbă străină, parcă noi am fi pricopsiţi ca dânşii..." —, e clar că Alecsandri pune mai ales pe socoteala limbii ceea ce ar fi trebuit să pună pe socoteala ciocnirii formelor noi cu obiceiurile vii ale pământului.

* * *

Dar toate direcţiile în care s-a manifestat, şi toate contradicţiile chiar, pe care le-am relevat, patruzecioptismul, ca şi junimismul său, ţărănismul său patriarhalist, cântarea trecutului, ca şi reformismul său, critica sistemelor lingvistice şi a literaturii, ca şi activitatea sa politică — toate se reduc, la

urma urmei, şi se conciliază în tendinţa lui permanentă şi dominantă: naţionalismul, şi naţionalismul aşa cum poate să apără într-un suflet conservator şi artist, mai mult impresionabil decât cugetător şi logic.

Evoluţia spiritului critic. — Critica socială extremă: Eminescu

Pe la sfârşitul deceniului al optulea al veacului trecut, statul român modern e constituit: Unirea definitivă a principatelor e un fapt îndeplinit şi Principatele Unite au luat fizionomia unui stat „european”.

Vremea prevederilor şi a aşteptărilor, deci a examinării elementelor civilizaţiei străine pentru a valida ceea ce e bun şi a invalida ceea ce e rău, a trecut. Acum s-a experimentat şi nu mai rămâne decât a constata rezultatele experienţei, a face bilanţul binelui şi al răului, izvorât din introducerea formelor de viaţă apusene.

Critica, deci, ia un nou aspect. Ea nu mai are de examinat spre a alege, ci de constatat rezultatele. Şi dacă problemele lingvistice şi literare, atât de importante pentru vechea critică, tot mai sunt la ordinea zilei, ele nu se mai pun cu atâta putere, căci bunul-simţ aproape a învins. La ordinea zilei acum se pune tot mai mult problema socială — şi, fireşte, din punctul de vedere al claselor care, având să sufere de pe urma stării celei noi de lucruri, au avut motivul să critice această stare.

Această nouă fază a criticii — faza a treia, deci —, care începe pe la sfârşitul criticii „Junimii”, e reprezentată la început de Eminescu, care, având în concepţiile sale lingvistice şi literare multe puncte de contact cu „Junimea”, şi în cele politice câteva, se alipeşte de această grupare, păstrând însă o atitudine independentă şi în mare parte deosebită de a „Junimii”, ba uneori chiar contrară.

Această a treia fază a criticii este, şi ea, un produs al culturii moldoveneşti, şi Eminescu, ca şi criticii anteriori, un A. Russo sau un Alecsandri, îşi dă seamă de rolul cultural al Moldovei, de rolul ei de învăţătoare a românilor de pretutindeni:

„Moldova joacă în dezvoltarea modernă a românilor un rol însemnat. Aici, în mare depărtare de şarlatanismul intelectual, de suficienţa şi corupţia centrului politic al ţării, s-a făcut binefăcătoarea reacţiune în contra ignoranţei şi spiritului de neadevăr al academicienilor”.

Eminescu e atât de încredinţat de incapacitatea culturală a Munteniei, încât, când e nevoit să constate un fapt cultural pozitiv, în Bucureşti, el îşi

exprimă mirarea:

„C-o adevărată părere de bine am văzut însă pronunţându-se, *spre marea noastră mirare tocmai în Bucureşti*, o mişcare pedagogică sănătoasă...”

El se simte în sfârşit, atât de moldovean, încât, în vremea războiului, e foarte susceptibil de gloria soldaţilor din Moldova. În articolul *Moldoveni şi munteni*, polemizând cu un ziar din Bucureşti, zice:

„...ziarele bucureştene, atât liberale, cât şi *conservatoare* [subliniat de Em.], fără deosebire, ignorează acest adevăr şi pare c-ar lua mai bine foc în gură, decât să spuie anume că moldovenii se poartă excelent pe câmpul de război”.

În privinţa limbii, Eminescu n-a vorbit mult. Aceasta din două pricini. Mai întâi, pentru că nu se simţea competent, sau mai bine specialist. O declară singur:

„...nefiind filolog de competinţă, declar eu însumi că opiniile mele sunt cu totul personale şi nu merită de a turbura lucrările filologilor noştri...”.

În adevăr, în vremea lui Eminescu oamenii încep să se specializeze. În epoca anterioară, numită, din acest punct de vedere numai, cu drept cuvânt, eroică, în epoca lui Alecsandri, când era de făcut totul şi când cei ce puteau face ceva erau foarte puţini — pe atunci era vremea (şi nevoia) spiritelor universale: Alecsandri face politică, scoate reviste, culege literatură populară, e director de teatru, scrie în toate genurile literare, în versuri şi în proză, se ocupă cu gramatica etc. Iar la capătul evoluţiei, câtă am făcut-o până acum, găsim pe un Sadoveanu sau Brătescu-Voineşti, care scriu într-un singur gen literar. (În Ardeal, unde condiţiile de azi seamănă încă cu cele de la noi de acum patruzeci de ani, un Goga, specializat ca artist, e nevoit să se consacreze mai mult activităţii culturale decât literaturii.) Eminescu e printre cei dintâi care, dându-şi seamă de seriozitatea lucrurilor, ştie să se mărginească, să se specializeze, conştient de greutatea de a fi desăvârşit măcar într-o specialitate, chiar când îţi consacrezi ei toate puterile sufleteşti. Eminescu a fost numai poet, căci proza sa este puţină şi e poezie în proză. Afară de aceasta, a mai fost şi un cetăţean care şi-a spus părerile sale — şi atâta tot. Că uneori s-a amestecat, incidental, şi în alte ramuri, precum în filologie — aceasta dovedeşte că el a apucat vremea oamenilor „universali”.

Iar o altă pricină pentru care n-a vorbit mult în privinţa limbii este aceea arătată de mai multe ori până aici, şi anume faptul că pe vremea sa nu mai era atâta nevoie de a lupta în contra stricătorilor de limbă. Eminescu e

conştient de acest fapt şi, constatându-l, mai recunoaşte încă o dată rolul Moldovei în lupta de a feri limba de atentatele novatorilor:

„*Lupta Moldovei* contra numiţilor munteni nu este îndreptată în contra elementelor istorice ale Ţării Româneşti, ci în contra celor neistorice. E o luptă comună la care tot neamul românesc ia parte instinctiv, *cucerind bucată cu bucată* bunurile lui naţionale. *Azi e limba pe care aceste stârpituri o prefăcuseră într-o păsărească neînţeleasă*, mâini va fi poate organizaţia socială...”.

Acum că cei care prefăcuseră limba „într-o păsărească neînţeleasă” n-au fost tocmai „elemente neistorice”, e altă vorbă. Se va vedea mai jos ce însemnează la Eminescu aceste „elemente neistorice”. Dealtmintrelea, acela care a contribuit mai mult în Muntenia la prefacerea limbii „într-o păsărească neînţeleasă” a fost, cum se ştie, şi cum o spune aiurea şi însuşi Eminescu, Eliade Rădulescu, care n-a făcut parte, cel puţin în gândul lui Eminescu, din „elementele neistorice”.

Cu toată „necompetenţa” sa, Eminescu, cum am spus, atinge de câteva ori şi problemele lingvistice. Ba are şi câteva încercări de fonetică: studii asupra pronunţiei dialectale.

În privinţa limbii, observăm două faze în cugetarea lui Eminescu.

Eminescu dinainte de 1874, când se afla în străinătate şi în legături strânse cu românii din Ardeal şi din Bucovina, când nu căzuse cu totul sub influenţa „Junimii”, este un alt om decât Eminescu de după 1874, când devine membru al „Junimii”. (Şi vom vedea că, din alt punct de vedere, cel politic, Eminescu, pe lângă aceste două faze, mai trece şi prin o a treia, aceea când e ziarist la *Timpul* în Bucureşti.) În această primă fază, de dinainte de 1874, Eminescu, deşi nu este etimologist ori analogist, nu simte aversiune împotriva reprezentanţilor acestor sisteme, după cum, şi din punctul de vedere al idealului social, deşi nu e un „patruzecioptist”, face totuşi concesii ideilor „înaintate”, în orice caz are o atitudine binevoitoare faţă cu ele şi, cum se ştie, admiră, în *Epigonii*, pe mulţi din acei care au reprezentat acele idei.

Dacă este împotriva purificării „absolute” a limbii de elemente străine, Eminescu admite, şi chiar propune, o purificare moderată:

„Celor care vor o purificare absolută a limbii le vom răspunde că acele vorbe, pe care vor ei să le alunge, sunt aşa de concrete, aşa de încrescute în ţesătura limbii române, încât trebuie să rupi ţesătura toată ca să le scoţi [...] Celor care nu vor acea curăţire defel [care vor, ca A. Russo, ca ”limba asta

turcită, grecită...„ să rămâie aşa], le vom răspunde că ei singuri sunt neconsecvenţi, căci ei au lepădat o mulţime de vorbe grece şi ruse, pe care le întrebuinţau încă părinţii lor, şi multe din vorbele pe care le scriu dnii Florantin, Negruzzi ş.a. [...] s-or duce calea celor duse...”.

El pricepe şi explică cu simpatie geneza tuturor sistemelor extreme:

„Mi se va spune, poate, că părerea lui Pumnul nu e bună. Dacă nu e bună, aceea însă stă, *că cronistice e dreaptă şi scuzată*. După extremul latinităţii, a etimologismului absolut, inaugurat de bătrânul Petru Maior, care scria construcţiuni latine în româneşte (*extrem, ce pentru deşteptarea noastră din apatia lungă faţă cu latinismul, era neapărat trebuincios*), după ridicarea la potenţă a aceluiaşi extrem de către următori, *trebuia neapărat să vină* contra lui extremul *fonetismului* absolut, a iubirii nemărginite a limbii numai româneşti şi exclusivitate faţă cu limba latină şi cele surori. *Aceste extreme au fost condiţionate de însăşi natura lucrului* — nu poţi defige mijlocul unei linii, până ce nu vei fi aflat punctele ei cele extreme”.

Eminescu, mai departe, apără pe istoricii ardeleni împotriva dlui Maiorescu cu argumente decât care nu se pot găsi mai bine nici acum. Se ştie că dl Maiorescu a vorbit întotdeauna cu dispreţ despre istoricii ardeleni, mai întâi pentru că falsificau adevărul istoric şi al doilea pentru că au fost nişte simpli cronologişti. Eminescu răspunde:

„Acei oameni, acei istorici care au început istoria noastră cu o minciună, după cum zice dl Maiorescu — de au scris tendenţios şi neadevărat, *scuza cea mare nu o găseşti tocmai în tendinţa şi neadevărul lor? Trebuie cineva să fie mai mult decât clasic, pentru a pretinde* de la cel persecutat [...] să fie în toate drept [...] Şincai — chiar dacă n-ar fi atât de mare *cum pretindem noi că este*, totuşi, el a fost la înălţimea misiunii sale — la o înălţime *cronistice* absolută; *pentru că, dacă criticul ce-l califică de mincinos ar fi avut bunăvoinţa de a cerceta istoria istoriei, atunci ar fi putut băga de seamă că procesul întru scrierea istoriei la orice naţiune se începe mai întâi şi constă din cronografie...”*.

Aceeaşi atitudine o are Eminescu şi faţă de redactorii ziarelor din Ardeal, care-şi împestriţau limba cu germanisme şi pe care dl Maiorescu îi învinuia că conrup naţionalitatea românească:

„Criticul [Petrino]... rumegă — o copie cam infidelă a dlui Maiorescu — ceea ce a zis acesta în *Convorbirile literare* despre limba română în ziarele din Austria [...] Eu, din partea mea, *sunt mai puţin lugubru* decât dl critic, şi deşi ţin la desfiinţarea acelor greşeli, totuşi nu văd în existenţa lor

deznaţionalizarea noastră şi corumperea poporului român” [subliniat de Eminescu].

Şi cu această ocazie, Eminescu se ridică, în principiu, împotriva atitudinii luate de junimişti faţă de fenomenele culturale ale vremii. Iată cum se exprimă el la începutul articolului din care am citat mai sus:

„După faimoasele critice, în sine bine scrise, ale dlui Maiorescu, trebuia neapărat să iasă la lumină o şcoală a sa de partizani, care, minus spiritul de o fineţe feminină şi minus stilul bun şi limpede al d-sale, *să aibă şi ea aceleaşi defecte ce le are părintele, aceeaşi ridicare la nivelul secolului al XIX-lea, acelaşi aer de civilizaţiune şi gravitate, care, din nenorocire, sunt numai o mască, ce ascunde adeseori numai foarte rău tendinţa cea adevărată şi ambiţiunea personală“.*

Această atitudine a lui Eminescu se explică şi prin concepţiile sale ştiinţifice, dar se explică mai cu seamă prin faptul că Eminescu, care învăţase în Bucovina şi Ardeal, care cutreierase toate ţinuturile locuite de români şi care se bucurase de bucuriile lor şi suferise de suferinţele lor, acum, când scrie, trăieşte în Viena, între tinerii studenţi ardeleni şi bucovineni, încălzindu-se de luptele lor şi îmbrăţişându-le până la un punct aspiraţiile, în orice caz pricepându-le. Această apropiere de ardeleni şi de bucovineni, de ardelenism şi de bucovinism, a avut şi un alt rezultat: limba sa este plină de expresii întrebuinţate numai peste munţi, ca de pildă: „a reflecta” (ş a răspunde), „a murit înainte *de* atâţia ani”, „vom *abstrage* de la unele deprinderi”, „în Ungaria *veră“*, „nu ni se pare *consult”, “dătorie”* etc., expresii de care nu s-a dezbărat cu totul, în proză, nici mai târziu, de pildă când scria la *Timpul*.

„Ardelenismul” acesta Eminescu nu-l va pierde cu totul nici în faza a doua, nici atunci când nu va mai fi în strâns contact cu ardelenii şi când va face parte din „Junimea”, din şcoala care şi-a bătut joc cu cea din urmă cruzime de ardelenism. Vorbind de o piesă localizată (*Revizorul* lui Gogol), în care localizatorul, dl P. Grădişteanu, pune în gura unui tip graiul ardelean şarjat, ridiculizat, Eminescu protestează, zicând că: „...a face *ridicolă* o pronunţie înlăuntrul unui ş-aceluiaşi popor este procedura unui om care caută efect cu orice preţ”.

Dar această „procedură a unui om care caută efect cu orice preţ” este procedura lui Alecsandri din unele comedii! Este procedura lui Caragiale din unele schiţe! Este una din „procedurile” prin care „Junimea” se desfăta!

În *Amintirile* sale, dl Panu ne istoriseşte ce efecte comice scotea V. Pogor din această „procedură”...

În această a doua fază însă, când Eminescu e sub influenţa „Junimii”, atitudinea sa în privinţa sistemelor lingvistice, dacă nu e dispreţuitoare ori pătimaş duşmană, e totuşi deosebită de atitudinea din faza întâi.

În faza întâi, cum am văzut, Eminescu ia condeiul numai ca să apere ori să explice „sistemele”; acum îl ia — foarte rar, nu-i vorbă — numai pentru ca să le atace.

Vorbind de etimologiştii ardeleni, Eminescu zice că ei, urmărind „aşa-numita puritate a limbii”, „au crezut de cuviinţă *a prăda lexiconul* latinesc şi acele ale limbilor romanice...” Eminescu a schimbat tonul... Iar la argumentul că latiniştii au făcut aceasta pentru a dovedi latinitatea limbii, argument la care Eminescu cel din faza întâi era sensibil, acum (1877) răspunde că:

„Dar, peste tot, românii au dat prea mult pe părerea străinilor, *pe când această părere ar fi trebuit să ne fie cumplit de indiferentă şi atunci poate mergeam mai bine”*.

Aiurea se ridică împotriva „plăsmuirii meşteşugite” a limbii şi cugetării „de către o anume academie”, parcă „poporul în două mii de ani n-a avut nici limbă, nici cugetare...”.

Dar acela împotriva căruia Eminescu este mai categoric e Eliade Rădulescu:

„Ruina frumoasei limbi vechi, care se scria încă cu toată vigoarea în veacul trecut, o datorim în mare parte înrâuririi stricăcioase a lui Eliade”.

Am văzut că, mai târziu, în focul luptei sale împotriva păturii greceşti suprapuse, „ruina frumoasei limbi vechi” Eminescu o pune în spinarea acelei pături suprapuse.

Dar preocuparea lui Eminescu de problema limbii nu are mare însemnătate şi e cu totul incidentală în cariera sa de scriitor. Încă o dată: trecuse vremea primejdiei, şi Eminescu nu era omul care să sfarme uşi deschise.

Înainte de a isprăvi cu această chestie, ni se pare interesant a releva o idee pe care Eminescu a exprimat-o în treacăt, dar care este foarte interesantă şi care-l deosebeşte de junimişti. Este poporanizarea limbii ştiinţifice de către intelectualii satelor:

„...învăţător şi preot coboară cultura în jos şi traduc limba cosmopolită, nesemnificativă şi abstractă a ştiinţei, care e domeniul lumii întregi, în

formele vii, mlădioase şi încântătoare prin originalitate, a poporului”.

Dar acest lucru nu s-a întâmplat şi pricinile sunt multe: şi faptul că cultura n-a străbătut, cum ar fi fost de dorit, la ţară, şi firea limbii româneşti, care, ca orice limbă romanică, este refractată la creaţiuni de cuvinte voite — nu poate „da muguri” ca să întrebuinţăm o expresie chiar a lui Eminescu. Germanii, ruşii, ungurii au naţionalizat mult limba ştiinţifică, noi n-o putem face. Oricum, dorinţa aceasta a lui Eminescu dă o notă caracteristică concepţiei lui şi ne dovedeşte, şi ea, ceea ce vom constata mai jos: că Eminescu a fost reprezentantul claselor de jos, vechi, româneşti.

Să mai adăugăm aici şi faptul că — întocmai ca şi Asachi, ca şi C. Negruzzi, ca şi Eliade, care vorbeau de „conservativi”, „juste-milieu” şi „radicali” etc. în limbă — şi Eminescu şi-a dat seamă de legătura dintre tendinţele politice şi sistemele lingvistice: el constată că acei care au fost „unionişti” în politică au fost „unionişti” şi-n limbă, adică partizani ai unei limbi literare făcută pe baza ambelor dialecte. Cu această ocazie, Eminescu citează *România literară* — încă o dovadă că, şi după dispariţia ei, ea era cunoscută. (Numai dl Maiorescu să n-o fi cunoscut?)

Despre literatură — lucru curios — a vorbit puţin cel mai mare poet al nostru. Nu-i vorbă, nici primejdia înstrăinării literaturii nu mai era atât de mare pe vremea lui Eminescu, dar totuşi ea era destul de mare ca să inspire încă grijă, în orice caz era mult mai mare decât primejdia stricării limbii.

Şi Eminescu poate nici n-ar fi vorbit de literatură, dacă, în calitatea sa de redactor al părţii neoficiale a *Curierului de Iaşi*, n-ar fi fost oarecum silit să-şi spună cuvântul asupra activităţii Teatrului Naţional din capitala Moldovei, cu care ocazie el dă dovadă de o mare pricepere şi de o serioasă cultură estetică, căci paginile sale asupra genurilor dramatice nu sunt deloc mai prejos decât paginile cele mai bune din dnii Maiorescu şi Gherea. Dar discuţia acelor lucruri nu intră în cadrul studiului nostru.

Şi în privinţa literaturii observăm două faze în ideile lui Eminescu: înainte de a veni în Iaşi, Eminescu a mai avut ocazia să vorbească de teatru, ca colaborator al unor gazete din Ardeal, unde se agita ideea unui teatru românesc ardelean. Ideile literare ale lui Eminescu din această epocă se deosebesc de cele din epoca următoare. Dacă nu poate, de pildă, gusta piesele lui Bolintineanu, el gustă pe ale lui V.A. Ureche. Prin urmare, el nu judecă încă literatura românească, ca junimiştii, „de la nivelul secolului al XIX-lea”, cum am văzut că se exprimă însuşi el despre atitudinea dispreţuitoare a dlui Maiorescu.

În această vreme, Eminescu — reacţionarul de mai târziu — recomandă cu entuziasm pe Victor Hugo, pe acel „adorator al poporului şi al libertăţii”:

„Pe acest bard al libertăţii îl recomandăm cu multă seriozitate junimii ce va vrea să se încerce în drame naţionale-române”.

O altă idee esenţială a lui Eminescu din această epocă e preocuparea — antijunimistă — de valoarea etică a operei de artă:

„Voim ca piesele, de nu vor avea valoare estetică mare, cea etică însă se fie absolută [...], nu numai să *placă*, ci să şi *folosească*, ba, înainte de toate, să folosească”, şi, din această cauză, se declară împotriva imitării autorilor de limbi oculte:

„Ca un post-script voi adauge un consiliu *esenţial*, acela adică de a nu imita autori de limbi oculte, care n-au făcut calea în jurul lumii, d.e. ruşi, maghiari, sârbi — din cauza simplă cum că aceştia au în adevăr câte ceva original, care place, însă elementul etic din ei e infectat”.

Eminescu, cum se vede, în faza întâi e, ca şi în privinţa limbii, comprehensiv, conştient de nevoile momentului, el îşi apără „sărăcia şi nevoile şi neamul” şi, încă o dată, nu priveşte lucrurile de la „nivelul secolului al XIX-lea”...

În faza a doua, junimistă, nu că dezvoltă cine ştie ce idei contrare celor din faza întâi, dar nu mai găsim nimic din acele idei şi simţim bine că, dacă încă poate tot ar face caz de condiţia etică a operei de artă, în orice caz, nu ar mai recomanda pe cvasi-socialistul Hugo, pentru că este cântăreţul libertăţii. Acum şi Eminescu priveşte lucrurile „de la nivelul secolului al XIX-lea”. Relativ la teatru, el declară că publicul e şi mai prost decât teatrul cel prost din Iaşi şi, generalizând, scrie: „La noi în ţară succesul mediocrităţii e foarte uşor şi lupta tuturor elementelor mai bune peste măsură grea”.

În această fază, Eminescu se ridică cu putere împotriva teatrului francez modern. Eminescu este dintre acei care, ori de câte ori pot găsi motivul, ocazia sau chiar pretextul de a arunca o săgeată împotriva culturii franceze, o aruncă cu bucurie. La noi antifranţuzismul, cu cât este mai pasionat, cu atât este o dovadă mai mult de reacţionarism. „Noutăţile” ne-au venit din Franţa, şi mai cu seamă „noutăţile” în ordinea politică şi socială, şi orice reacţionar, odată cu Franţa revoluţionară, a urât şi Franţa literară — şi cu drept cuvânt, căci toţi şi-au dat seamă ori au simţit că în literatura acestui popor, mai ales în perioadele lui de viaţă intensă, circulă spiritul lui critic

ireverenţios şi *frondeur* — cum se zice —, *irespectuos*, atentator la toate formulele tradiţionale şi sacro-sancte.

Iar faţă cu lipsa de cultură şi de gust în lucrurile literare, în ce îşi pune Eminescu speranţa? Natural că el, ca toţi criticii dinaintea lui — ca şi-n privinţa limbii, ca şi-n privinţa politicii —, îşi pune toată speranţa în Moldova, care „joacă în dezvoltarea românilor un rol însemnat”.

Aşadar, în privinţa limbii şi a literaturii, Eminescu face parte din curentul critic moldovenesc, dând criticismului o nuanţă mai pronunţată de eclectism: dreptul tuturor dialectelor; şi admiţând, în faza întâi, şi oarecare înrâurire a sistemelor lingvistice novatoare.

* * *

Dar dacă pe la 1880 problema lingvistică şi literară nu mai este atât de însemnată, primejdia înstrăinării fiind în mare parte înlăturată, problema socială se pune cu o putere covârşitoare.

Formele politice şi sociale europene, introduse în ţară, îşi dăduseră roadele. Înainte de a fi introduse acele forme, toate clasele sociale îşi puseseră mari speranţe în ele. Chiar boierimea mai inteligentă, nevăzând o mare primejdie în ele, le îmbrăţişase. Iar ţăranii, câţi or fi ştiut de reformele ce se pregătesc, vor fi fost mulţumiţi şi ei. Se părea că acele schimbări vor aduce fericirea generală, bunăstarea tuturor claselor, armonia socială.

Dar lucrurile au fost altfel: realitatea a dezminţit aşteptările.

E drept că acea parte a boierimii care a ştiut să se adapteze la noua stare de lucruri n-a suferit aproape nimic. Cel mult dacă libertăţile şi mai cu seamă accesul mulţimii la trebile statului, acordate de constituţie, au putut s-o nemulţumească, nu atât pentru prezent, ci ca o ameninţare pentru viitor, când acele libertăţi şi acel acces ar fi devenit realităţi. De aici s-a născut, în această clasă, un curent împotriva „relelor” politice, rezultate din noua stare de lucruri. Să se observe bine: un curent împotriva relelor politice, şi nu economice! Teoretizarea cea mai conştientă a acestui curent s-a numit junimism. La acest curent s-au alipit câţiva mandarini ai păturii intelectuale, câţiva aristocraţi ai profesiunilor liberale, dintre care cel mai însemnat a fost dl Maiorescu.

Dacă dl P. P. Carp a fost reprezentantul boierimii conservatoare, dl Maiorescu, al doilea corifeu al „Junimii”, a fost reprezentantul mandarinatului intelectual. Iar când aceştia n-au vorbit în numele

intereselor claselor de sus, au vorbit în numele „Statului”, şi nu în numele mizeriei claselor de jos.

Clasa cea nouă, burghezia comercială şi financiară şi arhiinfima burghezie industrială, ca şi profesiunile liberale născute din noua organizare a ţării — aceste clase noi, care-şi datorau existenţa noii stări de lucruri şi a căror condiţie de existenţă şi înflorire era această nouă stare de lucruri—, au fost mulţumite, n-au criticat nimic, nici rezultatele politice, nici pe cele economice ale introducerii formelor europene.

Clasele însă care au suferit economiceşte pe urma acestei noi stări de lucruri, căzând în mizerie, şi fără ca organizarea politică, care le-ar fi fost favorabilă, să le aducă vreun folos — căci nu ştiau să se folosească de ea — au fost: ţărănimea, răzeşii şi meseriaşii. Ţărănimea, neputându-se desfiinţa, a căzut într-o mizerie din ce în ce mai mare; răzeşii au fost ruinaţi şi în parte desfiinţaţi: meseriaşii au fost în mare parte distruşi.

Pe la 1880, procesul de sărăcire a ţărănimii, datorită acelor împrejurări, care au izvorât din comercializarea agriculturii, ca şi procesul de ruinare a răzeşilor, ca şi procesul distrugerii meseriaşilor, datorită importului de fabricate străine, este destul de înaintat, ca unii oameni, îndureraţi de acest lucru, să dea alarma.

Şi cei care dau alarma fac parte dintre intelectualii vremii, dintre oameni care, fie din pricina altruismului, fie din pricină că înşişi, prin naştere, făceau parte din clasele de jos, a căror durere, deci, o puteau simţi în mod mai egoist, fie din pricina poziţiei de inferioritate, în care clasa intelectualilor începe să fie pusă acum, fie din pricina, mai intelectuală, a înaltelor interese de conservare a neamului, ameninţat prin ruina temeliei sale, îşi însuşesc nevoile acelor clase şi fac, în numele acelor nevoi, procesul formelor sociale noi, şi deci procesul acelei clase noi, a burgheziei, care reprezintă aceste forme şi care se foloseşte de ele în exploatarea claselor de jos. Critica aceasta nu va fi, ca a junimiştilor, numai politică, ci şi, mai ales, o critică economică. Aceşti intelectuali nu vor critica societatea din cauza lipsei unei cam metafizice corespondenţe dintre fond şi formă, ci din cauza suferinţelor celor mulţi şi mici.

Şi aceşti critici vor găsi un sprijin puternic în pătura intelectualilor, şi nu numai în altruismul acestei pături, ci şi în interesele ei de clasă, căci acum, după 1880, clasa aceasta, crescând din cauza înmulţirii şcolilor, nu mai este o clasă privilegiată ca mai înainte; „proletariatul intelectual” îşi face apariţia. Iar nemulţumirile acestei clase devin acute la exemplarele ei mai

de lux şi din cauza invidiei omului subţire, cu necesităţi multiple, lipsit de mijloacele de a le satisface (de pildă, grupul de scriitori din *Dan*).

Aceste interese — ale ţărănimii, ale răzeşilor, ale meseriaşilor (foarte puţin ale născândului proletariat intelectual, şi deloc invidia) — vorbesc în critica socială a lui Eminescu. „Reacţionarismul”, ca şi „antistrăinismul” lui Eminescu la aceste interese se reduce! Căutând principiul criticii lui, dezbrăcând această critică de frazeologia filozofiei de stat germane, ajungem la concluzia că Eminescu a făcut procesul noii organizaţii politico-sociale în numele intereselor acelor clase, deşi, la o privire superficială, s-ar părea că Eminescu este un junimist care duce la extrem critica junimistă. În realitate, junimiştii au criticat o organizare politică, şi critica lor a avut ca principiu, ca punct de plecare, interesele boierimii ameninţate în viitor de către liberalism, pe când critica lui Eminescu, pe lângă critica anomaliilor politice, făcută din punct de vedere reacţionar (şi într-aceasta el e junimist), a fost mai cu seamă critica unei organizări sociale, din punctul de vedere al intereselor claselor de jos, al claselor vechi, „pozitive”, cum le zice Eminescu (şi aici nu mai e junimist).

Vom dovedi aceste lucruri.

În privinţa problemelor sociale, Eminescu a trecut, ca şi în privinţa celor lingvistice şi literare, prin mai multe faze, şi anume prin trei.

Deosebirea dintre aceste faze, mai ales dintre întâia şi a doua, nu stă atâta în ceea ce spune nou în faza a doua, cât în ceea ce nu mai spune în această fază.

În faza întâi — deşi fenomenalist — concepe societatea ca un organism, concepţie pe care, în afară de socialişti, n-au avut-o decât reacţionarii, căci liberalii au fost raţionalişti, deşi se declară pentru domnia absolută, totuşi, politiceşte, nu este partizan al conservatorilor români, declarând că ambele partide sunt egal de rele şi spunând că „burghezia” se dă când cu albii, când cu roşii. Mai mult, în această fază, care ţine până la intrarea lui în „Junimea”, el are afirmaţii care, ca şi cea de mai sus relativă la partide, sunt inimaginabile în faza a doua şi mai ales în faza a treia. Într-un rând, laudă pe Dimitrie Brătianu, pe care mai târziu îl va ocărî cu cruzime; altă dată, declară că în Rusia s-ar face călăul tiranilor; aiurea prevede cu bucurie că *republica franceză* (subliniez ambele cuvinte!) va bate pe nemţi după pace: altă dată, explică starea anormală a Austriei prin rămăşiţele trecutului etc. Într-un loc, apostrofează clasele de sus că au făcut „din o parte din oraş tirana celorlalte cinci părţi” ca să aibă „alegători pe sprinceană” . (Mai

târziu va fi pentru menţinerea celor patru colegii.) Iar în privinţa influenţei străine, în general, declară că educaţia străină e rea, căci „implică spirit străin”, cultura străină însă nu e rea.

Această primă fază se caracterizează, deci, prin poziţia independentă a lui Eminescu faţă de partidele politice, pe care le acuză laolaltă, precum şi prin oarecare juvenilitate, dacă se poate spune astfel, a sentimentelor, prin oarecare „idealism” şi concesii făcute „revoluţionarismului”. Dacă la acestea adăugăm şi atitudinea lui Eminescu, tot din această fază, faţă de dl Maiorescu, despre care am vorbit mai sus, atunci ni se va lămuri şi mai bine fizionomia morală a lui Eminescu dinainte de 1874.

În faza a doua, care începe cu stabilirea lui Eminescu la Iaşi şi intrarea sa în „Junimea” şi care se caracterizează mai ales prin ideile cuprinse în conferinţa sa, din 1876, despre „Influenţa Austriacă”, Eminescu nu mai face nici o concesie „revoluţionarismului”. El dezvoltă acum pe larg teoria domniei absolute, singura formă bună de guvernământ. Acum el nu mai are o poziţie independentă faţă de cele două partide, se ridică cu putere împotriva „franţuziţilor” (liberalilor) şi începe să facă, incidental, teoria păturii greceşti suprapuse din Muntenia (liberalii), rasă străină, „de baltă”, căreia se datoresc toate relele ţării, distrugerea, în vreme de 50 ani, a claselor pozitive.

Faza a treia se caracterizează prin înregimentarea sa în partidul conservator, în care devine un militant, şi prin faimoasa teorie a păturilor suprapuse. Caracteristic acestei faze e şi faptul că Eminescu, fiind acum gazetar, nu-şi mai poate exprima convingerile cu toată libertatea ca mai înainte.

Am văzut că în faza a doua, înainte de a intra în redacţia ziarului *Timpul*, Eminescu a fost duşman al constituţionalismului şi partizan al domniei absolute. Când vine la *Timpul*, ne-am aştepta să combată constituţionalismul, acea formă nouă de organizare politică şi socială introdusă din străinătate, fără ca ţara să fi avut nevoie de ea, acea formă care, după Eminescu, nu e bună nici pentru popoarele apusene, căci, cum zice el de atâtea ori (uitând însă pe Anglia şi făcând anacronisme), tăria ţărilor apusene se datoreşte absolutismului. Dar Eminescu, acum, nu mai e împotriva constituţionalismului, sau nu mai e consecvent împotriva constituţionalismului.

Deşi, într-un loc, zice că ar trebui să ne „întoarcem parţial la trecut”; deşi aşteptarea ca formele noi să dea un rezultat bun o compară cu

aşteptarea ca în câteva ceasuri să avem o grădină bătrână din nişte copăcei răsădiţi fără rădăcină; deşi formulează undeva lozinca ce ar trebui să urmăm în cuvintele: *„Forme vechi*, dar spirit pururea nou”; deşi declară că acei care au introdus formele noi sunt străinii din Muntenia; totuşi nu numai că, aiurea, declară că reîntoarcerea la trecut e imposibilă şi utopică, dar face toate sforţările ca să dovedească cum că constituţionalismul n-a fost introdus de liberali, ci de boieri, la 1859, şi de conservatori, la 1866, că reformele de la Unire încoace (adică reformele cele „rele”... completarea formelor noi!) au fost făcute de conservatori, în sfârşit, aşa cum fac şi azi ziariştii de partid, când vor să arate că partidul lor a făcut totul.

Dar atunci pentru ce teribila luptă a lui Eminescu împotriva „roşiilor”, dacă formele noi nu mai sunt rele ca în conferinţa de la 1876, ca în unele articole chiar de acum din *Timpul* (în care Eminescu îşi descopere profundul sufletului său)? Eminescu, fireşte, găseşte argumentul: lupta conservatorilor — şi deci a sa — împotriva „roşilor” e de dragul constituţionalismului şi al formelor noi. Eminescu se simte chemat ca, împreună cu partidul său, să conserve intactă constituţia (cum se repetă banala istorie!) şi să dea un fond formelor noi.

Iată-l dar, în *Timpul*, departe de reîntoarcerea totală la trecut din *Influenţa austriacă*, departe chiar de acea reîntoarcere „parţială” la trecut dintr-un articol de pe la începutul activităţii sale de ziarist la *Timpul*, departe de necesitatea „formelor vechi” din alt articol din *Timpul* etc.

Aceste contradicţii se explică, desigur, prin necesităţile de oportunitate ale partidului în care lupta Eminescu. În realitate, marele nostru poet a fost întotdeauna împotriva formelor noi, şi dacă la *Timpul* (unde dealtmintrelea nu s-a putut opri să nu arunce uneori fulgere împotriva acelor forme), le-a admis şi le-a apărat, aceasta a făcut-o din motive de tactică ale partidului pe care-l reprezenta.

Fără a mai insista asupra tuturor contradicţiilor, vom mai releva una. Eminescu, care în faza a doua acuză mişcarea de la 1848, acum, pentru a combate pretenţia „roşilor” că ei au făcut totul în această ţară, citează, între semnele de vigoare, şi manifestările de independenţă naţională, anterioare roşilor, *şi* această mişcare de la 1848.

Un alt caracter, afară de contradicţie, al activităţii lui Eminescu din faza a treia este pasiunea şi nedreptatea de care dă dovadă în scrierile sale. El merge aşa de departe pe calea aceasta, încât insultă pe liberali, pentru că fac spitale rurale — căci zice el, nicăieri nu sunt spitale la ţară, şi liberalii, care

au pornit un fel de război de exterminare împotriva poporului, s-au simţit datori — şi nici pentru aceasta măcar Eminescu nu le e recunoscător — să facă şi ambulanţe.

* * *

Aşadar, politiceşte, Eminescu a fost un reacţionar ca şi junimiştii. Dar în Eminescu nu vorbea interesul vreunei clase diriguitoare, ci al claselor mici, al meseriaşilor, al răzeşilor şi al ţăranilor. Din acest punct de vedere a criticat Eminescu formele noi, care sunt rele, pentru că sărăcesc şi distrug acele clase.

Ca să pricepem şi mai bine deosebirea dintre Eminescu şi junimişti, să ne gândim la atitudinea câtorva corifei ai „Junimii”. Pe când Eminescu, cum am spus, a criticat societatea românească în numele claselor de jos, dl Maiorescu a criticat societatea românească din punctul de vedere al necorespondenţei dintre fond şi formă şi a luptat pentru ideea de „stat”, în numele statului, şi nu al claselor de jos, ba dimpotrivă, a fost pentru preponderenţa celor de sus, ca şi dl P. Carp, care, însă, a reprezentat ideea de „stat”, încă şi mai mult din punctul de vedere al claselor de sus decât dl Maiorescu. [...]

Eminescu reprezintă toate aceste clase vechi:

„Istoria celor din urmă cincizeci de ani — zice el —, pe care mulţi o numesc a regenerării naţionale, mai cu drept cuvânt s-ar putea numi istoria nimicirii răzeşilor şi breslaşilor”.

Şi adaugă imediat:

„Nimicindu-se însă talpa ţării, era neapărat ca şi stâlpii să cadă. Au căzut şi boierii”.

Eminescu insistă pe larg asupra cauzelor ruinării claselor mijlocii. Meseriaşii, zice el, au fost distruşi: din cauza răpezii modificări a vieţii, încât croitorii, de pildă, n-au putut să urmeze această răpede schimbare, şi au fost înlocuiţi de străini; din cauza concurenţei fabricatelor străine; din cauza desfiinţării breslelor, din cauza lipsei de măsuri de apărare a „dezrobiţilor”; din cauza egalităţii sociale, introdusă pripit în România, care a dat naştere „boieririi” claselor mijlocii, cărora a început să le fie ruşine de muncă şi să se arunce în funcţionarism. De aici infiltrarea evreilor aşa de adânc în organismul românesc: ei au umplut golurile lăsate de români. Formele noi de viaţă, zice Eminescu, distrugând clasa meseriaşilor, membrii

ei se-ngrămădesc la slujbe şi: „...prin această grămădire la porţile privilegiilor şi ale slujbelor, rămân goluri economice, pe care le umple un element străin — evreii. Unde bacalul boierit şi-a închis dugheana, şi-a deschis-o evreul, unde fiul blănarului s-a făcut cinovnic, blănarul evreu şi-a deschis dugheană, unde ciubotarul român s-a făcut custode a urbei — adică paznic de noapte —, acolo evreul şi-a deschis ciubotărie”.

În acelaşi timp, sunt sărăciţi şi răzeşii, prin procese nedrepte. (Eminescu nu spune cine a sărăcit pe răzeşi. O spune acum dl Radu Rosetti.)

Iar „desfacerea parţială a latifundiilor”, înmulţind numărul clasei feudale, „apăsarea devenind atomistică, ţăranul începe a sărăci şi a da înapoi”, zice Eminescu. (Aceasta ar fi adevărat pentru vremurile anterioare, în formele vechi de viaţă, înainte de comercializarea agriculturii, înainte ca produsele agricole să ia caracterul de marfă cotată la bursă — în vremurile când un boier, cu cât avea mai multe moşii, cu atâta putea să ia mai puţin de la ţărani, căci nici nu prea avea ce face, pe atunci, cu ceea ce nu ar fi putut consuma.)

La aceasta Eminescu mai adaugă şi aparatul formidabil al formelor noi, pe care a fost nevoit să-l susţină din munca lor aceşti ţărani, singura clasă, după Eminescu, care produce într-o ţară.

E clar, credem, ce interese — ce dureri — vorbesc în critica socială a lui Eminescu. Şi, dacă ar mai rămânea vreo îndoială, programul economic expus în ultimul său articol din *Culegerea* din *Timpul*. „Conservarea elementului naţional [...] Conservarea *mai cu seamă* a proprietăţii mici în mâna proprietarului român, conservarea *meseriilor* în mâna meseriaşilor români”, nu mai poate lăsa nici o îndoială.

Să remarcăm că pentru Eminescu, cum se vede şi din citaţia aceasta, păstrarea claselor vechi şi păstrarea naţionalităţii sunt două feţe ale aceleiaşi probleme.

* * *

Acum, după ce am văzut mai ales atitudinea lui Eminescu faţă de clasele sărăcite ori distruse de formele noi, să vedem atitudinea sa faţă de purtătorii formelor noi, să vedem procesul pe care îl face acestor oameni.

Eminescu, cum am văzut, învinuieşte, în faza întâi, pe toţi oamenii politici, numai pe roşi mai pe urmă, că au copiat orbeşte Europa, aducând formele noi de viaţă. Această clasă a roşilor, zice Eminescu, e alcătuită din

oameni fără meserie, corupţi şi incapabili de convingeri. Această clasă este tâmpită şi leneşă; ea n-a produs nici un scriitor. (Ceea ce nu este perfect adevărat, şi întrucât este adevărat, lucrul se explică prin aceea că această clasă şi-a cheltuit energia pentru transformarea ţării: am văzut că C.A. Rosetti, de pildă, făgăduia mult ca poet.) Această clasă tâmpită şi leneşă a pus totuşi mâna pe stat, pe o ţară de oameni harnici şi inteligenţi. (Eminescu dă dovadă, cu acest prilej, de o curioasă concepţie în sociologie, căci este nemaiauzit ca o clasă fără nici o însuşire favorabilă în lupta pentru trai, şi împotriva necesităţilor istorice, să pună mâna pe conducerea unui stat.) Această clasă parazită trăieşte exploatând munca claselor pozitive. Ea le exploatează prin frazeologie — „export de grâne, import de fraze" — şi prin crearea a o sumedenie de funcţii inutile. (Deşi aiurea, pentru a combate guvernul care voia să desfiinţeze unele funcţii, zice că nu sunt mulţi funcţionari, ci răi. Aceşti roşii exploatează cu atâta mai crud, cu cât au gusturi foarte multe şi foarte costisitoare, contractate la Paris — gusturi care se plătesc cu sărăcia şi mortalitatea ţărănimii. În sfârşit, Eminescu prevede că, dacă domnia acestei clase mai durează, catastrofa, pieirea ţării e de neînlăturat în cel mai scurt timp. (Că într-un loc Eminescu constată, în ultimii cincizeci de ani de la introducerea formelor noi, un progres, „mai cu seamă pe terenul politic", datorit „contactului cu civilizaţia, cu ideile apusului" — aceasta este una din neconsecvenţele lui.)

Dar întotdeauna la Eminescu, cum am văzut, chestia socială se confundă ori, mai bine, ia aspectul de chestie naţională. Clasa cea nouă, dacă este rea şi dacă a adus forme străine, trebuie să fie şi de neam străin. De aici teoria păturii greceşti suprapuse. Şi dacă aceşti străini, adică roşii, au apărut în Muntenia, şi nu în Moldova, aceasta vine de acolo că în Muntenia clasa „de baltă" (adică de câmp) nu e românească, e bulgărească şi grecească — şi mai ales grecească. Roşii şi clasa funcţionarilor sunt strănepoţii acelor greci pe care i-a alungat şi afurisit Matei Basarab (pe vremea lui Eminescu, istoria cunoştea un asemenea Matei Basarab), sunt urmaşii fanarioţilor din veacul al XVIII-lea, sunt fiii grecilor de la 1821.

Eminescu e aşa de cu pasiune pornit împotriva formelor noi, încât laudă vechiul regim, uitând că a fost fanariot. Laudă pe boierii vechi (mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi etc.), laudă pe cei ce ajungeau la rândul boierilor — „prin muncă"! (mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi), laudă pe subprefecţii vechi (mulţi fanarioţi ori fanariotizaţi), laudă legiuirile vechi, ca pravila împărătească (importaţie străină, tradusă din greceşte). El urăşte atât de

mult liberalismul, încât acuză pe boierii Goleşti că s-au amestecat cu „roşii”.

Ura lui Eminescu împotriva lieralismului, pe care el îl traduce prin „fanariotism”, e aşa de mare, încât el, deşi antisemit, preferă pe evrei grecilor, cu alte cuvinte, preferă pe evrei liberalilor. Evreii, zice el, sunt de zece ori mai oneşti, mai morali, mai umani decât roşii, urmaşii grecilor de la 1821!

Aşadar rezumând, Eminescu — critic al curentelor lingvistice, literare şi politico-sociale — a fost un reprezentant al claselor vechi, lovite ori distruse de formele străine, apusene, introduse în veacul al XIX-lea. Cum acele clase au coexistat în timp cu boierimea, Eminescu are simpatie şi pentru această clasă veche. Din cauza urii sale împotriva formelor străine, el urăşte nu numai pe cei care au introdus acele forme, ci şi clasa care s-a născut de pe urma acestor forme noi, şi pentru a înfiera mai puternic pe acei care au introdus formele străine, precum şi pe cei care au fost creaţi de ele, Eminescu îi declară, şi pe ei, de străini. De aici xenofobia lui Eminescu, mai puternică împotriva celorlalţi străini, care ne-au dat şi adus formele noi, decât împotriva evreilor. Să observăm, în treacăt, că la noi mai toate clasele sunt mai mult ori mai puţin antisemite; dar împotriva altor străini nu se ridică decât reprezentanţii claselor de jos, distruse de formele noi aduse din străinătate. Xenofobia lui Eminescu este încă o însuşire care-l deosebeşte de junimişti, care au fost uneori învinuiţi chiar de cosmopolitism, pe nedrept, bineînţeles.

Idealul (şi uneori şi programul) politic şi social al lui Eminescu este reîntoarcerea la trecut. El nu poate concepe o altă stare decât cea trecută, în care categoriile sociale, în numele cărora vorbeşte, să fie mai fericite, ori măcar să nu fie distruse. Eminescu, spirit simplist în chestiile sociale, se opreşte mai degrabă asupra unei forme, reală odată, deci concretă, decât să conceapă nişte forme viitoare, alcătuite din dezvoltarea şi combinarea elementelor prezente. La aceasta a contribuit, desigur, şi firea sa particulară, acea poetizare a trecutului, acea tendinţă de a face abstracţie de părţile rele şi urâte ale trecutului şi de a exagera pe cele bune şi frumoase. La aceste cauze ale reacţionarismului său a mai contribuit, întărindu-le, o a treia, îndeletnicirea sa continuă cu istoria trecutului, care, bineînţeles, la rândul ei, e un efect al celorlalte. Studiul istoriei e desigur nu numai folositor, dar şi indispensabil, nu numai pentru orice om de cultură, dar mai ales pentru un om care se ocupă cu problemele politice şi sociale. Dar el poate să aducă şi

primejdii mari. Numai acela care pricepe viaţa prezentă, numai acela care are destulă vigoare de a trăi viaţa prezentă, numai acela care are destulă energie vitală de a voi desfăşurarea vie a vieţii — „act de creaţiune constantă, mişcare, dislocare şi improvizaţie de fiecare clipă” —, numai acela care are destulă putere de iniţiativă într-însul ca să nu se mulţumească a fi un simplu urmaş, ci şi un creator, numai acela care imită pe strămoşi creând mai departe, cum au făcut şi ei, în loc de a-i copia — numai acela se poate folosi cu adevărat de istorie, transformând-o în substanţă vie, în factor de progres, căci „trecutul nu poate fi interpretat decât prin cea mai mare putere a prezentului”. Observ, în treacăt, că la noi, unde studiile istorice sunt poate singurele serioase, reacţionarismul păturii culte se explică, în parte, şi prin preocuparea cu aceste studii, lipsite de contraponderea studiilor de altă natură, ca sociologia, economia politică, biologia, filozofia biologică etc.

Eminescu a fost, din toate aceste cauze, unul dintre cei care se mulţumesc a fi urmaşi. În *Sărmanul Dionis*, cea mai caracteristică bucată pentru psihologia lui, el se complace în visul că trăieşte pe vremea lui Alexandru cel Bun. El nu poate concepe viaţa decât ca o copie a trecutului. La această stare sufletească a mai contribuit şi un alt fapt: firea lui, înnăscută ori câştigată mai târziu, lipsa lui de voinţă, neputinţa lui de a reacţiona — catehizată în *Glossa* —, care este şi cauza psihică a pesimismului său, cum am arătat aiurea.

După Eminescu, vor veni alţi reprezentanţi ai aceloraşi dureri, care vor face societăţii româneşti acelaşi proces, dar care vor căuta soluţii aiurea decât în trecut. Aceştia vor fi socialiştii de altădată, care reprezintă a patra fază a criticii şi care sunt o apariţie tot moldovenească. Dar vom vedea că, nepricepând nici ei realitatea, vor recomanda tot soluţii utopice — utopia revoluţionară, în loc de utopia reacţionară a lui Eminescu.

Evoluţia spiritului critic. — Critica socială extremă: Socialiştii

După cum la o privire superficială s-ar părea că Eminescu a fost un ultra-junimist — şi am văzut că în realitate n-a fost aşa —, de asemenea, la o privire superficială, unora li s-ar părea că socialiştii au fost reprezentanţii proletarilor, iar altora că ei au plecat de la nişte teorii citite în cărţi şi au încercat să facă aici un partid, care nu a corespuns nici unui interes adevărat. În realitate, ei au plecat de la dureri şi interese adevărate, de la aceleaşi dureri şi interese de la care a plecat şi Eminescu.

În critica socialiştilor de altădată vorbesc interesele ţărănimii, ale răzeşilor şi ale meseriaşilor, şi aproape deloc ale născândului proletariat. „Proletarianismul” şi „internaţionalismul” socialiştilor de altădată, ca şi „reacţionarismul” şi „antistrăinismul” lui Eminescu la aceste interese se reduc! Căutând principiul criticii socialiste, dezbrăcând această critică de frazeologia socialismului german — după cum la Eminescu am dezbrăcat-o de aceea a filozofiei de stat germane —, ajungem la concluzia că socialiştii, pe căi deosebite de ale lui Eminescu, dar care de cele mai multe ori se întâlnesc, au făcut acelaşi proces al aceleiaşi organizări sociale, în numele aceloraşi interese ale aceloraşi clase, ca şi Eminescu.

Iar remediile propuse de socialişti, deşi exprimate în frazeologia altor programe, au fost inspirate în mare parte de situaţia reală, făcându-se numai foarte puţine concesii, cum vom vedea, programelor „proletariatului”.

Evanghelia vechiului socialist a fost *Ce vor socialiştii români?*. În acest studiu-program, se analizează clasele sociale din România, relele societăţi, şi se propun şi soluţii.

E frapant că în acest studiu se analizează toate clasele sociale pe larg, afară de... proletariat. Iar proletariatul nu e analizat, pentru un motiv foarte simplu, pentru că nu există! Mai mult: socialiştii dovedesc cu o serie întreagă de argumente că industria mare e imposibilă în România:

„Deci, oricum vom învârti şi suci lucrurile, este văzut că burghezimea noastră n-are cel mai mic teren pentru a întemeia o industrie naţională, pentru organizarea producţiunii industriale”.

Şi dacă nici în viitor socialiştii nu prevăd o industrie naţională, e clar că ei nu pot spera, nici pentru viitor, în existenţa unui proletariat. Socialiştii de pe atunci nu doresc nici proletarizarea ţărănimii:

„Şi ce vom avea în viitor în schimb cu jertfirea producătorilor mici? Vom avea o aristocraţie bogată, în ale cărei mâini va fi adunat pământul ţării româneşti, o aristocraţie dobitoacă, crudă, tâmpită, ca şi cea din străinătate, şi vom avea proletariat agricol. *Frumos viitor!...* Grâul produs de proletarii agricoli va trece în străinătate, şi mai mult decât azi, pentru a aduce juvaere, pălării, mătăsuri, catifele etc. Am putea descrie încă multe din relele...” etc.

Şi dacă nu există proletariat, dacă prevăd imposibilitatea proletariatului industrial şi nu doresc proletariatul agricol, atunci în numele căror interese se ridică socialiştii? În numele căror clase fac procesul societăţii româneşti de pe vremea lor?

Socialiştii se ridică împotriva aceloraşi „roşi” ai lui Eminescu, cărora ei le zic „burghezi”. Şi, ca şi Eminescu, ei deplâng mizeria ţărănimii şi nimicirea meseriaşilor, şi în numele acestor clase se ridică împotriva formelor noi:

„Meştera noastră burghezime, pentru a zidi clădirea netemeinică a întocmirii burgheze capitaliste [introducerea formelor noi de către roşi, ar zice Eminescu], şi-a luat totodată sarcina, cu ştire ori ba, de a nimici, de a expropria pe proprietarii ţărani, de a îngropa în zidul acestei întocmiri pe ţăranul român; întocmai după cum Meşterul Manole a zidit pe soţia sa în zidurile mănăstirii de la Argeş”.

Dezvoltându-se gusturile de bun trai ale acestei „burghezii”, importul creşte, şi cu cât creşte el, cu atâta creşte exportul de cereale, cu alte cuvinte, exportul hranei poporului, încât: „producătorii mor de foame, în timp ce hrana lor se trimite peste nouă ţări şi nouă mări cu drumurile de fier făcute pe seama poporului”.

Şi zugrăvind această mizerie a ţărănimii, pricinuită de formele noi, socialiştii, ca şi Eminescu, constată că sub vechii boieri, înainte de formele noi, ţăranii stăteau mai bine.

Aceeaşi burghezime aduce nu numai sărăcirea ţărănimii, ci şi distrugerea industriei mici, a vechii industrii casnice ţărăneşti, ca şi a meseriaşilor din oraşe:

„Cu cât creşte importul şi mai ales acea parte a importului care face concurenţă producţiilor ţării, cu atâta aceste producte şi ramurile de industrie ce le produc pier, se sting. La ţară, pier industriile casnice, la

oraşe, industriile şi meseriile vechi. Despre însemnătatea ruinii producţiunii orăşeneşti vom vorbi mai jos, cât despre ruinarea industriei casnice de pe la sate este uşor de văzut că lucru de seamă nu poate fi”.

. . . .

„Meseriaşii noştri, expropriaţi prin concurenţa unei fabrici din Austria, nu vor merge în acea fabrică să lucreze ca salariaţi, ci vor pieri de foame şi de alte lipse aice, în patria lor”.

Dar socialiştii nu uită să suspine după nici o clasă veche („reacţionară”). Ei arată cum introducerea formelor noi ruinează şi o altă ocupaţie productivă, cărăuşia:

„Drumul de fier ia ţăranului cărăuşia din mâini şi-l leagă de oraşe, care îi sug toată vlaga ce i-a mai rămas, după ce şi-a luat proprietarul partea. Cu drumul de fier vine o exploatare care îi dă lovitura de moarte, *şi ne unim în totul cu poetul* nostru când zice...”, şi se citează *Doina* lui Eminescu:

Şi cum vin cu drum de fier etc...

Amintesc aici, încă o dată, jalea lui Delavrancea după această clasă a căruţaşilor şi aversiunea lui pentru clasa nouă, burgheză.

Unde sunt „proletarii” în tot acest proces ce-l fac socialiştii formelor noi?

Dar poate mai interesant încă decât analiza ce fac socialiştii societăţii româneşti din vremea lor este programul practic pe care-l propun. În acest program este numai o singură cerere pentru „lucrătorii de fabrici”. Cu totul în dezacord cu constatarea lipsei de industrie în România, deci cu lipsa de lucrători de fabrici, programul cere ajutorul statului pentru societăţile de lucrători care ar voi să deschidă fabrici. E, evident, un chip de a-şi achita conştiinţa socialistă, căci de unde erau să găsească lucrători de fabrică, dacă nu erau *încă* fabrici?

Încolo tot programul „socialist” e un program ţărănist, cam utopic în idealul lui, dar foarte cuminte în concesiile pe care este dispus să le facă: „a lucra individual, pe pământul împărţit în bucăţi”, program care ar putea fi însuşit de orice democrat înaintat şi cam utopic, fie el chiar duşman al socialismului.

Iar dacă la acestea vom adăuga munca practică, mai caracteristică decât programele, a vechilor socialişti, care se mărgineau aproape numai la organizarea petiţionării ţăranilor pentru a li se vinde de la stat, sau cu

ajutorul statului, parcele de pământ necesare pentru traiul lor, atunci vom înţelege şi mai bine ce dureri concrete au dat naştere socialismului de altădată.

Socialiştii au criticat formele noi, pentru că erau în dauna unor clase vechi, „reacţionare”. În lupta lor practică, au luptat mai în special pentru una din aceste clase „reacţionare”, pentru ţărănime.

* * *

Să vedem acum mai amănunţit cum critică socialiştii pe acei pe care Eminescu i-a numit „roşi” şi pe care ei îi numeau „burghezi”. Vom vedea că şi aici critica socialiştilor e la fel cu a lui Eminescu. Socialiştii, dacă n-au ajuns la teoria păturii suprapuse străine (şi nu aveau motive să ajungă: erau „internaţionalişti”!), apoi, în critica „burgheziei” (a „roşilor” lui Eminescu), se întâlnesc perfect cu dânsul.

Ca şi Eminescu — şi ca şi junimiştii —, socialiştii susţin că formele „burgheze” au fost introduse fără să fie necesitate de condiţiile sociale ale ţării:

„Istoria va învinui cu drept cuvânt pe tinerimea de la 1848 cum că a copiat fără critică instituţiile burgheze, atunci când aceste instituţii arătaseră ce frumuseţi cuprind”.

Prin această critică, socialiştii înţelegeau alegerea acelor lucruri care ar fi fost favorabile... *ţărănimii şi meseriaşilor*, deoarece procesul pe care-l fac „burghezimii” e, cum am văzut, făcut în numele acestor clase!

Această clasă, „burghezia” — zic socialiştii, ca şi Eminescu —, venită din Paris, cu gusturile exigente şi stricate, având nevoie de un mare import de lucruri scumpe pentru satisfacerea acestor gusturi, dă grâul ţăranului pe mătăsurile franţuzeşti şi, cu cât „sus cresc cererile”, cu atât „jos”, din cauza formelor noi, „se-mpuţinează producţia”.

Clasele de jos sunt sărăcite, zic socialiştii, ca şi Eminescu, printr-un număr nespus de mare de slujbaşi, „o droaie de prefecţi, subprefecţi, comisari, şpioni poliţieneşti, controlori, controlori de controlori, copişti..., magistraţi, portărei, avocaţi” etc., etc., creaţi de formele noi, „care iau mare parte din producţiune, consumând-o fără nici un folos” — prin slujbaşi care se recrutează din vechile clase pozitive, „îndepărtându-se de la producţiune tot mai multe braţe”. Această stare socială e apoi caracterizată, cum constată şi Eminescu, „prin dezvălirea corupţiei, lipsei de ruşine, de

convingeri, de conştiinţă la partidele noastre politice”. Şi, tot ca şi Eminescu, iarăşi, socialiştii văd catastrofa, „moartea chiar a existenţei noastre naţionale”, dacă programul lor nu se aplică imediat.

* * *

Aşadar, socialiştii, deşi profesau social-democratismul, în realitate vorbeau în numele şi în favoarea claselor apăsate, „reacţionare”, şi cele mai româneşti. Ei profesau, ca social-democraţi, „internaţionalismul”... Vom vedea că, în fond, ei n-au fost internaţionalişti.

Pentru aceasta, să vedem atitudinea lor faţă de alte probleme — acolo unde, nefiind vorba de politică, unde programul neimpunându-le nimic, putea să apară fondul lor adevărat.

Aceşti reprezentanţi ai claselor vechi şi mai cu seamă ai ţărănimii în privinţa limbii şi a literaturii au fost şi în teorie, dar mai cu seamă în practică, adevăraţi „ţărănişti” cu o nuanţă de „moldovenism”, ducând principiile şi procedeele şcolii critice moldoveneşti până la extrem. Socialiştii de pe atunci îşi fac un merit de a scrie cât mai aproape de limba poporului şi întrebuinţează cât pot expresiile moldoveneşti, considerând oarecum expresiile munteneşti ca mai „străine”. Un alt izvor din care ei scot cuvinte şi forme ale cuvintelor e literatura bisericească veche. (Ei scriu, de pildă, *beserecă* etc.) Ei îşi fac un punct de onoare de a întrebuinţa cât mai puţine neologisme, este o emulaţie între dânşii ca să găsească echivalentele româneşti ale neologismelor, şi dorinţa lor supremă este a scrie o bucată întreagă fără nici un neologism... Aceşti reprezentanţi ai „proletarilor” au fost cei mai „ţărănişti” şi mai „moldovineşti” oameni. Stilul lor mişună de „hăul”, de „jariştea”, de „pojarul” etc... Închipuiţi-vă, în Apus, pe socialişti (şreprezentanţi ai proletarilor) făcând şcoli lingvistice şi literare ţărăniste, făcând din ţărănism un articol din cele două-trei ale crezului lor! Şi culegând expresii şi forme din textele vechi religioase! Din acest punct de vedere, socialiştii sunt adevăraţi urmaşi ai lui Alecu Russo, care — mai mult decât oricare alt critic, decât chiar Kogălniceanu, căruia Russo îi bănuieşte că întrebuinţează prea multe neologisme în *Steaua Dunării* — a fost împotriva oricăror schimbări şi înnoiri în limbă, rugându-se de novatori să lase românilor „limba asta aşa grecită, turcită”, cum s-a format în cursul vremii.

Acest arhinaţionalism lingvistic şi literar al reprezentanţilor „proletariatului” „internaţional” ne dă dreptul să spunem că, dacă doctrina nu ar fi impus acestor oameni internaţionalismul, ei ar fi fost printre cei mai încărnaţi naţionalişti.

În arhinaţionalismul lor lingvistic şi literar, care mergea alăturea cu doctrinele lor împrumutate şi care, în orice caz, nu izvorau din acele doctrine, în acest arhinaţionalism, în care socialiştii îşi exprimau adevărata lor fire, vedem noi că fondul lor prim a fost naţionalist. Poate că dacă ar fi simţit că „eticheta” îi „obligă” să nu fie naţionalişti nici în limbă şi literatură, ei ar fi fost şi aici împotriva „firii” lor, ar fi fost franţuziţi, neologişti etc.

Democrat, aristocrat, naţionalist, internaţionalist etc. — omul se naşte aşa. Aceste lucruri sunt organice. Şi naţionalismul socialiştilor, manifestat, în vremea când erau robi ai formulelor, numai în limbă şi literatură — naţionalism de care acei socialişti au dat dovadă când au scăpat de jugul formulei şi pe care unii l-au dus până la şovinism şi xenofobie — ne face să credem că fondul prim al socialiştilor, reprezentanţi şi ei ai claselor mijlocii şi ai celei ţărăneşti şi protivnici ai acordării de drepturi la evrei, a fost un fond naţionalist. Vechii socialişti, care au fost nişte internaţionalişti de formulă, în fond au fost nişte naţionalişti, dar cărora le-ar fi fost ruşine să se declare naţionalişti.

* * *

Acum, când am văzut că critica socialiştilor se aseamănă cu aceea a lui Eminescu, că şi ei şi el se ridică împotriva formei sociale din vremea lor în numele intereselor claselor de jos oropsite şi sărace, că se ridică nu numai împotriva aspectului politic al formelor noi, ca junimist, ci şi împotriva felului de împărţire a bogăţiei naţionale, revendicând o mai mare parte pentru categoriile sociale obijduite — acum pricepem mai bine ceea ce am mai relevat altă dată, că sufletul reacţionarului Eminescu n-a fost aşa de străin pentru socialişti, că, cu toată deosebirea de soluţii, socialiştii au simţit în Eminescu un suflet tovarăş, de unde a urmat că mai toţi socialiştii, dacă nu toţi, au fost eminescieni, găsind în poezia maestrului răsunetul propriilor lor dureri. Desigur că poezia lui Eminescu e condiţionată şi de alţi factori; dar factorul social e, fără îndoială, tristeţea produsă de ruina claselor „pozitive”, şi această tristeţe, care n-a găsit răsunet în patruzecioptişti, a

găsit răsunet în tinerimea îndurerată de mizeriile claselor vechi, care a îmbrăţişat „socialismul”.

Din acestea se va înţelege apoi şi alt fapt: acela că Eminescu a fost considerat, acum vreo treizeci de ani, de către speţa lui Cuconu Leonida şi Farfuride, ca un socialist. Chiar pentru acei care nu cunoşteau proza lui — nemulţumirea, atacul la formele sociale, revolta ce respiră poezia sa erau de ajuns pentru ca Eminescu să fie calificat, de către vulgul care ştia ceva despre dânsul, ca socialist!

* * *

Aşadar, în critica societăţii, Eminescu şi socialiştii seamănă perfect. Şi dacă tinerimea a fost atrasă de aceşti oameni, aceasta se datoreşte în genere criticii, şi nu soluţiilor propuse. (Şi tot critica, iar nu soluţiile junimiştilor, au atras mulţi tineri de valoare în partidul junimist.)

Acele soluţii, la ideal, erau: pentru Eminescu, reîntoarcerea la trecut (la care trecut?); pentru socialişti: societatea socialistă sau, mai bine-zis, „viitoare”...

Dar nici Eminescu nu crede (în majoritatea articolelor sale) realizabil idealul lui, şi nici socialiştii. Şi Eminescu şi socialiştii se mărginesc la un program, mai vag al lui Eminescu, mai precis al socialiştilor, un program favorabil claselor mijlocii şi ţărănimii.

Deosebirea dintre dânşii este numai politică. Eminescu este un conservator. Lui îi repugnă liberalismul politic, dar se resemnează. Se resemnează însă cu greu şi, ca să dăm un exemplu care ilustrează totul, el e împotriva reducerii celor patru colegii electorale la trei. Democratismul, pentru Eminescu, e sinonim cu demagogismul. Când înşiră formele posibile de guvernământ, el scrie: despotismul, oligarhia şi... demagogismul — acolo unde altul ar scrie democratismul. De aceea, ura lui cea mai mare e împotriva celui mai înaintat democrat dintre patruzecioptişti, împotriva lui C. A. Rosetti.

Socialiştii, dimpotrivă, voiesc democratizarea ţării. Ei cer votul universal. De aceea, omul pe care-l vor stima mai mult dintre patruzecioptişti va fi acelaşi C. A. Rosetti.

Când socialiştii protestează împotriva asemănării lor cu junimiştii, n-au dreptate în totul, căci în critica introducerii formelor noi se aseamănă; dar protestul lor e în mare parte îndreptăţit, căci socialiştii, în deosebire de

junimişti, au criticat aceste forme din punctul de vedere al claselor de jos şi apoi, ca soluţie, au dat soluţii economice şi politice favorabile acestor clase.

Cu Eminescu, asemănarea e şi mai mare, cum am văzut: deosebirea stă mai mult în soluţiile politice.

Spiritul critic în Muntenia. — Sinteza de criticism şi patruzecioptism: A. Odobescu

Am văzut că în Muntenia, din deosebite cauze, nu s-a putut dezvolta un curent critic, ca în Moldova.

De aici nu urmează că toţi scriitorii din Muntenia au căzut victime exagerărilor novatoare. Un Alexandrescu, un Bălcescu, un I. Ghica au rezistat contagiunii. Dealtmintrelea, criticismul moldovenesc, care a luptat împotriva curentelor extrem novatoare din toate părţile locuite de români, nu şi-ar fi ajuns scopul dacă n-ar fi dat rezultate şi aiurea decât în Moldova. Faptul că un Alexandrescu, un Bălcescu sau un Ghica au fost în legături cu criticii din Moldova, colaborănd chiar la revistele critice moldoveneşti, dovedeşte şi înrâurirea acestui curent asupra scriitorilor munteni, şi faptul că orice spirit critic de aiurea a trebuit să se alipească la marele curent critic moldovenesc.

Dar un Alexandrescu, un Bălcescu şi chiar un I. Ghica la început de fapt n-au fost critici. Ei n-au luptat împotriva novatorilor nici în teorie, ca Russo, nici prin opere artistice de propagandă, ca Alecsandri în comediile sale. Cel mult dacă au influenţat pe contemporanii lor prin exemplu, deci indirect — aşa, de pildă, cum i-a influenţat Alecsandri prin poeziile sale. Şi, după cum influenţa exercitată prin exemplu de către Alecsandri prin poezii nu se poate socoti, fireşte, ca o activitate de critic — şi nici n-am socotit-o —, tot aşa, nici opera lui Alexandrescu ori Bălcescu nu se poate socoti ca o atare activitate, deşi, încă o dată, aceste opere au putut să aibă un rol însemnat în ferirea publicului de influenţa novatorilor.

Este un personaj care ar putea fi citat aici, şi anume Eliade Rădulescu. În *Gramatica* sa de la 1827, el are în privinţa limbii o atitudine justă şi reprezintă bunul-simţ. El declară, ca şi Russo, ca şi Odobescu mai târziu, că nu scriem pentru strămoşi, ca să schimbăm limba latinizând-o, ci pentru contemporani. Dar, totuşi, nu putem pune pe Eliade în rândul spiritelor critice, pentru că atunci când presiunea sistemelor lingvistice a crescut, când rolul criticii ar fi fost mai urgent, el n-a mai putut rezista, şi, de la 1840, cu al său *Paralelism*, ajunge unul dintre cei mai aprigi şi mai

primejdioşi propagandişti ai reformării limbii, încât persoana lui devine ţinta atacurilor unui Russo, Alecsandri, Eminescu etc.

Iar în literatură, importanţa prea mare ce o dă Eliade traducătorilor din limbile străine (lucru de care, cum am văzut, nu s-a entuziasmat niciodată şcoala critică moldovenească) şi lipsa oricărui interes şi înţelegere pentru curentul poporan sunt tot atâtea trăsături care ne fac să-l considerăm printre importatorii, foarte merituoşi dealtmintrelea, ai culturii străine, dar nu printre adevăraţii ei asimilatori.

Şi nici în politică, cum am avut prilejul să arăt aiurea, Eliade nu poate fi socotit ca un spirit critic, ci ca un novator exagerat, chiar şi atunci când profesa conservatismul, un conservatism doctrinar, importat de aiurea, exotic.

Un om care reprezintă cu adevărat spiritul critic în Muntenia este Odobescu, pe care îl găsim, de la început, de la primii paşi pe care îi face în publicistică, colaborator al *României literare*. E semnificativ faptul că publicaţia la care se adresează tânărul muntean Odobescu este această revistă critică din Iaşi. Şi tot atât de caracteristic e faptul că, mai târziu, când are revista sa, *Revista română*, el publică, în 1863, urmarea *Cugetărilor* defunctului Russo, care nu-şi putuse tipări opera întreagă, *România literară* fiind nevoită să-şi suspende apariţia. Iată un exemplu că critica, oriunde a apărut, a fost condiţionată de critica din Moldova şi s-a subordonat ei.

Este cunoscută lupta lui Odobescu, începută în 1871, împotriva latiniştilor prin repetatele critici ce aduce, ca membru al Academiei, dicţionarului lui Laurian şi Massim. Autorii dicţionarului, zice Odobescu, nu pun în dicţionar limba românească vorbită şi scrisă, nu fac din dicţionar „oglinda limbii din trecut până în prezent”, ci recomandă crearea unei limbi mai asemănătoare cu limba latină, o limbă cum li se părea lor că trebuie să se fi vorbit într-o epocă mai veche. Dar, zice Odobescu, noi scriem pentru cei de azi, şi nu pentru cei din trecut. Iar ideea că acel dicţionar ar putea să pătrundă în tinerime şi că limba din el ar putea să devină limba urmaşilor îi provoacă o adevărată spaimă.

Intrând în detalii, el recomandă Academiei să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor româneşti şi în etimologism şi să nu fie „prodigă” în neologisme. Să nu fie riguroasă în alegerea cuvintelor, căci slavonismele — mai ales de ele era vorba — sunt justificate prin uz, şi dacă le-am alunga, am răpi originalitatea limbii române, care, în deosebire de alte limbi

romanice (care sunt latine, plus germanice etc.), e alcătuită din limba latină, plus slavona. Slavonismele care trebuiesc alungate, şi nici ele toate, sunt cele datorite influenţei a doua slavone, traducerilor bisericeşti, şi încă acele care fac parte din limba bisericească actuală nu trebuiesc înlocuite decât foarte încet, pentru că limba bisericească are un caracter venerabil, care cu greu poate fi atins.

Să nu fie „prodigă” în neologisme, căci nu sunt necesare decât acele neologisme, care denumesc *idei* ori *lucruri* noi, pentru care nu există cuvinte băştinaşe; de aceea, să se scoată „galicismii nejustificaţi” introduşi prin traduceri servile din limba franceză.

Să nu fie prea riguroasă în etimologism: forma cuvintelor să fie cum e în limba vie — *mâine* nu *mene* —, căci, încă o dată, nu scriem pentru trecut, ci pentru prezent. Odobescu se ridică, deci, cu putere împotriva ortografiei ardelene în genere şi a celei a lui Cipariu în specie.

Odobescu îşi dă seamă de greutatea de a scăpa de aceste „sisteme” care ne-ar putea face să ne pomenim cu două limbi: una în Ardeal şi alta aici. Şi anume: în Ardeal o limbă creată prin concesii făcute arhaismelor şi aici o alta, creată prin concesii făcute limbilor neolatine moderne. El chiar observă că, graţie acestor sisteme — şi contribuind şi provincialismele, ca şi lipsa de comunicaţii intelectuale —, gazetele unei provincii au ajuns să nu fie înţelese în celelalte provincii.

Dar Odobescu, să nu uităm, e muntean, şi ca atare nu poate scăpa cu totul de influenţa „sistemelor”. El va fi de părere, de pildă, că trebuie să reînviem arhaismele pierdute de ordine latină — ceea ce n-ar fi spus-o un Russo —, iar în propria-i ortografie, va face concesii „etimologismului”, scriind, de pildă, *pucin* (puţin), *véră* (vara) etc. Dar vom stărui în curând asupra „muntenismului” acestui critic.

Aceeaşi atitudine de critic o are Odobescu şi în privinţa literaturii. Se-nţelege de la sine că acest estetician fin nu a putut — ca şi Alecsandri, ca şi dl Maiorescu şi ceilalţi critici — să se entuziasmeze de o operă românească, numai pentru că e românească. Dar avem de relevat ceva mai important: în opera sa găsim ideea că literatura românească nu se poate naţionaliza şi înfrumuseţa decât prin inspirarea de la literatura populară.Această idee, eminamente moldovenească, Odobescu trebuie s-o fi împrumutat de la critica din Moldova. Dar el n-a stăruit asupra acestei probleme capitale — lucru în care noi vedem, iarăşi, „muntenismul” său.

Acest „muntenism” apare clar în ideile lui politice. Odobescu, sufleteşte, a fost un Alecsandri, cu toate deosebirile dintre dânşii: Odobescu — spirit disciplinat, capabil să se specializeze într-o ramură a ştiinţei; Alecsandri — tip ideal de diletant. Încolo, acelaşi epicureism şi scepticism, aceeaşi plăcere a îndeletnicirii cu lucrurile frumoase, acelaşi aristocratism rafinat.

Dacă Odobescu ar fi fost moldovean, ori ar fi trăit în Moldova, el chiar de ar fi fost un „părtaş din acea generaţie de la 1848, care-şi hrănea inima cu cele mai vii şi mai înalte aspiraţiuni”, cum numeşte pe oamenii care au făcut pe ’48, totuşi ca „înclinat, dealtmintrelea, mai mult din fire, către ocupaţiunile literare şi istorice”, cum zice imediat tot el despre sine, probabil că n-ar fi avut în politică nici măcar atitudinea destul de cumpănitoare a lui Russo, ci atitudinea lui Alecsandri, care, şi el, la 1848, a fost „părtaş” al mişcării revoluţionare, dar care, spirit sceptic şi rafinat, „înclinat” şi el „din fire către ocupaţiile literare”, a devenit mai târziu conservator. Trăind însă în Muntenia, ţara „liberalilor”, a „roşilor”, în ţara luptei pentru transformarea României, el a fost un „patruzecioptist”, un „roş”.

Bineînţeles că vorbim de ideile şi de activitatea lui Odobescu de până la 1880, din perioada de formare a statului român, din vremea când partidul liberal, mai mult „roş”, nu-şi schimbase încă fizionomia şi aspiraţiile, schimbare dată pe faţă prin retragerea lui C.A. Rosetti.

Odobescu e ceea ce s-a numit mai târziu un „ţărănist”. Constatând că pământul e pe nedrept al „ciocoiului” şi că ţăranul e „rob”, prevede că în curând pământul va fi „înapoiat” ţărănimii. Mai mult. El nu se arată ca un poporanist, când, conştient de datoria ce o are faţă de ţărănime, a cărei muncă îi dă posibilitatea să se cultive, se simte obligat să-i dea şi el în schimb ceva din cultura pe care el o poate căpăta graţie acelei munci a ţărănimii. El vrea ridicarea politică a ţărănimii, participarea ei la trebile statului, prin schimbarea sistemului electoral şi ridicarea ei culturală şi economică, prin crearea de şcoli şi bănci populare.

În deosebire de criticii „Junimii”, el recunoaşte că ţara a progresat şi exagerând, desigur, constată că fondul corespunde formelor, ceea ce-l face să fie un admirator al Franţei, care, zice el, ne-a civilizat.

Şi fiindcă acei care au adus acele forme, acea civilizaţie, sunt liberalii, el le aduce laude şi face parte dintre ei. Şi, dându-şi seamă de rolul burgheziei muntene în redeşteptarea naţională şi în introducerea formelor

noi, Odobescu are cuvinte de laudă pentru „Bucureştiul” liberal, care, observă el, a silit şi pe duşmanii liberalismului să devină liberali.

Acest „liberalism” îl face să ia o atitudine prietenoasă faţă de evrei, la 1879, în vremea revizuirii constituţiei. Acest „liberalism” îl face pe munteanul Odobescu să fie un iredentist. (*Moldovanul* Eminescu, cu tot patriotismul său şi cu tot sentimentul său adânc al unităţii neamului românesc, zicea că iredentismul ţine de teoriile ieftine, ca pacea universală etc.)

Dacă vom adăuga la toate acestea şi cântarea trecutului în felul lui Bolintineanu: evocarea vremurilor de bărbăţie pentru a îmbărbăta prezentul — o stare sufletească caracteristică mai degrabă la scriitorii munteni decât la cei moldoveni —, ni se va lămuri, în sfârşit, figura lui Odobescu: sinteză de criticism şi de patruzecioptism pur.

Sinteza aceasta e simbolizată chiar prin publicaţiile în care-şi începe cariera sa de scriitor. Ca critic, l-am văzut că se alipeşte la *România literară* din Iaşi. Ca „patruzecioptist”, îl vedem colaborator al *Românului* lui C. A. Rosetti, unde şi-a publicat aproape toate articolele, de care ne-am folosit mai sus. Această alipire a lui Odobescu la aceste două publicaţii ne dă, ea singură, fizionomia specială, şi unică dintr-un punct de vedere, a acestui om, şi ne arată posibilitatea sintezei criticismului moldovenesc cu patruzecioptismul muntenesc.

Această dualitate — care, în realitate, este o armonie: Odobescu a fost un suflet armonios —, această dualitate l-a făcut pe Odobescu, care avea în sine un junimist, să nu se alipească de „Junimea”, de care-l îndepărta patruzecioptismul său, specific spiritelor din Muntenia.

Mai târziu, după 1880, după desfiinţarea vechiului partid liberal, atunci când începe haosul şi nedumerirea în viaţa politică a ţării, când România trece prin una din cele mai ingrate perioade ale istoriei ei contemporane, Odobescu apucă alte căi, mânat de alte consideraţii, care nu mai interesează.

Spiritul critic în Muntenia. — Critica socială extremă: Caragiale

Caragiale face parte din aceeaşi generaţie ca şi Eminescu. Alăturea de acesta, el reprezintă şi caracterizează perioada a doua a literaturii române moderne.

Din punct de vedere social, literatura sa este expresia acelora care, veniţi în urma relelor produse de formele noi pentru anumite clase, se ridică împotriva acestor forme, pentru că au adus nenorocirea acelor clase. Critica sa, ca şi aceea a lui Eminescu şi a socialiştilor, este excesivă, extremă.

Ştiu că sună cam curios epitetul de „critică” alăturat la opere literare atât de obiective ca ale lui Caragiale. Când am vorbit de critica lui Alecsandri, întemeindu-mă pe operele sale dramatice, nu putea să încapă nici o obiecţie, căci acele opere, cum mărturiseşte însuşi autorul lor, au fost opere *à thèse*, scrise cu un anumit scop, extern artei: de a fixa anumite tipuri, care începeau să dispară, pentru a le transmite posterităţii şi cu scopul, şi mai extern artei, de a biciui anumite năravuri, spre a moraliza pe contemporani.

Desigur, Caragiale nu a scris cu nici un scop extern artei. El a fixat o lume întreagă, pentru că, văzând-o, cunoscând-o, şi pricepând-o, a simţit nevoia să exteriorizeze ceea ce crease în închipuirea sa, ajutat de o putere neasemănată de expresie. Dar de aici nu urmează că opera sa obiectivă este oglindirea indiferentă a lumii din afară, în cazul acesta special: a societăţii româneşti.

Pretenţia de conştiinţă în care se oglindeşte exact lumea din afară, pretenţia de conştiinţă-oglindă, când e vorba de acele aspecte ale lumii pe care nu le putem percepe şi interpreta decât din punctul de vedere al idealului nostru omenesc, decât *prin* acel ideal, este o pretenţie nejustificată, pe care am analizat-o altădată, vorbind tot despre Caragiale. Subiectivitatea artistului (şi chiar a teoreticianului) are un rol esenţial în perceperea şi interpretarea lumii morale.

Dar Caragiale e un satiric, un mare satiric şi, de când e lumea, satiricii au avut pretenţia că planează mai presus de puterile oarbe care mână pe oameni, că tocmai ei, satiricii, îşi dau seama, prin marea lor pătrundere intelectuală, de acele forţe oarbe. Că genul satiric presupune, la acei care-l

cultivă cu succes, o mare putere intelectuală, e sigur, dar că în concepţia lumii ei sunt numai nişte inteligenţe „pure” şi că temperamentul cu înclinaţiile şi aversiunile lui nu joacă nici un rol, aceasta nu se poate susţine. Ba, mai degrabă, se poate susţine că tocmai satiricul este mai părtinitor, ca să spunem cuvântul propriu, că tocmai el, pentru că are un puternic punct de vedere personal, este mai personalist, mai selectiv, ca să întrebuinţăm un barbarism. Dar selecţia nu se poate concepe fără un criteriu. Iar acel criteriu, e clar, nu poate fi dat decât de idealul omenesc al satiricului. Am vorbit de atâtea ori de personalitatea morală care străbate fatal în opera unui romancier oricât de obiectiv ar fi el. Şi, dacă la un romancier — care poate, prin definiţie, să fie mai olimpian, mai conştiinţă-oglindă —, acea personalitate străbate în operă, este evident că în opera unui satiric, care e stăpânit de sentimente puternice faţă de lumea ce zugrăveşte, acea personalitate se va vădi şi mai mult.

Pretenţia de conştiinţă-oglindă am văzut că au avut-o toţi criticii, şi a avut-o şi satiricul de altădată V. Alecsandri. Am văzut însă că Alecsandri, în realitate, a privit şi el sociatatea românească prin prisma unui ideal, aşa încât şi opera sa e părtinitoare. Am văzut că pe Clevetici reuşeşte să-l ridiculizeze cu cruzime, pe când pe Sandu Napoilă, deşi vrea să-l ridiculizeze, îl face să apară aproape un om simpatic şi de bun-simţ. Dar Alecsandri, în orice caz, voind să ridiculizeze pe Sandu Napoilă, a căutat cu tot dinadinsul să se comporte cu societatea românească ca o conştiinţă-oglindă.

Caragiale, însă, n-are un Sandu Napoilă. El n-a fost afectat de ridicolele atitudunii reacţionare din ţara aceasta, ci numai de ridicolele atitudinii liberale, patruzecioptiste, democrate, revoluţionare, ori cum voiţi s-o mai numiţi. Să fi zugrăvit Caragiale cât de drept, cât de obiectiv, ridicolele atitudini revoluţionare, şi să nu-şi fi exprimat nicăieri teoretic idealurile sale sociale, tot am avea posibilitatea şi dreptul să-l clasificăm printre adversarii revoluţionarismului, printre prietenii reacţionarismului, numai în urma acestei constatări: că el n-a ridiculizat decât o atitudine şi n-a ridiculizat niciodată, nicăieri, atitudinea cealaltă, reacţionară, care o fi având desigur ridicolele ei.

Dar, de fapt, Caragiale n-a fost întotdeauna obiectiv. Uneori a exagerat peste marginile permise satiricului. Şi acolo unde a exagerat, păcătuind şi împotriva artei, acolo, deci, unde nu poate fi vorba că a redat realitatea, acolo Caragiale „s-a descoperit”, cum s-ar zice, şi-a arătat sentimentele sale,

idealul său omenesc, ura sa împotriva atitudinii revoluţionare. Trecând peste exageraţiile lui în privinţa lui Rică Venturiano, ne oprim asupra unui singur caz, Miţa Baston din *D-ale carnavalului*:

“Nae: Vrei scandal cu orice preţ?

Miţa: Da (ridicându-se), *vreau scandal, da... pentru că m-ai uitat pe mine, le-ai uitat pe toate; ai uitat că sunt fiică din popor şi sunt violentă; ai uitat că sunt republicană, că-n vinele mele curge sângele martirilor de la 11 februarie;* (formidabilă), *ai uitat că sunt ploieşteancă — da, ploieşteancă! Năică, şi am să-ţi torn o revuluţie — da, o revuluţie —, să mă pomeneşti!...”*

şi aiurea, tot Miţa:

“... Jur pe tot ce mi-a rămas mai scump, jur pe statuia Libertăţii de la Ploieşti, că are să fie o istorie...” E clar că n-a existat niciodată o femeie în fundul mahalalei bucureştene care, în disperarea ei de concubină părăsită, să invoce republicanismul, pe 11 februarie, statuia Libertăţii de la Ploieşti ş.c.l. ... Aici Caragiale şi-a dat satisfacţia de a terfeli, cam fără nici un apropo, revoluţionarismul român, şi aceasta, dealtmintrelea, în dauna artei sale.

Aşadar, nu numai că marele nostru satiric nu ridiculizează niciodată pe reacţionari, dar încă exagerează, peste marginile permise de artă, ridicolele „revoluţionarismului”.

Dar nu e numai atâta. Caragiale, cu tot obiectivismul său (care, cum vedeţi, nu e până la sfârşit nedezminţit), găseşte prilejul să se amestece direct în bucăţi curat literare, pentru a da lovituri „liberalismului”. Admirabila sa bucată *Boborul* o isprăveşte prin aceste cuvinte:

“Aşa s-a sfârşit Republica noastră! Aşa Reacţiunea a sfâşiat cea mai eroică pagină a liberalismului român!”

Iată-l, dar, pe Caragiale zugrăvind cât poate mai bine o aventură ridiculă şi declarând că aceasta e „pagina cea mai eroică a liberalismului român”, măsurând gradul de eroism al liberalilor după gradul ridicolului manifestat! Şi să se bage bine de seamă: aici nu vorbeşte un personaj din nuvelă, vorbeşte însuşi Caragiale, amestecându-se direct în opera sa. În schimb, are Caragiale o singură „pagină eroică” a conservatismului şi a reacţionarismului român? Şi repet din nou: atitudinea reacţionară nu s-o fi pretând şi ea la ridicul?

Dar, mergem mai departe: Caragiale şi-a expus şi teoreticeşte concepţiile sale sociale şi politice, pe care, în opera sa literară, numai le

întrevedem:

În articolul său *Politică şi Cultură*, Caragiale scrie:

“Noi, ceştia chemaţi grabnic la viaţa de Stat prin instaurarea principiului naţionalităţilor, ne găsim astăzi, şi fireşte trebuie să fim mândri de aceasta, ca în situaţia lui Alexandru Machedon — am zis *cam*, fiindcă este o mică deosebire: pe câtă vreme vârtejul produs de acesta a fost extensiv, vârtejul nostru este intensiv; cum am zice, Alexandru a ameţit o lume ca trombele şi ciclonii călători, iar noi ne ameţim singuri ca dervişii învârtitori.

Fireşte. *Statul tânăr, înfiinţat după împrejurări, are nevoie grabnică de o societate. Statul improvizat, în loc de a fi forma de echilibru al forţelor sociale la un moment dat, caută să fie fondul şi izvorul născător al acelor forţe. De unde statul ar trebui să fie rezultatul natural al societăţii, ne pomenim că societatea trebuie să fie produsul artificial al Statului. Statul improvizat*, simţind că păşeşte în gol, are nevoie numaidecât de un razim pe ce să-şi pună piciorul: *îi trebuie neapărat o societate*, pentru liniştea lui, pentru asigurarea faţă cu el însuşi că existenţa lui are o raţiune mai temeinică decât norocul, poate necredincios, al câtorva momente. *Neavând aşadar pe cine să-i impună lui reforme, se gândeşte el mereu la dânsele;* neavând o societate care să-i ceară ceva după nevoile ei, *închipuieşte el nişte nevoi sociale*, cărora le decretează pe dibuite satisfacerea. El tot speră şi nu oboseşte a spera că va face să rezulte de la dânsul o societate etc.

Iată exprimată, mai bine poate decât oriunde, critica „liberalismului”, concepţia junimistă, eminesciană şi socialistă — şi care este un adevăr — că formele, la noi, au premers fondului, că s-a importat o organizare politico-socială, corespunzătoare unei altfel de societăţi decât a noastră, unei societăţi în care clasa care dă tonul e burghezia, clasă inexistentă la noi.

Caragiale, aşadar, a fost un duşman al „liberalismului”, tot atât de intransigent şi de ireductibil ca şi Eminescu, şi încă mai fără milă decât acesta. Şi nu e o întâmplare că Muntenia, lipsită în epoca precedentă de spiritul critic, a dat pe cel mai nemilos critic al „liberalismului”. Acolo unde a apărut şi a înflorit liberalismul, acolo trebuia să apară şi criticul lui cel mai profund, căci numai un muntean a putut avea ocazia să vadă liberalismul — partidul „roş” — în toată desfăşurarea aspectelor lui.

Altădată, după 1840, a putut apărea şi în Moldova critică un satiric social: Alecsandri. Acuma, acest satiric nu putea să apară decât în Muntenia. (Şi să se observe că şi şcoala pe care a format-o Caragiale n-a

avut nici un reprezentant în Moldova.) În Moldova n-au existat, sau n-au existat ca tipuri desăvârşite, deci reprezentative, un Jupân Dumitrache, un Conu Leonida, un Farfuridi, un Rică Venturiano etc. „Comediile” lui Caragiale, ca să vorbim deocamdată numai de ele, sunt atât de „munteneşti”, încât şi actorii care au ştiut să le interpreteze mai bine au fost toţi munteni, dacă nu mă înşel. În Iaşi chiar, acel care a făcut creaţiuni de neuitat din Conu Leonida, din Trahanache a fost un muntean, neuitatul Arceleanu. Iar astăzi, dl Vernescu-Vâlcea ne înfăţişează un admirabil Jupân Dumitrache. Şi lucrul e firesc: un actor, când interpretează un tip, în realitate îl creează, şi orice creaţiune presupune o îndelungată observaţie, o observaţie fără voie, de toate zilele, care permite actorului de a memora mii de atitudini, din care, ca şi scriitorul, alege inconştient, sintetizând în creaţiunea sa observaţiile lui nenumărate.

Revenim.

Aşadar, Caragiale a criticat — a „combătut”, am putea zice — liberalismul. Aceasta e semnificaţia socială şi filozofică a „comediilor” sale. (Vom vedea că opera sa de mai târziu, *Momente* etc., are o altă semnificaţie.)

S-a spus că marele nostru dramaturg a zugrăvit în comediile sale mahalaua. Dar aceasta nu este adevărat: dacă personajele din *O noapte furtunoasă*, din *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* şi din *D-ale carnavalului* sunt mahalagii — şi încă pentru Rică Venturiano trebuie să facem excepţie: el e un „intelectual” —, apoi personajele din comedia cea mai bună, din *O scrisoare pierdută*, nu sunt mahalagii. Trahanache e mare proprietar; nevasta lui o „damă mare”; Farfuridi, Brânzovenescu, Caţavencu sunt avocaţi, sunt „intelectuali”, cei dintâi, împreună cu Trahanache, sunt „stâlpii puterii” dintr-un oraş de provincie; Tipătescu e un înalt funcţionar şi un om cult; Agamiţă Dandanache, un stâlp al partidului liberal etc.

Aşa că, cel puţin despre *O scrisoare pierdută*, nici vorbă nu poate fi de zugrăvirea mahalalei. Despre o singură comedie, *D-ale carnavalului* (cu toate că conţine frazele citate mai sus, în care se ridiculizează liberalismul), se poate spune, într-adevăr, că are ca temă zugrăvirea mahalalei. Această comedie are un aer deosebit — am putea spune că face o figură aparte — de celelalte comedii ale lui Caragiale, nu numai pentru că este mai slabă, căci se întemeiază pe trucuri şi pe vorbe de spirit, dar şi pentru că are altă semnificaţie: adică n-are semnificaţia de a fi o şarjă directă împotriva liberalismului, ci, dacă e s-o legăm cu liberalismul, una foarte indirectă;

întrucât psihologia personajelor şi limbajul lor sunt efecte şi ale stării noi de lucruri, introdusă de liberali. (La drept vorbind, *D-ale carnavalului* e lipsită de semnificaţie, şi acesta e marele ei defect estetic.)

Deşi personajele din *O noapte furtunoasă* şi din *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* sunt mahalagii, aceste două comedii sunt, pentru toată lumea, de acelaşi fel, din aceeaşi familie, au aceeaşi semnificaţie ca şi *O scrisoare pierdută*, în care personajele nu-s recrutate din mahala.

Prin ce lucru, atunci, toate aceste personaje, şi din mahala, şi din clasele de sus, sunt la fel de stupide? Apoi prin starea de lucruri pe care o reprezintă, prin concepţia şi atitudinea lor politică, aşa cum ştiu ele să priceapă politica, să se exprime, să se manifeste — prin liberalismul lor.

În aceste comedii, Caragiale biciueşte o concepţie, s-ar putea zice un partid. Şi dacă acei prin care biciuieşte acea concepţie şi acel partid sunt uneori mahalagii, aceasta e altă vorbă. Am văzut că ei pot fi şi din clase înalte. În *O noapte furtunoasă* şi în *Conu Leonida faţă cu reacţiunea*, Caragiale nu scrie ca să zugrăvească mahalaua, ci ca să biciuiască liberalismul, întocmai ca şi în *O scrisoare pierdută*. Şi dacă în *O noapte furtunoasă* şi în *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* Caragiale îşi ridiculizează personajele şi pentru structura lor sufletească grosolană, şi pentru amestecul de civilizaţie şi orientalism în purtarea lor zilnică — le ridiculizează însă, mai ales, în ipostazul lor de reprezentanţi ai liberalismului.

Şi cu ce talent, şi cu ce logică implacabilă! Personajele din *O noapte furtunoasă*, pe lângă că au atât de frapant individualitatea lor, apoi sunt şi atât de simbolice! Jupân Dumitrache este clasa care dă substrat liberalismului român; Nae Ipingescu reprezintă formele noi, „guvernământul”, Rică Venturiano, în calitatea lui de redactor la *Vocea patriotului naţionale*, e chintesenţa intelectualismului liberal. *Vocea patriotului naţionale* de la „15/27 *Răpciune*”, în care Nae Ipingescu citeşte „Republica şi Reacţiunea sau *Venitorile* şi Trecutul” şi în care e vorba de „*a mânca* de la datoriile etc.” — nu vedeţi aici pe liberalul, pe „roşul” „paşoptist”, cu limbajul lui latinist şi franţuzit, împotriva căruia a luptat şcoala critică? Dar *versurile* lui Rică Venturiano adresate Ziţei! Nu vedeţi pe poetul netalentat şi ridicol, răsărit în urma introducerii stângace a culturii apusene, pe poetul împotriva căruia a luptat atât dl Maiorescu! Dar Ziţa, cu limba ei împestriţată de franţuzisme, care vorbeşte cu dispreţ despre „*mitocanul* de Ţârcădău”, bărbatul ei! Nu vedeţi în ea pe Gahiţa Rozmarinovici ori pe Coana Chiriţa a lui Alecsandri, pe femeia care a

apucat să se „civilizeze” mai înainte de bărbaţi?! Vorbind de teatrul lui Alecsandri, am arătat cum femeile au fost mai primitoare de cultură străină decât bărbaţii. Şi spuneam de pe atunci că „civilizaţia” pătrunzând cu vremea tot mai jos, în păturile sociale, Caragiale nu mai dă peste un amestec ridicol de civilizaţie şi barbarie în clasele cele mai de sus, civilizate complet, în formă acum, ci în clasele mai de jos, ori în clasele de parveniţi.

Am văzut că personajele din *O noapte furtunoasă* sunt simbolice. Dar şi legătura dintre dânsele e simbolică. Jupân Dumitrache, Nae Ipingescu şi Rică Venturiano se înţeleg perfect, se stimează, toţi au ca ţintă a duşmăniei lor pe „ciocoi” şi ca ciment al legăturii lor ura împotriva „ciocoiului”, şi toţi jură — şi sunt gata să facă şi infamii pentru ea — în numele „sfintei constituţii”, pe care dealtmintrelea n-o înţeleg, cum Jupân Dumitrache şi Nae Ipingescu nu înţeleg nici lucrurile scrise în *Vocea patriotului naţionale*, deşi le admiră — simbol, şi acesta, al neînţelegerii formelor noi, pe care totuşi le admiră. În sfârşit, coaliţia dintre aceste categorii noi — burghezime, organele guvernământului şi intelectualitatea liberalismului — e simbolizată admirabil prin expresia triumfătoare, prin recomandaţia supremă, cu care se fac cunoscute personajele unul altuia, la sfârşitul piesei: *“E d-ai noştri!”*...

Numai pentru „scârţai-scârţai”, cum îl credea Jupân Dumitrache pe Rică, înainte de a-l şti cine e, numai pentru micul funcţionar, servitor al claselor care formează substratul formelor noi, numai pentru acesta are Jupân Dumitrache dispreţ. „Scârţai-scârţai” nu e puterea intelectuală, ca Rică, nici cea guvernamentală, ca Nae Ipingescu, nici cea bănească, ca Jupân Dumitrache: el e un „bagabont”, un „coate-goale”. El nu e o pârghie a stării noi de lucruri, ci un mititel şurub al maşinii.

În *Conu Leonida faţă cu reacţiunea*, Caragiale, voind să scoată un puternic efect comic, pune frazele cele mai războinic-revoluţionare în gura unui personaj ridicol de fricos, care tremură şi de umbra lui. Pentru a face cât mai puternic contrastul dintre frica personajului şi „ideile” profesate de el, Caragiale le exagerează pe acestea din urmă. De aceea — uzând împărăteşte de toată permisia acordată satirei de a exagera —, Conu Leonida apare în opera lui Caragiale, ca tipul extrem al „revoluţionarului”: Conu Leonida e pur şi simplu „republican” şi, dacă ar avea şi el un „Galibardi”, cu „o mie de volintiri”, ar schimba România în republică. În această comedie, Caragiale ridiculizează şi „mentalitatea” republicană ploieşteană.

Comedia cea mai bună, pentru că este o satiră mai adâncă a unui fenomen social mai important, este *O scrisoare pierdută*. Aici nu se zugrăveşte liberalismul român patruzecioptist în ultima-i fază (1883), reprezentat, nu ca în *O noapte furtunoasă*, prin masa anonimă ce forma substratul acestui liberalism, ci prin conducători. În această comedie, Caragiale satirizează numai liberalismul, căci, cum am văzut, aici nu mai e vorba de o clasă — mahalaua — ori numai de anumite caractere ridicole, ori inteligenţii obtuze. Aici e vorba de toate categoriile sociale care întrupează formele noi, reprezentându-le: profesiile liberale, intelectualii, Farfuridi, Brânzovenescu, Caţavencu, Tipătescu: proprietarii mari, Trahanache; politicienii de la centru ai partidului, Agamiţă Dandanache; dăscălimea, Ionescu, Popescu; micii funcţionari, Pristanda; cetăţenii de ultimă treaptă, Cetăţeanul turmentat; femeile care fac politică, Zoe; în sfârşit, „alegători, public”, adică toate clasele orăşeneşti. Pe de altă parte, între aceste personaje sunt şi oameni deştepţi, ca Tipătescu; şi oameni şireţi, dacă nu deştepţi, cum e Caţavencu; şi oameni proşti, ca Trahanache, Farfuridi etc. Apoi oameni morali, din punctul de vedere al moralei personale, ca Trahanache, Farfuridi poate, dar care, când e vorba de „politică”, devin imorali sau mai degrabă amorali; oameni imorali ca Tipătescu, Caţavencu etc. În sfârşit, din punct de vedere politic, unii, cea mai mare parte, „moderaţi”; alţii, „subversivi” în vorbe, cum e Caţavencu; alţii, material pentru demagogia subversivă, ca Ionescu şi Popescu (e o întreagă filozofie în numele ce le dă Caragiale acestor doi); alţii, unelte ale infamiei celor de sus, ca nenorocitul Pristanda; alţii, materie inertă, ca Cetăţeanul turmentat, care nu ştie „cu cine să voteze”... Din această comedie lipseşte „burghezul” liberal, Jupân Dumitrache, şi poetul ridicol, Rică Venturiano, pentru ca galeria să fie completă. În schimb, deşi nu sunt puşi în scenă, dar îi vedem şi îi simţim şi pe supremii guvernanţi din capitală, care dau ordine să se comită toate infamiile spre a fi ales Agamiţă Dandanache, pentru a salva pe o „persoană înaltă”, care pierduse un bilet de dragoste.

Aşadar, tot felul de clase, tot felul de inteligenţe, tot felul de caractere — toţi au ceva comun prin care sunt şi mizerabili şi ridicoli, şi acel ceva este liberalismul lor, sau noua stare de suflet datorită liberalismului român. Iar cel mai mizerabil, şi singurul care este umilit la urma urmei în această comedie, umilit pentru că nu reuşeşte, este Caţavencu. Şi cine este Caţavencu, care ţine celebrul său discurs, în „anul de graţie 1883”, cum zice

el? Caţavencu este un „revizionist”, antagonistul timidului revizionist, în realitate antirevizionist, Farfuridi. Caţavencu, revizionist „avansat”, în anul 1883 (când s-a făcut alegerea pentru camera de revizuire) simbolizează gruparea lui C.A. Rosetti. Cel mai infam din piesă este întruparea curentului celui mai înaintat, mai democratic, din fostul partid liberal, curentul rosettist. Iar Caţavencu nu reuşeşte, pentru că curentul rosettist, cum se ştie, a fost în minoritate. Şi Caragiale terfeleşte cu ultima cruzime această minoritate învinsă.

Şi încă ceva. „Demagogismul” lui Caţavencu, prin care Caragiale a atacat şi a ridiculizat pe C. A. Rosetti, e un procedeu cunoscut, de care am vorbit aiurea, când spuneam că cine combate cu insistenţă „demagogismul” o face cu dorinţa de a compromite democratismul. Să se mai observe apoi că această ură, îndreptată cu mai mare putere mai ales împotriva rosettismului, am văzut-o şi la Eminescu. Şi o vedem şi la Alecsandri în poezia adresată generalului Florescu. C. A. Rosetti a fost, cum era şi firesc, omul cel mai urât de cei din „dreapta”.

O scrisoare pierdută, fiind publicată în 1884, în vremea dezbaterilor pentru revizuirea, constituţiei, imediat după alegerea camerei revizioniste, pe lângă, desigur, o minunată comedie, este şi un pamflet de ocazie împotriva evenimentelor la ordinea zilei. Dar vremea a şters acest caracter al piesei.

O noapte furtunoasă şi *Conu Leonida faţă cu reacţiunea* sunt din 1879, iar *O scrisoare pierdută*, din 1884. Aşadar, în primele sale opere, Caragiale luptă exclusiv împotriva liberalismului. De acum încolo, opera lui Caragiale nu va mai avea această semnificaţie, el nu va mai porni teribila sa artilerie împotriva liberalismului. Vom vedea împotriva cui. Dar este interesant de observat că lupta lui Caragiale exclusiv împotriva liberalismului roş, patruzecioptist, revoluţionar încetează cu *O scrisoare pierdută*, din 1884, adică atunci când vechiul partid liberal se desfiinţează, când în partidele politice se face o turburare şi un haos, când partidele ajung să nu se mai deosebească mult, când nu mai poate fi vorba de „republicani” şi de „reacţionari”, când încetează, cum am văzut, şi lupta d-lui Maiorescu, şi lupta lui Alecsandri. Şi să se mai observe un lucru: Caragiale a criticat liberalismul în aceeaşi vreme ca şi Eminescu, ca şi socialiştii. Caragiale marchează şi el cu putere *data* de 1800, despre care am vorbit de atâtea ori.

* * *

După aceasta, satira lui Caragiale îşi va schimba obiectivul. Începând cu *D-ale carnavalului* (1885), urmând cu câteva schiţe în *Convorbiri literare* şi isprăvind, mult mai târziu, cu admirabilele *Momente*, Caragiale va satiriza, dacă voiţi, mahalaua. Dar trebuie să ne înţelegem asupra acestui cuvânt. Mahalaua pe care o satirizează Caragiale nu e o categorie socială, clasa de mici burghezi, de mici funcţionari, care stă în suburbie şi ale cărei mijloace materiale, ca şi intelectuale, sunt restrânse. Mahalaua pe care a satirizat-o Caragiale e o categorie sufletească. E vorba de mahalaua intelectuală, în care intră oameni din toate categoriile sociale, în orice caz, din multe categorii sociale: şi mici burghezi, şi funcţionari inferiori, dar şi oameni bogaţi, sus-puşi, şi funcţionari superiori, şi chiar uneori progenituri din clasa „nobilă”. În 25 de minute, în *Telegrame*, în *Vizită* în *Five o’clock*, în *Reportaj*, în *Boris Sarafoff!*, în *Ultima oră*, în *Atmosferă încărcată*, în *High-life*, în *Cadou*, în *Diplomaţie*, în *Mici economii* nu e vorba de clasa *socială* mahala. În aceste bucăţi, personajele sunt, toate, din lumea „bună”, uneori dintre „stâlpii societăţii”, dintre oamenii care sunt puşi pe ultima scară a situaţiei sociale şi ca rang, şi ca avere.

Dar cu toată această deosebire de clasă a personajelor, ele fac parte, toate, din aceeaşi categorie sufletească — culturală mai bine, dacă se poate întrebuinţa acest cuvânt. Când le citim, toate schiţele lui Caragiale sunt de aceeaşi natură, au acelaşi aer, în ele e vorba de acelaşi lucru. Şi acest lucru este ridicolul ce rezultă din neasimilarea civilizaţiei, din spoiala de civilizaţie, din contrastul dintre pretenţie şi realitate, din amestecul de civilizaţie şi barbarie — amestec manifestat în idei, în simţiri, în purtări şi în limbaj.

Limbajul, dialogul este partea esenţială a acestor schiţe. Mai întâi, pentru că ele sunt foarte dramatice — Caragiale fiind mai înainte de toate un dramaturg — şi în genul dramatic limbajul are tot rolul: prin el se zugrăveşte personajul. Şi apoi pentru că limbajul, prin incoerenţa şi împestriţarea lui, e de ajuns, el singur, să ne arate şi incoerenţa ideilor unei societăţi informe, ori în stare de formare, şi acel amestec de civilizaţii, redat prin amestecul de cuvinte vechi şi nouă, stropşite, schimonosite ca şi ideile pe care le prezintă. Dar toate personajele schiţelor sale fac parte din clasele noi, din acele categorii de oameni, care au primit formele noi şi le reprezintă, le exercită. Burghezimea mică muntenească, burghezimea mare, funcţionarii mici şi mari, gazetarii etc. Şi de toate acestea cine este vinovat? Cine a făcut aceste lucruri? Desigur, patruzecioptiştii, liberalismul. Aşa că,

în critica mahalalei, Caragiale critică tot liberalismul, numai cât nu direct, ci în efectele lui. Cu dispariţia patruzecioptismului, la 1884, dispare şi critica acestui patruzecioptism. Dar efectele lui rămân, şi critica lui Caragiale, acum, se îndreaptă asupra acestor efecte.

Este interesant cum se oglindeşte în opera lui Caragiale infuziunea „civilizaţiei” noi în diferitele pături sociale. Şi aceasta apare clar, dacă observăm cum se contagiază diferitele personaje de limbajul cel nou, simbolul formelor noi, neasimilate cu adevărat. Această infuzie, de care vorbim, şi care vine de sus, de la conducători, se face pe lângă altele, mai cu seamă prin politică, prin propaganda principiilor patruzecioptiste în presă mai ales — şi prin literatura cea proastă. *O noapte furtunoasă* e caracteristică din acest punct de vedere. Iată, de pildă, Chiriac. În convorbirea lui cu Nae Ipingescu şi cu Jupân Dumitrache, unde e vorba de afaceri publice, de gardă naţională şi de celelalte, de „izirciţ”, de „rezonul la aşa motiv” etc., el vorbeşte în limbajul cel nou ridicol. În vorbirea lui însă cu Veta, unde Chiriac nu mai este un ruaj al „statului”, unde nu mai este vorba de afacerile publice, de formele noi — acolo el vorbeşte curat româneşte şi numai ici şi colo întrebuinţează câte un cuvânt nou, ridicol. Această apariţie rară a cuvintelor ridicole, acolo unde nu e vorba de afacerile publice, este o contagiune. Limbajul lui Chiriac, calfă de cherestegiu, se contagiază de limbajul lui Chiriac, sergent în garda civică şi cititor al *Vocii patriotului naţionale*. Şi iată-l şi pe Spiridon. El e candidat de calfă, de sergent în garda civică şi de cititor al *Vocei*. El vorbeşte curat, dar, de pe acum, a învăţat şi el câteva expresii de la anturajul său. Vorbind de Rică, el ştie să-l numească: „persoana în chestie”, „persoana madam Ziţei” etc. E interesant să comparăm pe Veta cu Ziţa. Ziţa a învăţat la pension, e o „fată romanţioasă”, citeşte romane de senzaţie — „*Dramele Parisului*, câte au ieşit, toate le-am citit”, zice ea. Aşadar, ea a venit în... serioasă atingere cu „civilizaţia”. Şi limbajul ei este cum îl ştii: „pamplezir”, „alevua”, „monşerul meu” etc. Veta însă, care se vede că n-a învăţat la pension, că nu citeşte romane, care e romanţioasă într-un chip foarte practic — ea vorbeşte curat româneşte, ca şi Chiriac în ipostazul lui de calfă, dar e contagiată şi ea de limbajul nou, presură ici şi colo câte o expresie nouă, căci Veta, deşi nu face politică, ci gospodărie în marginea Bucureştilor, suferă şi ea influenţa anturajului ei: a lui Jupân Dumitrache, a lui Chiriac, a Ziţei.

Aşadar: pastruzecioptiştii au creat pe Rică Venturiano, „redactorul” ziarului pe care-l citeşte Jupân Dumitrache; Rică a creat, prin ziarul său şi

prin discursurile sale, pe Jupân Dumitrache; Jupân Dumitrache creează, prin influenţa sa, pe Veta. Pe de altă parte, aceiaşi patruzecioptişti, aducând cultura străină, au creat pe autorii de mahala şi pe organizatorii de pensioane; aceştia au creat pe Ziţa; Ziţa creează pe Veta. Iată lanţul.

Această „civilizaţie", aşadar, străbătând de sus în jos, a dat un aspect ridicol tuturor claselor, şi acest ridicol este mahalaua pe care o zugrăveşte Caragiale, mahalaua sufletească, recrutată din mai toate clasele. Numai boierimea, care a avut vreme şi posibilitate să-şi asimileze, în formă, această civilizaţie; şi ţărănimea, la care încă n-a ajuns, sau nu ajunsese „civilizaţia" aceasta pe vremea lui Caragiale, numai aceste clase nu i-au dat contingent în opera lui satirică — şi, bineînţeles, nici intelectualii adevăraţi. Acum, evident, această „civilizaţie" străbate tot mai jos în păturile sociale: cu cât străbate mai jos, cu atâta unele pături sociale de sus pierd aspectul ridicol şi cu atâta alte pături mai de jos, influenţându-se de această civilizaţie, iau la rândul lor acel aspect.

Să ne oprim acum puţin, în treacăt, asupra câtorva categorii de personaje din schiţele lui Caragiale, spre a vedea cum zugrăveşte el această „mahala", sau, mai bine, ce zugrăveşte, ce aspecte i-au izbit mai mult, ce învinuire aduce el acestei mahalale, de ce lucru, deci, face el răspunzător liberalismul român. În sfârşit, cu alte cuvinte, spre a vedea ce sunt şi cum sunt aceste clase noi, pe care se întemeiază formele noi în care trăim.

Mai întâi, acum, în schiţele sale, Caragiale zugrăveşte mai mult clasa mijlocie — şi mai rar celelalte categorii zugrăvite în *Scrisoarea pierdută*. Bucăţi ca *Highlife,* ca *Five o'clock*, ca *Telegrame* etc., în care să zugrăvească pe „stâlpii puterii", sunt într-o proporţie redusă. În majoritatea schiţelor sale, personajele sunt mai ales funcţionarii de toate felurile, care formează de fapt, în mare parte, mica noastră burghezie. Aceşti oameni se numesc, mai toţi, Ionescu, Georgescu, Vasilescu, Popescu, Protopopescu, Iconomescu, adică oameni „fără strămoşi", cum se zice, feciorul lui Ion, al lui Gheorghe, al lui Vasile, feciorul popei, al protopopului, al iconomului etc.

Aceste nume sunt foarte caracteristice. Ele arată mai întâi joasa extracţie a personajelor — invazia straturilor celor mai de jos în viaţa socială — şi apoi lipsa de personalitate a acestor personaje, *insignifienţa* lor — caracterul de turmă. Aceste personaje, ridicate spre suprafaţă, sunt pasta amorfă pe care formele noi lasă aceeaşi pecete, pocită şi vulgară.

Şi, mai întâi, toată această turmă este lipsită de interesele adevărate ale vieţii, umplându-şi în chip mizerabil golul sufletesc, de fiinţe dezrădăcinate, cu tot felul de îndeletniciri fără rost. Iată familia care se zbuciumă să petreacă o zi la Sinaia *(Tren de plecare),* zbucium din care nu profită decât doar madam' Georgescu, care ascultă, noaptea pe lună, „menuetul lui Pederaski", cântat de ofiţerul de administraţie Mişu. Ori, iată, mai caracteristic, acei oameni *(De închiriat)* care, în lipsă de altceva, de alte evenimente, se mută din jumătate în jumătate de an, fără alegere, în case şi mai rele decât cele unde au stat — stare sufletească ce culminează în acea hazlie întâmplare a celor două cucoane care au case alăturea, făcute absolut la fel, şi care, după ce oftează luni întregi că nu-şi pot închiria casele şi invidiază pe toţi cei ce se mută cărându-şi penibil cioburile, sfârşesc prin a se muta una în locul alteia! Această schiţă mai simbolizează şi nestabilitatea, lipsa de viaţă aşezată, *zdruncinul* rezultat din introducerea formelor noi. În altă schiţă, *Caut casă*, Caragiale simbolizează această lipsă de viaţă aşezată, prin casele de închiriat din Bucureşti şi, ca contrast, ca simbol al vieţii aşezate de altădată, evocă, cu atâta poezie, casa gospodărească de modă veche, din Ploieşti, în care şi-a petrecut copilăria sa, casa lui Hagi Ilie (observaţi numele!), cu ogradă, cu grădină, cu cerdac mare, cu lilieci.

Această pătură socială e apoi şi proastă. Prostia aceasta, mai ales, formează obiectivul satirei lui Caragiale. Atâţi „amici" din opera sa, Lache, Mache, Tache, stăpâni pe câteva cunoştinţe banale şi nerumegate, exprimate într-un stil ridicol de incoerent şi într-o limbă ridicol de împestriţată, umplu paginile cele mai frumoase ale lui Caragiale. Citiţi, de pildă, minunata *O lacună...*

Prostia aceasta, lipsa de cultură, mahalagismul acesta, Caragiale ni le arată şi sub haina bogăţiei. În *Five o'clock*, barbaria şi vulgaritatea unor mahalagioaice ordinare se desfăşură într-un palat luxos, plin de obiecte de artă scumpe. Mai mult decât oricare alta, această schiţă ne arată cât e de uşor să-ţi asimilezi partea materială a civilizaţiei, dar cât e de greu s-o asimilezi pe cea sufletească. Ce n-avem noi? Toate instituţiile, toate darurile tehnicii moderne, dar cine reprezintă acele instituţii! Cine se foloseşte de acele daruri! Gândiţi-vă cât geniu omenesc presupune un tren, şi cine, ce barbar primitiv se lăfăieşte într-un vagon-restaurant, în expresul care vine de la Vârciorova la Bucureşti.

Această pătură socială e şi adânc imorală, Caragiale are trei schiţe *(Cadou, Diplomaţie, Mici economii)*, în care ne arată cum bărbaţii îşi vând femeile fie pentru bani, fie pentru protecţie, adică tot pentru bani. Şi le vând în modul cel mai natural, aşa că am putea zice că inferioritatea lor sufletească merge până acolo, încât ei nu sunt imorali, ci, mai jos, amorali.

Aceeaşi imoralitate, căptuşită cu prostie, caracterizează şi presa, acea instituţie care este şcoala oamenilor maturi şi care e menită să formeze opinia publică (*Boris Sarafoff!*, *Sinuciderea din str. Fidelităţii* etc.).

Şi aceştia formează publicul român, clasa conştientă a ţării, „ţara legată”! Aceştia sunt clasele noi, create de liberalism! Iată opera liberalismului, masă pe care se sprijină organizarea statului român modern! — pare a zice Caragiale.

Am văzut că, dacă în *O scrisoare pierdută* Caragiale ne arată pe conducători, în *O noapte furtunoasă*, în persoana lui Jupân Dumitrache, Caragiale ne arată pe cetăţeanul care formează masa noului regim. Dar Jupân Dumitrache e un om simplu, el cunoaşte câteva fraze generale ale „demagogiei” liberale. El reprezintă mai mult temperamentul masei anonime. Iată însă acum, mai târziu, pe cetăţeanul conştient, pe omul care se preocupă de toate problemele la ordinea zilei, pe acel care nu-şi dă votul deloc în necunoştinţă de cauză, pe un om care are puterea critică de a găsi neajunsurile tuturor partidelor. E un alegător ideal, un om care nu va vota, care nu va delega la conducerea ţării pe orişicine, ci numai pe cine, în urma maturei sale judecăţi asupra „situaţiei”, îl va socoti vrednic să descurce lucrurile şi să conducă cu dibăcie carul Statului. E „amicul Nae”, eroul din geniala schiţă a lui Caragiale intitulată *Situaţiunea*. Amicul Nae nu e numai un tip psihic, caracterizat prin aceea că, în momentul când îi naşte femeia, interesul lui cel mai arzător este „situaţiunea” ţării, ci şi, şi mai ales, un tip social, tipul mijlociu al cetăţeanului alegător care-şi spune cuvântul său în mod conştient. Da, da! Toţi fac politică conştientă acum, toţi au „opiniuni”. În admirabila sa schiţă *Atmosferă încărcată*, oricât se căzneşte un biet om paşnic să scape teafăr într-o zi de furtună politică, nu poate izbuti să nu fie înjurat din toate părţile, căci în toate părţile dă peste oameni, cunoscuţi sau necunoscuţi, care au „opiniuni” şi care-l înjură pentru opiniile pe care nu le are, ori pentru că n-are opinii.

Desigur că marele nostru satiric nu e un om bun. O spun aceasta fără grijă, căci sunt convins că pentru el aceasta nu e un blam. Să mă explic în ce constă răutatea lui Caragiale. Pe Caragiale, în opera sa cu caracter social,

nu-l inspiră decât răul. Muza sa este răutatea, vulgaritatea şi prostia contemporanilor săi. Şi nu că vede lucrurile mai rele decât sunt, dar el nu vede decât răul. În opera sa socială el n-a zugrăvit decât stupiditatea omenească. Dar se va zice: „Aşa e societatea pe care a zugrăvit-o. Fiind obiectiv, n-a putut s-o zugrăvească decât rea”. Dar nu e aşa. Oare Miticii, Georgeştii şi Protopopeştii n-au nimic omenesc în ei? Să fie ei numai proşti, răi şi, în cazul cel mai bun, sterilizaţi de adevăratele sentimente omeneşti? Am putea răspunde, mai întâi, că nu se poate să existe oameni care să n-aibă nimic omenesc. În opera cea mai naturalistă ori realistă cu putinţă, în opera lui Tolstoi, nu e nici un om numai rău (după cum nu e nici unul numai bun). Apoi, am putea să aducem ca mărturie oamenii vii, din viaţa reală. Există asemenea oameni, numai răi, cum ni-i zugrăveşte Caragiale?

Să amintim de bucata dlui Brătescu *Întâmplare*, în care un Mitică, un tip de-al lui Caragiale, cu aceeaşi mentalitate şi stil, se arată un om cu sentimente atât de adânci şi adevărat omeneşti, încât, cu un erou caragialian, schiţa d-lui Brătescu stoarce lacrimi cititorilor. Tot aşa *Un om* etc. Dar dl Brătescu are alt temperament, şi deci altă viziune.

Dar chiar şi Caragiale are o bucată, o singură bucată, în care se vede măcar o licărire de bunătate în sufletul Miticilor. E *Inspecţiune*. În această schiţă apar câţiva Ioneşti şi Mitici, plini de milă pentru soarta unui casier, care dispare de frica unei inspecţii ce trebuia să aibă loc a doua zi. Dar s-ar putea zice: „Caragiale e un satiric, şi ca satiric n-a avut, n-a trebuit să aibă în vedere decât ceea ce merită satirizat, deci numai defectele, şi nici o calitate”. Am putea răspunde că, într-o satiră, biciuindu-se defectele într-un om rău, sau în mai mulţi, pot încăpea şi alte personaje, care să nu fie rele. Şi am putea dovedi cu atâtea opere satirice din literatura universală.

Dar să zicem că e aşa, că un satiric nu aude în scenă decât defectele, decât ceea ce merită dispreţuit.

Caragiale însă a scris şi bucăţi de altă natură, nu numai satire. A scris nuvele, o dramă etc. Există în el un singur personaj simpatic luat din clasele noi, ori, în general, din clasele de sus? Afară de femeia din *Păcat*, care se îndrăgosteşte de seminarist şi care trebuia numaidecât să fie simpatică, pentru economia nuvelei, şi care încă face parte din aristocraţie, din clasa de care Caragiale nu şi-a bătut joc?

Nu! nu! Caragiale urăşte ori dispreţuieşte prea mult clasa burgheză, clasele noi, ca să poată vedea în reprezentanţii ei acel „grăunte de aur”, care se găseşte în orice om şi de care vorbeşte nu ştiu ce scriitor. După cum nu

găseşte nimic bun şi folositor în formele noi, tot aşa el nu poate vedea nimic bun în indivizii care susţin ori reprezintă aceste forme. El urăşte atât de mult clasa cea nouă, încât o prigoneşte, cum s-ar zice popular, până-n pânzele albe, până în copiii ei mici, care sunt antipatici (*Domnul Goe*, *Vizită*). Dacă n-am şti că, prin *Domnul Goe* şi prin *Vizită*, Caragiale satirizează o clasă socială, dacă n-am şti că aceste două bucăţi sunt tot literatură socială (şi nu psihologică), atunci faptul că, de câte ori Caragiale a zugrăvit în schiţele sale copii, i-a zugrăvit cu antipatie, ne-ar îndritui să credem că marele nostru scriitor nu numai că nu e om bun, dar că e chiar un om foarte rău, că în aceste schiţe se răzbună de neplăcerile ce le-o fi avut de la copii, care, prin neastâmpărul firesc al vârstei lor, nu pot fi decât plicticoşi şi antipatici, când nu-i iubeşti. Dar nu, încă o dată: în aceste două schiţe e vorba tot de clasa mizerabilă, pe care el o urăşte şi o dispreţuieşte atât de mult! Ba chiar şi *Bubico* să nu se creadă că arată antipatia lui Caragiale pentru câini: Bubico e copilaşul unei mahalagioaice, şi ceea ce-l *agasează* pe Caragiale e plăcerea mahalagioaicei, exprimată prin acele gingăşii: „zăhărel”, „lăptic”...

* * *

Dar în numele cui se ridică Caragiale împotriva acestei lumi noi, creaţiune a liberalismului? În numele cărei concepţii, cărui sentiment? Şi, fiindcă e vorba de o anumită stare de lucruri, de o anumită clasă, în numele cărei stări de lucruri, a cărei clase se ridică Caragiale, când ia biciul să lovească noua stare?

Ştiu că dl Maiorescu a afirmat, cu o siguranţă absolută, absenţa oricărei tendinţe „politice” din comediile lui Caragiale:

„Căci pentru orice om cu mintea sănătoasă — zice d-sa — este evident că o comedie nu are nimic a face cu politica de partid; autorul îşi ia persoanele sale din societatea contemporană cum este, pune în evidenţă partea comică aşa cum o găseşte, şi *acelaşi Caragiale, care astăzi îşi bate joc de fraza demagogică, şi-ar fi bătut ieri joc de işlic şi tombateră şi îşi va bate joc mâine de fraza reacţionară...*”

Lucru pe care îl spune şi dl Gherea, când, bănuind lui Caragiale lipsa unui „ideal înalt” — care ar fi dat operei sale o mai mare valoare —, declară că: *“dl Caragiale e indiferent în materie politică“*.

Dacă e „indiferent în materie politică”, atunci pentru ce Caragiale n-a satirizat, măcar o dată, o singură atitudine reacţionară? Dl Maiorescu zice că *ieri* Caragiale şi-ar fi bătut joc de işlic şi tombateră. Aici e vorba: *ieri!* Poate că *ieri* şi-ar fi bătut joc de işlic şi tombateră, dacă *ieri*, când încă nu se introdusese liberalismul, Caragiale ar fi fost nemulţumit de işlic şi de tombateră şi dacă, poate, ar fi sperat şi el în viitorul liberalism. Dar e vorba de *azi*, când s-a introdus liberalismul şi când acest liberalism avea un adversar, pe restul işlicului şi al tombaterei de *ieri*. *Azi* Caragiale nu şi-a bătut joc decât de „demagogismul” liberal. „Ieri”, „azi” şi „mâine” ale dlui Maiorescu n-au alt rost decât să încurce chestia!

Şi apoi — şi în acest moment mă mir mai mult de dl Gherea — e cu putinţă ca tocmai un om de impresionabilitatea, de vioiciunea, de inteligenţa extraordinară a lui Caragiale să n-aibă nici o opinie asupra vieţii sociale şi politice din ţara sa? Cum, când şi cel din urmă conţopist îşi are „soluţiile” sale, un om cu o atât de intensă viaţă intelectuală, ca marele nostru scriitor, să nu aibă nici o opinie în această „materie”?

Că marele nostru satiric n-a fost „indiferent în materie politică” şi că, dacă n-a avut „un înalt ideal”, cum zice dl Gherea, adică un ideal revoluţionar, a avut totuşi un ideal înrudit cu idealul conservator, poate reacţionar, cred că am arătat în cele ce preced.

Mai important este să întrebăm (cum am făcut şi când a fost vorba de Eminescu etc.) de unde izvorăşte atitudinea lui Caragiale, ce interese nesocotite ori jignite, ce dureri vorbesc în satira lui? Interesele claselor de jos ori interesele boierimii vechi? Căci aceste clase extreme de la baza şi din vârful piramidei sociale au fost jignite de noua stare de lucruri, care a favorizat clasele de la mijlocul piramidei, ca să isprăvim vorba tot cu această banală comparaţie.

Răspunsul nu e tot atât de uşor de dat, ca în privinţa lui Eminescu şi a celorlalţi, deoarece aici nu mai avem de a face cu un teoretician, ci cu un artist obiectiv care satirizează, dar care n-are cum arăta în numele cui anume satirizează.

Am putea să părăsim opera şi să găsim un răspuns în activitatea sa politică. Dar nu acesta poate fi metodul nostru, căci voim să ne întemeiem mai ales pe scrisele autorilor. Şi dealtmintrelea, Caragiale n-a avut vreo activitate politică pronunţată. El a fost cândva, în vremea ce ne interesează, junimist, dar aceasta, dacă ne arată atitudinea sa politică antiliberală — lucru ce-l cunoaştem din opera analizată mai sus —, nu ne poate spune

nimic în privinţa intereselor sociale ce au vorbit în satira sa, căci între junimişti, cum am văzut aiurea, pe lângă reprezentanţii claselor boiereşti, au fost mulţi care reprezentau clasele de jos, lovite de noua stare de lucruri şi care au fost atraşi de junimism nu din pricina soluţiilor junimismului, ci din pricina criticii ce o făcea junimismul stării noi de lucruri. Între aceştia am văzut că a fost şi Eminescu.

Caragiale, cândva după 1890, a cochetat puţin cu socialismul. Mi se pare că a ţinut şi o conferinţă la clubul socialist din Bucureşti. Aceasta ne-ar spune ceva: intelectualii de după 1880, reprezentanţi ai intereselor claselor de jos, ştim, au fost ori junimişti, ori socialişti, cum am arătat mai sus. Şi dacă junimistul Caragiale a oscilat un moment spre socialism, poate am putea avea dreptul să concludem că el a fost un junimist de categoria a doua, de categoria lui Eminescu. La această încheiere ne-ar duce şi faptul că Caragiale n-a făcut parte nici din clasa boierească (ca dl P. Carp), nici din cea a mandarinatului profesiunilor liberale (ca dl Maiorescu).

Dar avem o dovadă, indirectă, ce e drept, chiar în opera sa literară, că marele nostru satiric face parte din categoria Eminescu, dintre intelectualii îndureraţi de mizeria claselor de jos şi în special a ţărănimii.

Cariera literară a lui Caragiale se împarte în trei perioade: întâia e a comediilor, în care atacă liberalismul; a doua, de care încă n-am vorbit, e a *Năpastei*, a *Făcliei de Paşti* şi a nuvelei *Păcat*; a treia, a *Momentelor* etc., când satirizează mahalaua, produs al liberalismului. Această operă întreagă se poate clasifica, apoi, în două categorii: în perioada întâi şi a treia, Caragiale e un scriitor satiric; în perioada a doua, e un scriitor tragic. Mai departe: ca satiric, Caragiale e un pictor de moravuri; ca tragic, un pictor de stări sufleteşti, cu alte cuvinte, satira lui e socială, tragedia lui e psihologică.

În *Năpasta* şi în *Păcat*, personajele sunt luate din clasa ţărănească. Niciodată în opera sa tragică el n-a luat personaje din clasele noi, din „mahala”. În operele lui satirice, dimpotrivă, niciodată n-a luat personaje din clasa ţărănească.

Aşadar, Caragiale nu şi-a bătut joc niciodată de ţărănime; iar când a scris tragedii, niciodată n-a crezut că clasele noi merită onoarea de a servi ca material pentru tragedie — pentru sentimentele puternice, serioase, grave. Această onoare a făcut-o numai clasei ţărăneşti, nici măcar celeilalte clase simpatice, boierimii. Acest lucru, singur, ar fi poate de ajuns ca să ne arate încotro a fost îndreptată simpatia lui Caragiale, în numele cui, al căror oameni adevăraţi a făcut el procesul claselor noi.

Dar nu e numai atât. Acest om care, cum am văzut, când e vorba de clasele noi nu ne apare ca un om bun, care nu a putut vedea, ca dl Brătescu-Voineşti, acel „grăunte de aur” în exemplarele din acele clase, când e vorba de tărănime, şi numai atunci, îl vedem într-o atitudine de simpatie pentru tipurile sale. În *Dăomnulî Goe*, în *Vizită* etc. se ştie cu câtă antipatie zugrăveşte Caragiale pe copii, pe mame, raporturile dintre copii şi mame — din clasele ce formează „mahalaua”. Acum iată începutul nuvelei *Păcat*:

“Un băietan voinic — barba de-abia-i mijeşte, şi sub căciula de oaie părul creţ şi des... şi nişte ochi blânzi — şi mintos tânăr. Când a plecat de-acasă să meargă la Bucureşti, p-atâţia ani în şcoli, mama lui — de treabă femeie! — l-a sărutat de-atâtea ori, i-a potrivit părul, i-a netezit căciula şi iar l-a sărutat, şi i-a zis:

— Niţă, mamă, te duci frumos şi sănătos: să-ţi ajute Dumnezeu şi Maica Domnului să-mi vii înapoi tot aşa!

Şi cât era de cuminte bătrânica, nu s-a mai putut stăpâni... a biruit-o plânsul. De multe ori a dat el să plece, şi ea l-a ţinut să-l mai mângâie încă...” etc.

Ce departe suntem de toate personajele şi întâmplările din *Momente*! Ce lume deosebită aici!

Desigur, Caragiale nu idealizează pe ţărani. Nu toţi sunt buni, dar chiar când sunt răi sunt oameni adevăraţi. Dragomir din *Năpasta* e un asasin — nu-i vorbă, un criminal pasional! Ileana din *Păcat* e o fiinţă crudă. Dar nimene nu e ridicol! Caragiale n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ridicolul în viaţa ţărănimii, cum n-a găsit, n-a văzut, nu l-a lăsat inima să vadă ceva omenesc în viaţa claselor noi.

Dar să mergem mai departe.

Şi în *Năpasta* şi, mai cu seamă, în *Păcat*, Caragiale pune faţă-n faţă ţărănimea cu clasele orăşeneşti. Când toată „societatea” dintr-un orăşel, senatori, magistraţi, ofiţeri, burghezi, îşi fac o plăcere proastă şi crudă din scalâmbăturile neruşinate ale perversului vagabond orfan, în vârstă de vreo opt-nouă ani, Mitu Boierul, numai „o ţărancă bătrână, care e-n rândul întâi al spectatorilor, ruşinată de refrenul pe care copilul i-l aruncă ei cu o intenţie diabolică”, îşi caută loc să scape de privirile întoarse asupra-i şi singură ea, plină de milă, “se-nchină şi zice depărtându-se:

— Cine ştie ce păcate! Să ferească Dumnezeu pe orice copil.”

Şi pe când „oamenii de societate”, lacomi de acest spectacol infam, încurajează pe micul pervers („Domnul senator îl tratează cu cafea şi rom,

alt ”amic„ îl mai îmbie încă cu un păhărel... şi încă unul...”), numai un preot de sat, popa Niţă, “cu pumnii încleştaţi, se sui pe trotuar şi apostrofă, cu accentul celei mai mari indignări pe cei ce râdeau:

„E păcat, domnilor! gândiţi-vă! Creştini!... Frumos!... Mare păcat!”

Şi popa Niţă, să se bage de seamă, nu ştia încă cine e Mitu Boierul.

Dar mai este un lucru — atât în *Năpasta*, cât şi în *Păcat* —, un lucru care îi stă la inimă lui Caragiale, căci îl utilizează în ambele bucăţi şi îl prezintă cu multă insistenţă şi cu o indignare abia conţinută de obiectivitatea ce-i impun condiţiile artei. Acest lucru e justiţia celor de sus faţă de ţărănime.

În *Momente*, unde e vorba de clasele noi, când atinge justiţia, ca în *Boris Sarafoff!*, Caragiale numai o ridiculizează. Ce-i pasă, pare-că, de chipul cum se face justiţia între dânşii, cei din „mahala”? Când e vorba însă de ţărănime, Caragiale nu mai râde.

Cine n-a tremurat de indignare, ori n-a plâns de milă, la *Năpasta*, de suferinţele bietului Ion nebunul, victimă a unei erori judiciare, căruia i s-au smuls prin bătaie, la instrucţie, mărturisiri neadevărate, care l-au dus la ocnă şi la nebunie?

Dar în *Păcat* Caragiale insistă pe larg asupra injustiţiei justiţiei, când e vorba de ţărani, făcând o critică socială amară. Şi, în acelaşi timp arătând imoralitatea şi venalitatea justiţiei *lor*, celor din oraş, faţă cu cinstea şi omenia celor de la sate, mai arată încă o dată, şi prin aceasta, infamia celor de sus faţă cu cei de jos, îşi mai arată încă o dată antipatia faţă cu unii şi simpatia faţă cu ceilalţi.

Şi, în adevăr, pe când Popa Niţă face o faptă bună şi morală, strângând băietul de pe drumuri, „societatea bună” din oraş, privată de o „plăcere”, găseşte în procuror, privat şi el de această plăcere, unealtă prin care să se răzbune împotriva popei că le-a răpit această distracţie. Şi procurorul, în numele legii, răstindu-se la popă, cât pe ce să „scape” pe Mitu de abuzul ce-l făcuse popa, răpindu-i libertatea de a muri beat sub un gard, dacă cumătrului Cuţitei, om cunoscător cum stau lucrurile la târg, nu i-ar fi venit buna idee de a învăţa pe popă să conrupă prin bani „integritatea” procurorului. Atunci acesta nu numai că se înmoaie, dând procesului-verbal o altă încheiere, în favoarea popei, ci ţine şi un discurs, la masă, lăudând „caritatea” popei — „acestui om de bine”... (Mai târziu, procurorul acesta devine prefect, reprezentantul, deci, în judeţ al puterii centrale, al statului român modern.)

Dar în această nuvelă, Caragiale înnegreşte pe conducători cu tot negrul paletei sale, numai ca să facă cât mai teribil contrastul dintre omenia celor de la ţară şi ticăloşia conducătorilor. Lui Caragiale nu-i este de ajuns că procurorul e atât de vulgar venal; el mai introduce în nuvelă şi pe poliţaiul oraşului, care e un escroc laş: când preotul se duce la prefect (fostul procuror) pentru a-i cere un serviciu, şi când leşină, poliţaiul, în timpul leşinului, îi fură din buzunar punga cu bani, cu banii pe care preotul îi adusese ca să câştige favoarea prefectului. Dacă din punct de vedere artistic această îngrămădire de infamii poate e un defect — şi o lipsă de realism —, apoi din punctul de vedere al concepţiei sociale a lui Caragiale ea e foarte interesantă, foarte caracteristică şi foarte elocventă.

Antipatia pentru clasele de sus şi simpatia pentru ţărănime Caragiale le-a exprimat şi direct, o singură dată, în unicul său articol politico-social, din care am mai citat, *Politică şi cultură.*

„...această lume de strânsură [clasele de sus] mişună aci deasupra unui element etnic hotărât. Sub tot acest Babel există o limbă românească, care-şi are geniul ei; sub toată această vultoare, vecinic mişcătoare, există un popor statornic, care-şi are calităţile şi defectele lui specifice, bunul lui simţ, o istorie plină de suferinţe, nevoi, simţiri şi gândiri proprii”.

Încă o dată: din viaţa acestui popor a extras el tragedia, din viaţa „strânsurii”, comedia vieţii româneşti.

Amintesc, în treacăt, şi cele spuse de Caragiale acum, în *1907...*, în broşura sa, în care dă ca soluţie desfiinţarea stării actuale şi *chemarea ţării* ca să spună ea ce vrea — iasă ce-o ieşi din voinţa ei...

Din toate acestea, la un loc, se pare că am avea dreptate, dacă am conclude că junimistul Caragiale a satirizat în opera sa noua stare de lucruri, mişcat de „suferinţele şi nevoile” claselor de jos, îndeosebi ale ţărănimii.

...Îndeosebi ale ţărănimii, căci mica burghezie din Muntenia, mai ales din oraşele „revoluţionare” Bucureşti şi Ploieşti, a fost un instrument în mâinile patruzecioptiştilor şi a căpătat imediat şi ea fizionomia şi atitudinea modernă, aşa cum apare în schiţele lui Caragiale.

Şi, poate, din cauză că l-a durut inima mai cu seamă de ţărănime, care pe atunci n-avea de suferit de la evrei, şi nu de mica burghezie — poate din cauza aceasta Caragiale n-a fost antisemit. Dacă nu cumva din cauza, ori, şi din cauză că, acestei puternice inteligenţe antisemitismul i-a repugnat ca o manifestare instinctivă, aproape zoologică; din cauză că acest nobil

intelectual n-a voit să aibă nimic comun cu băcanul din colţ, cum se zice, furios că e concurat de evreii mai aprigi în lupta pentru trai.

E inutil să mai facem aici aprecierile noastre asupra atitudinii ce a avut Caragiale în faţa evenimentelor istorice care au transformat România, căci n-am face decât să repetăm ceea ce am spus despre Eminescu şi despre socialişti.

Caragiale reprezintă, ca şi aceştia, critica socială extremă a liberalismului, făcută în numele celor mici şi obijduiţi de formele noi.

Încheiere

Poporul român, în tot cursul istoriei sale, până în veacul al XIX-lea, a suferit influenţa culturală a unor curente orientale, afară de mici excepţii; cultura polonă în veacul al XVII-lea, cultura franceză a Franţei vechi la sfârşitul veacului al XVIII-lea.

În veacul al XIX-lea, istoria a pus românilor următoarea problemă: România va rămâne mai departe o ţară orientală, semiasiatică, ori va intra în rândul popoarelor europene, în cultura europeană?

Şi această problemă a fost rezolvată tot de istorie.

Din diferite cauze, România nu s-a putut sustrage influenţei europene. Civilizaţia europeană, mai ales sub forma şi prin influenţa franceză, a străbătut până în ţările noastre. A srtăbătut, ca şi în restul Europei, prin presiune, prin imitaţie şi de nevoie.

Prin presiune, căci o ţară din Europa nu poate scăpa de invazia unei civilizaţii, care e şi superioară şi care tinde să dea întregului continent — şi chiar întregului glob — aceleaşi forme politice şi acelaşi fel de cultură.

Prin imitaţie, căci o civilizaţie superioară fascinează, prin însuşi faptul că e superioară. Să ne amintim de impresia ce a făcut civilizaţia europeană asupra lui Radovici din Goleşti şi de schimbarea ce s-a produs în sufletul acestui boier de neam mare în urma acelei puternice impresii.

De nevoie, căci civilizaţia apuseană, şi mai ales sub forma franceză, se traducea în ordinea politico-socială prin două idei ori sentimente, fecunde şi absolut necesare ţărilor române, ruinate şi îngenuncheate, prin democratism şi naţionalism.

Ţările române erau la discreţia marilor puteri vecine, şi cei care simţeau ruşinea şi nenorocirea acestei situaţii — oamenilor cu dor de a scoate poporul român de sub jugul acestor vecini şi de a face din acest neam oropsit un mare popor, cu dreptul de a-şi spune cuvântul său —, nu puteau să nu fie fascinaţi de concepţia naţionalistă, datorită Franţei revoluţionare.

Iar dacă ţara era îngenuncheată de vecini puternici, apoi marea majoritate a ţării, elementul ei viu, acel care producea bogăţia şi care păstra neatins spiritul naţional — bogăţie şi spirit care aveau să alcătuiască viitorul patriei române —, elementul acela era subjugat unei clase care îl înăbuşa. Şi dorinţa spiritelor luminate de a scoate la iveală, de a pune în valoare tot ce

putea da acest element îşi găsea o justificare, o teoretizare, o stea conducătoare, în acele concepţii răspândite de Franţa revoluţionară, numite democratism.

Naţionalismul şi democratismul — şi democratismul mai ales ca mijloc pentru naţionalism — iată ce a făcut pe oamenii luminaţi să introducă în ţările române cultura apuseană — cultura care ar fi străbătut aici şi fără aceasta, prin presiune.

Odată ce cultura apuseană trebuia să străbată aici, din cauzele amintite mai sus, problema capitală ce se punea era aceea de a şti ce anume să se introducă din această cultură şi cum să se introducă această cultură; de a face toate chipurile să se introducă ceea ce era necesar şi să se ţină piept la acele elemente ale culturii străine care nu ne erau necesare.

Şi era necesar tot ceea ce putea să facă din acest popor un popor de viitor, şi nu era necesar tot ceea ce putea să înăbuşe unele însuşiri fericite, specific naţionale.

Cultura străină avea să pună în valoare energiile poporului, iar nu să atrofieze cumva unele din aceste energii.

Ca să întrebuinţăm o comparaţie cam vulgară, cultura străină avea să hrănească organismul viu al poporului român, făcându-l robust şi apt pentru munca creatoare, şi nu trebuia să aibă rolul acelor substanţe care, în loc să dea vigoare organismului, îl slăbesc, îl predestinează morţii, fie prin nepotrivirea cu cerinţele organismului, fie prin supraalimentaţie.

Pentru a şti ce şi cum să ne însuşim din cultura străină, trebuia o mare putere de discernământ; trebuia priceperea şi a culturii străine, şi a împrejurărilor sociale ale ţării, şi a sufletului acestui popor, şi concepţia clară a idealului ce avea să fie urmărit. Trebuia, cu alte cuvinte, un spirit critic luminat, dar în acelaşi timp constructiv, care să prezideze la introducerea şi asimilarea acestei culturi.

Definirea acestui spirit critic, rolul lui, evoluţia lui — acestea formează subiectul paginilor ce preced.

Am văzut în aceste pagini că influenţa culturii apusene s-a simţit în toate aspectele vieţii româneşti. Am stăruit mai mult asupra acelora care ni s-au părut mai interesante: limba, literatura, organizarea politico-socială. Şi credem că, vorbind de aceste aspecte ale culturii, implicit am vorbit şi de celelalte, care se reduc toate la ceea ce s-ar putea numi moravuri, felul vieţii sociale etc.

Fiind fatală, dar şi necesară, introducerea culturii apusene, fiind de absolută nevoie discernământul critic în introducerea acelei culturi, este evident că numai acei oameni au apucat calea adevărată, au lucrat spre adevăratul progres al ţării care au întrupat în ei şi tendinţa de a introduce cultura apuseană, şi spiritul critic, spiritul de discernământ, vederea clară a ceea ce era necesar şi ce nu.

Imitatorii fără rezervă ai culturii apusene, ca şi acei care au fost numai critici refractari ai oricărei activităţi novatoare, au trebuit, fatal, să greşească. Ei n-au avut atitudinea necesară, unica necesară, pentru a face ca cultura apuseană să dea aici roadele cele mai bune. Cei dintâi au căutat să introducă şi ceea ce nu trebuia, cei de-ai doilea au căutat să oprească a se introduce şi ceea ce trebuia.

De aceea am accentuat cu toată puterea meritul şcolii critice moldoveneşti, reprezentată strălucit printr-un om rezumativ, care e Mihail Kogălniceanu. Acest caracter rezumativ şi reprezentativ al lui Kogălniceanu ne apare clar, numai luând cunoştinţă de direcţiile şi felul activităţii sale multilaterale:

El vrea să avem o literatură nouă şi este partizan al influenţei literaturilor străine, dar dă în acelaşi timp scriitorilor un îndreptar prin cronicile pe care le dezgroapă şi prin literatura poporană. El vrea să schimbe organizarea ţării, dar în acelaşi timp studiază istoria trecutului şi starea actuală de atunci a ţărilor române, ca să ştie ce li se potriveşte şi ce nu din ceea ce poate fi importat. Şi nu mai insist, căci am vorbit pe larg despre Kogălniceanu în cursul acestui studiu.

Şi câtă vreme acest organizator al României moderne este omul care imprimă tuturor fenomenelor sociale concepţia sa — până pe la 1866 —, spiritul novator şi spiritul critic merg împreună într-o fericită sinteză. Vorbesc, bineînţeles, în general, căci în unele din reformele sale a fost nevoit să facă concesii, împotriva convingerilor sale.

După aceea, aceste două tendinţe se separă. Liberalismul muntean, în manifestările lui extreme, rămâne să reprezinte spiritul novator; junimismul moldovenesc rămâne să reprezinte spiritul critic, negativ. Această ruptură a fost o nenorocire pentru istoria contemporană a României. Unii merg fără discernământul trebuitor; ceilalţi neagă necontenit utilizarea întregii opere a celor dintâi. Unii merg fără un plan bine definit; ceilalţi vor să rămânem pe loc.

Şi cum pe loc nu se putea sta, şi nu se poate sta niciodată; şi cum critica devine expectativă şi curat negativă, introducerea culturii apusene este lipsită de ajutorul, atât de necesar, al spiritului critic.

„Junimea” vrea să stăm pe loc, dacă nu chiar să ne întoarcem puţin îndărăt. Eminescu vrea să ne întoarcem îndărăt. Socialiştii vor să sărim cine ştie unde, în necunoscut.

Dar nu puteam sta nici pe loc, nici merge înapoi, nici face sărituri în necunoscut şi în imposibil. Şi, deci, predica acelora care voiau aceste lucruri nu putea să fie decât o predică în pustiu. Iar retragerea în expectativa critică a atâtor capete eminente — absenţa atâtor capete eminente de la munca pentru a merge, cuminte şi cu discernământ, mai departe — şi-a dat roadele sale. Şi această absenţă, pe lângă alte lucruri, explică starea în care suntem astăzi.

Căci, dacă limba literară a fost ferită de marile primejdii şi urmează a se fixa pe încetul, poate prea pe încetul; dacă literatura românească a devenit autonomă de „politică” şi urmează a se naţionaliza, apoi starea politico-socială e atât de rea, încât nu este nimeni să n-o constate cu durere.

Şi suntem siguri că dacă spiritul novator ar fi mers alăturea cu spiritul critic, ca în vremea, ca în persoana lui Kogălniceanu — spiritul novator îmbărbătând spiritul critic, timid prin firea sa, spiritul critic moderând spiritul novator, temerar prin firea sa —, suntem siguri că ţara noastră ar avea astăzi un alt aspect.

Dar s-a întâmplat altfel. Se vede că aşa a fost să fie...

DIN PERIODICE

Caracterul specific naţional în literatura română

Spuneam într-un articol de acum câteva luni că literatura din Moldova a fost mai preocupată de realităţile naţionale decât cea din Muntenia. Voim să întărim şi să completăm această constatare prin câteva consideraţii noi.

Mai întâi, credem că particularitatea aceasta este cauza pentru care proza a fost cultivată mai mult în Moldova decât în Muntenia. Proza de observaţie, care redă realitatea prin descriere, naraţie şi reprezentare, a apărut în Moldova, începând cu Negruzzi. Înainte de epoca Eminescu, Moldova se exprimă mai ales în proză, poezia fiind reprezentată aproape numai prin Alecsandri, care e însă un mai bogat şi un mai serios prozator; pe când în Muntenia găsim o legiune de poeţi — Eliade, Cârlova, Boliac, Rosetti, Bolintineanu, Creţeanu, Depărăţeanu, Sihleanu, Nicoleanu etc. —, proza fiind reprezentată numai prin romanele nule ale lui Bolintineanu, prin *Ciocoii vechi şi noi*, important ca document, dar secundar ca artă, şi prin scrierile lui Odobescu, importante ca artă, însă neînsemnate ca „documente omeneşti”.

Dar mai bine să înşirăm pe scriitori, fără să mai ţinem seamă de epoci. (Vom cita pe cei mai recunoscuţi, indiferent de aprecierea noastră, pentru ca premisele argumentării să fie cât mai obiective.) Pe lângă cei trei prozatori munteni citaţi mai sus, trebuie să adăugăm pe Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voineşti şi Galaction; iar în Moldova, la Negruzzi vom adăuga pe Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane, Creangă, Vlahuţă (mai fecund ca prozator şi mai ales mult mai important în această calitate din punctul de vedere al evoluţiei literaturii române), Eminescu, Jean Bart, Sadoveanu, Hogaş, Patraşcanu, Gârleanu, Anghel (cred că proza iscălită cu St. O. Iosif e mai mult a lui Anghel, pentru aceleaşi motive pentru care „Mirea” e mai mult Anghel — vezi recenzia noastră despre *Helianta* — şi pentru motivul că Iosif, singur, n-a scris proză ca Anghel, ceea ce arată că dintre amândoi, numai acesta din urmă era prozator). Iar dacă am adăuga şi pe alţii, munteni şi moldoveni, proporţia ar fi încă şi mai favorabilă tezei noastre.

(Pe Duiliu Zamfirescu nu l-am pus la socoteală, pentru că, fiind din Focşani, nu ştiu cum să-l clasific, deşi „junimismul” lui l-ar ataşa de

Moldova.)

Acum, să băgăm de seamă că genurile literare în care se redau mai bine şi mai mult relaţiile specifice ale unui popor sunt nuvela, romanul şi teatrul — epopeea fiind astăzi un gen mort.

Într-o nuvelă sau într-un roman — adică în epopeea modernă — şi în teatru, subiectul e luat din viaţa naţională, explicaţiile fiind rare, aproape curiozităţi. Apoi, pentru realizarea unor asemenea opere — mai puţin pentru teatru, unde e vorba mai des de rezolvarea unor „probleme" —, autorul trebuie să cunoască cât mai variat şi mai adânc realităţile ce are de zugrăvit, adică pe cele naţionale. O bună parte însă din poezie, şi anume cea lirică, nu are de zugrăvit realităţi obiective decât într-o mică măsură (aspecte de natură, farmecele femeii etc.), realităţi cu puţin ori fără de nici un caracter specific naţional. Şi chiar poezia obiectivă — balada istorică, pastelul etc. — nu are de zugrăvit decât puţin din realitatea obiectivă, principalul fiind şi în acest gen sentimentul şi arta. Şi să se observe că mai des e exotic subiectul în poezia obiectivă decât în proză — vezi Byron, Hugo, Leconte de Lisle etc., comparaţi cu romancierii şi nuveliştii din literaturile respective.

Poezia — şi mai ales cea lirică, cea mai însemnată din speciile genului —, exprimând mai ales afectivitatea unui individ şi concepţia lui de viaţă —, e naţională adesea numai întru atâta întru cât sufletul unui individ poartă pecetea sufletului poporului din care face parte.

Dar acest element subiectiv naţional apare şi în proză, chiar şi în cea mai obiectivă. E atitudinea scriitorului faţă de lucrurile zugrăvite. Acest element se adaugă deci, şi el, la celelalte, adâncind caracterul specific naţional al prozei.

Aşadar, dacă poezia, când e foarte naţională, e expresia sufletului unui popor, proza, când e talentată, e şi expresia sufletului unui popor şi oglinda vieţii acestui popor. E, încă o dată, mai bogată în realităţi naţionale, subiective şi obiective.

Acum, dacă Moldova e mai bogată în prozatori — chiar numai din această cauză literatura ei e mai bogată în realităţi de ale noastre. (Alte cauze le-am văzut în articolul trecut.)

Comparând proza moldovenească cu cea muntenească din alte puncte de vedere decât cel cantitativ, vom găsi mai întâi că în Moldova câmpul observaţiei e mai întins, realităţile transportate în literatură sunt mai diverse, aduse din medii mai variate — caracter care apare ca într-o sinteză, chiar şi

în opera unui singur scriitor, dl Sadoveanu, care ne-a zugrăvit atâtea aspecte ale vieţii naţionale, din vremurile aproape legendare până în zilele noastre, de la ţărani până la protipendadă, de la viaţa tihnită din mahalaua moldovenească până la tumultul de pe câmpul de bătaie...

Vom mai găsi apoi că influenţa excesivă a literaturilor străine a redus importanţa unor însemnaţi scriitori munteni şi mai ales a lui Bolintineanu, ale cărui romane ar umplea altfel un gol în proza muntenească din epoca respectivă, dar care, nu numai din cauza lipsei de forţă creatoare a acestui scriitor, ci şi din cauza influenţei romantismului francez de mâna a cincea asupra lui, sunt sărace ca document, ne dau atât de puţin — mai nimic — din viaţa epocii de atunci şi tot atât de puţin din sentimentul ori atitudinea specific românească faţă de acea viaţă. Pentru probă, vom observa că Alecsandri (care nu strălucea doar printr-o deosebită putere de a crea imitând viaţa), chiar când *localizează* o comedie ori o farsă franceză, pune în ea atât de mult din relaţiile noastre, o atitudine atât de naţională şi o limbă atât de românească şi caracteristică personajelor, încât comediile lui localizate sunt documente indispensabile pentru cunoaşterea concepţiei de viaţă (noi l-am utilizat pentru a defini „spiritul critic" al epocii) şi pentru cunoaşterea societăţii din vremea lui — ca şi a limbii de atunci (dl A. Philippide a utilizat aceste piese de teatru ca un izvor de primul rang în alcătuirea dicţionarului limbii române).

S-ar părea că un mai mare fapt de influenţare decât localizarea nu se poate. Şi totuşi, localizarea lui Alecsandri nu înseamnă în genere altceva decât că ia un model, după care apoi lucrează punând propria-i substanţă.

Factorii specific naţionali, de care a fost vorba până acum, se găsesc la toţi scriitorii moldoveni şi i-am putea descoperi, prin analiză, la oricare din ei. E de ajuns însă să scriem aici două nume, ale lui Creangă şi Sadoveanu, care reprezintă în literatura noastră maximum de românism. Căci nu există nici un scriitor care să se poată compara cu ei în privinţa românităţii din punctul de vedere al subiectelor, al vieţii redate în operă, al sentimentului ori atitudinii şi al limbii.

Şi, încaltea, să mergem până la capăt.

Curentele mari de naţionalizare a literaturii (ca şi a culturii) au plecat aproape întotdeauna din Moldova ori de la moldoveni. Şcoala critică de la 1840 (Kogălniceanu etc.), „Junimea", mişcarea de la *Sămănătorul* începută de Vlahuţă şi ardeleanul Coşbuc (vezi, despre poziţia literaturii ardelene

faţă cu această problemă, articolul trecut şi mai jos, în acest articol) şi continuată de dl Iorga şi, în sfârşit, *Viaţa românească.*

Iar scriitorii munteni, care au depus în opera lor mai multă realitate specific românească — mai mult decât toţi ceilalţi scriitori munteni la un loc — vorbim de Caragiale şi Brătescu-Voineşti —, aceşti doi prozatori, cu un atât de pronunţat caracter de originalitate naţională, s-au raliat, se poate zice, la curente moldoveneşti, au debutat şi continuat să apară în *Convorbiri literare*, îmbrăţişând critica şi, până la un punct, ideologia „Junimii" — ori întâlnindu-se cu ea.

* * *

Nu e fără interes să lărgim problema şi să vedem cum s-a comportat cu realităţile naţionale şi ştiinţa. Cu aceste realităţi se ocupă mai ales istoria politică şi socială, istoria limbii şi istoria literaturii unui popor. Comparaţia, din acest punct de vedere, dintre Moldova şi Muntenia justifică încă şi mai bine constatarea noastră, decât comparaţia celor două literaturi. Istoria politică şi socială, istoria limbii şi a literaturii sunt cultivate mai mult de moldoveni. Nume: Kogălniceanu, Hasdeu, Xenopol, Onciul, Iorga, Radu Rosetti, Lambrior, Philippide, Densuşianu — ca să cităm numai pe cei bătrâni, consacraţi, pentru ca premisa să fie cât mai obiectivă. Muntenia a avut numai un singur mare istoric al lucrurulor noastre, pe profundul Bălcescu, căci Tocilescu — pentru cei care l-ar cita ca istoric de valoare — s-a ocupat mai mult cu lucruri şi vremuri ante-româneşti,

Dacă apoi ne îndreptăm atenţia la un gen care ţine şi de istorie, şi de literatură — „amintirile" —, atunci constatăm acelaşi lucru. Faţă cu opera neîntrecutului Ion Ghica din Muntenia — în Moldova avem, ca să dăm câteva exemple, bogatele *Suvenire contemporane*, singurele pagini de valoare ale lui G. Sion; încântătoarele *Legende*, singura operă viabilă a mult productivului V. A. Ureche, care a fost, dealtfel, şi istoric, şi nuvelist; evocatoarele *Amintiri de la "Junimea"*, ale lui G. Panu, pline de tipuri vii ca un roman; *Amintiri din "Junimea"*, cea mai bună operă a d-lui Iacob Negruzzi, şi mai ales amintirile din copilărie de la sfârşitul cărţii, care sunt unele din cele mai substanţiale şi mai frumoase pagini despre trecutul societăţii moldoveneşti; şi bogatele, instructivele şi plăcutele volume ale dlui Radu Rosetti, *Poveşti* şi *Alte poveşti moldoveneşti*, *Amintiri* şi romanele sale *Păcatele Slugerului* şi mai ales *Cu paloşul*, romanul cel mai

palpitant scris în limba noastră, atât de plin de viaţă veche românească, istorică şi legendară. Şi, să mai adăugăm romanele istorico-sociale ale lui D. Moruzi.

Dacă, în sfârşit, ne întoarcem privirile la o altă preocupare cu „ale noastre”, foarte interesantă, la folclor, constatăm că primii colectori ai poeziei populare şi primii teoreticieni ai curentului poporan (încă de la 1840) au apărut în Moldova, unde găsim şi pe cei mai mari folclorişti, pe S. Fl. Marin şi Tudor Pamfile — precum şi publicaţia cea mai valoroasă din acest domeniu, bătrâna *Şezătoare*, a dlui Artur Gorovei, el însuşi un eminent folclorist.

Aşadar, şi istoria literaturii şi istoria ştiinţei române dovedesc cu prisosinţă teza noastră.

Legătura dintre ataşarea şi preocuparea de realităţile noastre, pe de o parte, şi înflorirea prozei artistice şi a ştiinţelor istorice, pe de alta, se confirmă şi prin istoria literaturii şi a ştiinţei ardelene.

În Ardeal, unde scriitorii n-au mai avut nevoie să se întoarcă înspre popor — ca cei din Moldova —, pentru că erau înşişi „fii ai poporului”, nedezrădăcinaţi, caracterul specific naţional al literaturii e poate şi mai pronunţat decât în Moldova. Şi — sau *deci* — proza este cultivată în proporţia corespunzătoare. Dintre puţinii scriitori de adevărată valoare din Ardeal, trei sunt prozatori (şi pictori ai celor mai specifice aspecte ale vieţii româneşti): Slavici, Agârbiceanu, Rebreanu şi, dacă am adăuga şi pe scriitorii secundari, de pildă un Pop Reteganul etc., constatarea noastră ar căpăta o şi mai mare consistenţă. Dealtmintrelea, caracterul naţional al literaturii ardelene e atât de puternic, încât cei mai naţionali poeţi dintre toţi poeţii români de pretutindeni şi din toate timpurile sunt Coşbuc şi Goga. Chiar *genul* poeziei ardelene e acela în care poate apărea mai vădit caracterul naţional — la Coşbuc, zugrăvirea unor aspecte ale vieţii naţionale, la Goga, năzuinţele naţionale.

Iar cu privire la ştiinţa ardeleană, vom constata că dacă la istoricii şi filologii moldoveni avem de adăugat atât de puţini munteni, în schimb, istoria şi filologia românească datoresc enorm ardelenilor Şincai, Klain, Maior, Laurian, Pumnul, Cipariu, Bogdan-Duică, ca să citez tot numai pe cei mai bătrâni, sunt destule, prea multe nume pentru răzleţitul neam românesc din Ardeal.

Atenţia la realităţile specific naţionale — contactul cu poporul ori cu literatura populară — cultivarea prozei —, cercetările istorice şi lingvistice

— sunt, şi în Moldova, şi în Ardeal, fapte concomitente şi legate cauzal între ele.

Dar să ne întoarcem la literatura propriu-zisă.

Deosebirea de *conţinut* dintre cele două literaturi, cea moldovenească (şi ardeleană) şi cea muntenească, este şi una de *valoare*?

Desigur.

Am arătat în articolul trecut că poezia muntenească e mai influenţată de literaturile străine decât cea moldovenească. E aproape însă de mintea oricui că un lucru imitat e o imitaţie şi că în artă imitaţia e tot o imitaţie. Şi dacă s-ar pune scriitorii români pe două coloane — într-o coloană după talent şi în alta după gradul în care au imitat sau nu —, credem că cei mai talentaţi ar coincide de cele mai multe ori cu cei mai naţionali. („De cele mai multe ori”, şi nu întotdeauna, pentru că lipsa de imitaţie, singură, nu poate ţine loc de talent.) Această „lege” se verifică chiar prin cei doi scriitori munteni, citaţi mai sus, căci nu credem să fie o simplă întâmplare că Brătescu şi Caragiale sunt totodată şi cei mai însemnaţi prozatori munteni şi prozatorii munteni care au zugrăvit lucruri mai ale noastre, numai ale noastre şi văzute prin propriii lor ochi, nu prin cărţile citite.

Dar să intrăm mai în miezul lucrurilor, să ne apropiem mai mult de ceea ce poate fi o „dovadă” — pe cât se poate dovedi ceva în ţinutul esteticii.

Există o constatare, ajunsă banală de adevărată ce e, şi anume că influenţa literaturii populare asupra celei culte a fost o cauză esenţială de înviorare şi de progres estetic a celei din urmă. Această influenţă însă s-a exercitat cu adevărat numai în Moldova, unde a şi apărut şi a fost cultivat aşa-numitul „curent poporan”. Dar ce lucru poate fi mai „al nostru” decât literatura populară — opera literară, în care se oglindesc cele două mii de ani de viaţă subiectivă şi obiectivă a poporului român în mediul natural, în care a fost el menit să trăiască?

Şi nu poate fi nici o îndoială că dacă Alexandrescu (natură profundă şi cu o puternică rezonanţă la lumea înconjurătoare) ori Bolintineanu (care a fost un adevărat poet, orice s-ar zice, într-o privinţă mai „poet” decât Alecsandri), nu poate fi nici o îndoială că dacă aceşti doi poeţi ar fi trăit, ca bardul de la Mirceşti, în atmosfera şi cultul poeziei populare, n-ar fi fost mai buni decât sunt.

Până spre 1880, în vremea cât s-a format limba literară şi s-au pus începuturile unei literaturi naţionale, literatura populară a fost un factor indispensabil al literaturii culte. Cel mai bun, singurul prozator artist

muntean din vremurile acele, Odobescu, este un fervent iubitor şi admirator al literaturii populare. Şi credem că nu e, iarăşi, o întâmplare că acest singur artist al prozei muntene dinainte de 1880 este şi singurul reprezentant al curentului poporan din Muntenia din acea vreme şi, încă, un reprezentant al curentului istoric — unul care „şterge colbul de pe cronice bătrâne” —, un alt curent care a fost un factor însemnat al literaturii române, pentru că „cronicile”, aproape ca şi poezia populară, conţin lucruri „ale noastre”, foarte naţionale. Originalitatea naţională a primului prozator român, a lui C. Negruzzi, se datoreşte şi poeziei populare, şi „cronicilor bătrâne”.

Iar — ajungem acum la cel mai mare scriitor al nostru — opera lui Eminescu, marele pelerin în toate ţinuturile româneşti şi însuşi colector de poezie populară, poate fi concepută fără existenţa curentului poporan, a literaturii populare — şi, să nu uităm, a „cronicilor bătrâne”, în care a trăit cufundat toată viaţa —, fără existenţa celor două izvoare de lucruri „ale noastre”?

Nu trebuie să părăsim acest capitol fără să spunem un cuvânt despre *limbă*. Limba este, dintr-un punct de vedere, o mare parte din ceea ce se numeşte „artă”. Cuvântul, doară, exprimă totul într-o operă de artă. Cuvântul propriu, cuvântul sonor, vecinătatea cuvintelor, bogăţia şi varietatea vocabularului. Dar cei mai buni scriitori ai noştri sunt — mai trebuie oare de spus acest lucru ? — cei mai buni cunoscători ai limbii. Altfel, nu puteau *spune* ceea ce voiau. Şi cei mai buni cunoscători al limbii sau (e de obicei acelaşi lucru) cei care au limba mai bogată şi mai frumoasă, toţi s-au împărtăşit din izvorul cel mare al limbii populare: Odobescu, Eminescu, Sadoveanu şi incomparabilul Creangă. Prozatorul cel mai mare — acest Creangă — e chiar un om din popor; scrie cum vorbeşte poporul; e singurul care are limba perfect românească (dl A. Philippide, în *sintaxa* limbii române, ia exemple aproape numai din el, căci numai fraza lui nu e influenţată de nici o sintaxă străină).

Aşadar, valoarea estetică a unei opere literare e strâns legată de originalitatea ei specifică de fond şi formă. Se poate spune că dintre doi scriitori cu un egal talent nativ, acela va fi mai mare, în opera căruia se va simţi mai puternic sufletul poporului şi se vor oglindi mai bogat şi mai bine relaţiile vieţii naţionale.

* * *

Să discutăm acum, privită din acest punct de vedere, şi poezia „nouă” (nu şi *nouă*).

Am spus că însăşi poezia lirică „veche” conţine mai puţin element naţional decât proza, pentru că, prin definiţie, conţine puţine realităţi obiective şi are naţional în ea aproape numai ceea ce e naţional în sentiment şi în concepţie.

Poezia „nouă” însă e mult mai lipsită de caracter naţional, pentru că, mai întâi, în bună parte, e mai mult o poezie de senzaţii, iar senzaţii cu caracter specific naţional e greu de imaginat. Există deosebiri de la popor la popor în susceptibilitatea la anumite senzaţii, în intensitatea senzaţiilor — dar în felul senzaţiilor, nu. Şi, apoi, chiar dacă ar exista deosebiri şi-n această privinţă, consecinţele ar fi neînsemnate, din punctul nostru de vedere, pentru că senzaţia, element primar al sufletului, n-ar putea da decât puţin din acea complexitate care e psihologia unui popor. Senzaţia ţine numai de fiziologie şi psihologie, în deosebire de sentiment ori concepţie, factori ai poeziei „vechi”, care ţin *deja* şi de sociologie. (Nu vorbesc din punct de vedere genetic, nu mă gândesc la evoluţia psihicului de-a lungul istoriei speciei umane. Ştiu că acest psihic nu poate fi conceput decât ca produs la o specie animală, care a trăit în turmă — în societate. Şi fac abstracţie şi de importanţa graiului, efect al vieţii sociale, pentru existenţa psihicului uman aşa cum este el. Vreau să spun numai atâta, că senzaţia o pot avea fără amestecul actual al vreunui element psihic de provenienţă socială.)

Dacă lucrurile stau astfel, atunci poezia, cu cât este mai „nouă”, cu atâta exprimă mai puţin sufletul unui popor. Sufletul unui popor înseamnă mai ales sentimentele, ideile, concepţiile sale, şi nu-l poate exprima decât poezia de sentiment şi de concepţie, în contra căreia se ridică teoreticienii poeziei „noi”.

În al doilea rând, poezia „nouă” — care procede, toată, de la Baudelaire, poetul orăşean al lucrurilor exclusiv şi caracteristic orăşeneşti — este o poezie orăşenească. Iar viaţa orăşenească este mai internaţională decât restul vieţii unui popor.

Sterilitatea de sentimente şi de concepţii, caracterul de universalitate al senzaţiei, „orăşenismul” — iată cauza pentru care poezia „nouă” e atât de internaţională, încât poeţii „noi” se pot socoti, cu *drept cuvânt* ca făcând parte mai degrabă din o literatură general europeană decât din literatura lui Eminescu şi Creangă. Iată, apoi, cauza pentru care limitarea ori chiar

transpunerea în româneşte a poeziei „noi” franceze ori germane e un lucru foarte natural, pe când imitarea poeziei „vechi” străine sare deodată în ochi şi se vădeşte ca plantă exotică. Iată, cu alte cuvinte, pentru ce e natural ca poezia noastră „nouă” să fie, în bună parte, o anexă a celei franceze şi să nu aibă nici o legătură cu literatura română — a cărei existenţă, dealtfel, şi în chipul cel mai logic, teoreticienii „noi” o şi neagă.

Vom adăuga, repetând o consideraţie din articolul amintit, că pe când poezia „nouă” era nouă în Franţa — acum vreo patruzeci de ani — foarte mulţi reprezentanţi ai ei erau străini veniţi de aiurea — ceea ce ni se pare că confirmă observaţia noastră cu privire la legătura dintre realităţile specific naţionale şi poezia „nouă” a unui popor.

Iar poezia noastră „nouă”, aceea pe care am definit-o mai sus, înfloreşte mai ales în Muntenia, unde literatura, cum am văzut, este în genere mai puţin legată de realităţile naţionale şi unde — e acelaşi lucru — influenţele străine au fost şi sunt mai operante; şi mai ales în Bucureşti, „oraşul” nostru prin excelenţă, un mediu atât de favorabil poeziei „noi”.

* * *

Evident că articolul de faţă conţine o triplă cvintesenţă de „regionalism”. Dar măcar să se constate că acest „regionalism” este, oricum, destul de larg. Este moldovano-ardelenesc, căci caracterele literaturii moldoveneşti le-am găsit şi în cea ardeleană, cum spuneam şi în articolul la care mă refer necontenit — cum s-ar zice, articolul cu pricina. Numai cât, îmi permit să cred că la noi nu se prea înţelege bine ce înseamnă cuvântul „regionalism”. E prea la modă, ca să mai poată fi întrebuinţat în adevărata lui accepţiune. E cam ceea ce era odată „santicler” ori „findisicl” (fin de siècle).

A constata caracterele deosebite în literaturile a două regiuni locuite de un popor şi a căuta explicaţia deosebirii; a constata, în genere, orice deosebiri, în orice privinţă, între două regiuni ale aceleiaşi ţări — nu poate însemna regionalism. În volumul nostru *Spiritul critic în cultura românească* am relevat deosebiri mai adânci între cultura muntenească şi cea moldovenească, şi nimenea nu m-a mai găsit „regionalist”. E drept, pe atunci cuvântul nu era la modă. Mare lucru e moda în lumea aceasta! Iar când Russo spunea că „Moldova e ţară rece...” şi că „Lauda Moldovei...”; când Alecsandri spunea „Tot Moldova...”, ba când, boier moldovan,

antiburghez şi spirit sarcastic, încondeia pe munteni cu tot felul de epitete — şi foarte pe nedrept —, erau „regionalişti” aceşti doi mari şi înflăcăraţi unionişti?

Una din publicaţiile alarmate de „regionalismul” nostru făcea concesia, ca să nu fie prea rea cu noi, că literatura moldovenească e mai... melancolică şi mai romantică decât cea muntenească, căzând astfel şi ea, fără să-şi dea seamă, în regionalism — şi în oarecare erezii istorico-literare. Iar o altă publicaţie, egal de alarmată de acelaşi „regionalism”, recenza din întâmplare, în acelaşi număr în care se alarma, articolul unui scriitor francez care, „regionalist”, se vede, şi el, constata că spiritul francez de la nordul Loirei e romantic şi cel de la sud, clasic. Ce uşor e să cazi în regionalism!

Dar aceşti alarmişti nici idee n-au la cât regionalism e silit să se dedeie cel care studiază istoria literaturii române, căci această literatură s-a dezvoltat *deosebit* în cele trei regiuni româneşti, în Moldova, în Muntenia şi în Ardeal.

Ardealul n-a avut o literatură şi o epocă „pseudo-clasică” cum au avut Moldova (Conachi etc.) şi Muntenia (Văcăreştii etc.). Ardealul, în vremea aceea, a avut o literatură populară scrisă, de origine cultă, pentru popor (Barac etc.), „şcoală” ori epocă literară pe care, la rândul lor, Moldova şi Muntenia n-au avut-o. Ardealul apoi n-a avut o epocă literară intelectualist-pesimistă ca Regatul (Eminescu, Caragiale etc.). Ardealul nu se întâlneşte cu „Principatele” decât — foarte puţin — în epoca Alecsandri (prin Mureşanu) şi în epoca Sadoveanu (prin Goga, Agârbiceanu).

Iar dacă limităm discuţia la literatura de dincoace de munţi, găsim că poezia pseudoclasică boierească e aproape exclusiv erotică în Moldova, pe când în Muntenia e, *deja*, şi patriotică ori naţionalistă; găsim, apoi, în epoca următoare, că literatura Moldovei (Negruzzi etc.) e mai ales clasică şi mai ales în proză, iar a Munteniei (Bolintineanu etc.), romantică şi aproape toată în versuri.

Ce orgie de „regionalism”!

Pe urmă vine epoca Eminescu în Moldova şi Macedonski în Muntenia — de care am vorbit în trecutul nostru articol —, când poeziei moldoveneşti îi corespunde numai proza muntenească (Caragiale şi Delavrancea).

Aceste lucruri nu-s dorinţe subiective, ci fapte.

Sau poate e „regionalism” la mijloc, pentru că cel care scrie aceste lucruri stă la Iaşi? Dar să se bage de seamă că nu stă şi în Cluj — căci regionalismul său e, cum se vede, şi moldovenesc, şi ardelenesc...

Dacă cineva din Chişinău ar face constatarea, adevărată, că Târgoviştea a dat, ea singură, mai mulţi scriitori de valoare decât orice oraş — pe Eliade, pe Cârlova, pe Gr. Alexandrescu, pe Brătescu-Voineşti —, nu va fi, credem, învinuit de regionalism târgoviştean. Dar dacă acest adevăr l-ar spune un publicist din Târgovişte, nu-i aşa că... „regionalism” etc.?

Dar subsemnatul are la activul (ori la pasivul) său lucruri care, dacă îl pot „pune bine” cu Muntenia, îl pot strica cu Moldova şi mai ales cu publicul politic din Moldova. Şi anume, „regionalism” muntenesc.

În *Spiritul critic...* spun că Muntenia face în veacul al XIX-lea o operă mai utilitară decât Moldova: ea îşi cheltuieşte energia în lupta pentru schimbarea ordinii sociale, caută să transplanteze din Apus formele noi şi organizează România modernă.

În adevăr, instinctul puternic de regenerare apare acolo. Muntenia are pe Tudor Vladimirescu. Ea face revoluţia. Ea are idealişti generoşi ca Goleştii şi Rosetti şi organizatori ca Brătianu şi Carada.

Muntenia este mai politică decât Moldova. De aceea, genul oratoric înfloreşte mai mult acolo. (De aceea, poezia ei dinainte de 1880 e mai propagandistă.) Şi astăzi partidele serioase — liberalismul, ţărănismul, socialismul — sunt mai puternice în Muntenia.

Şi a organiza un stat nu e un lucru de dispreţuit, mai ales că „primum vivere, deinde philosophari”. (Trebuie să observăm însă că, la această organizare, nu s-a ţinut îndeajuns seama de realităţile noastre, asupra cărora au atras atenţia mereu gânditorii politici moldoveni.Vezi *Spiritul critic în cultura românească*.)

* * *

Dar, victimă a unei prejudecăţi învechite, eu tot vorbesc de o literatură românească, ba încă accentuez importanţa deosebită a prozei. Şi mai mult. Vorbesc ca şi cum am avea o literatură de o vechime deja respectabilă, care se poate împărţi în epoci, în şcoli, în curente ş.a., ca orice literatură.

După ultimele descoperiri însă, se pare că, mai întâi, nu avem nici un prozator, iar în al doilea rând, că literatura română, în vârstă abia de douăzeci-treizeci de ani, e alcătuită numai din „simbolişti”.

Această desfiinţare a lui Conachi, Asachi, Iancu Văcărescu, Eliade, Cârlova, Alexandrescu, Bolintineanu, Depărăţeanu, Sihleanu, Nicoleanu, Filimon, Odobescu, Negruzzi, Alecsandri, Russo, Kogălniceanu, Gane,

Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voineşti, Duiliu Zamfirescu, Creangă, Slavici, Eminescu, Vlahuţă, Coşbuc, Goga, Iosif, Sadoveanu, Jean Bart, Patraşcanu, Hogaş, Gârleanu, Agârbiceanu, Rebreanu, Hortensia Papadat-Bengescu, Codreanu, Cerna, Alice Călugăru, Topârceanu — această desfiinţare a atâtor scriitori, epoci, şcoli, curente are ca pricină concepţia, ca să zicem aşa, nostimă că „literatură” e numai ceea ce-mi place mie, şi nu producţia scrisă, în care s-a exprimat un popor la un moment dat şi care a fost recunoscută de acest popor ca expresie a lui.

O cu totul altă concepţie avea acum câţiva ani un şef „simbolist”, când „romanţele” şi le destina *“pentru mai târziu”*, crezând că vremea aceea nu era a simboliştilor, iar revista şi-o numea a *“celorlalţi”*, având impresia că locul era ocupat de alţii.

Ca amator, oricine are dreptul să guste ce-i place şi să arunce restul cu dispreţ. Ca cercetător — hai să zicem cuvântul cel mare: ca om de ştiinţă —, nimene nu poate face abstracţie de nici o manifestare literară, pentru că orice şcoală sau curent e un fenomen tot atât de real şi de legitim ca oricare altul. Domnişoara care se plimbă printr-o grădină e firesc să se extazieze înaintea trandafirului mareşal şi să nu bage-n seamă vizdoaga şi chiar bujorul. Botanistul care ar face ca dânsa ar fi un dobitoc.

E drept, într-o opera literară, elementul „frumos” e o „notă” esenţială pentru definirea şi clasificarea literară, şi istoricul literar, mai ales criticul, nu poate face şi nu trebuie să facă abstracţie de acest element. Şi cum „frumosul” este o impresie subiectivă, istoricul şi criticul literar nu se pot comporta exact ca un botanist. Dar idealul lui, ambiţia lui cea mare trebuie să fie, pe cât e cu putinţă, apropierea de obiectivitatea omului de ştiinţă. De aici, pentru istoric şi critic, nevoia de mult recunoscută şi necontenit recomandată de a se sili să se transpună în cât mai multe stări de suflet, în cât mai mulţi oameni, spre a-i înţelege din punctul lor de vedere, spre a analiza „frumosul” din punctul de vedere al concepţiei lor, al frumosului lor.

Astăzi asistăm la o priveliştе aproape zoologică: cei „vechi” se uită la cei „noi” şi aceştia la cei dintâi, cu ură, ca la nişte monştri, ca la nişte duşmani.

Şi fiindcă tot am evadat din subiectul nostru, indicat prin titlul acestui articol, să atingem încă una din manifestările acestei opacităţi sufleteşti şi, cu această ocazie, să spunem un cuvânt în sprijinul poeziei noi.

Voim să vorbim de „obscuritatea” de care e învinuită această poezie şi de care se face uz ca de „une fin de non recevoir”.

Spuneam acum câteva luni, repetând lucruri spuse de atâtea ori în această revistă cu ani în urmă, că dacă uneori „obscuritatea” este invingibilă, căci se datoreşte felului însuşi de a concepe al poetului, apoi, alteori, aceasstă „obscuritate” nu înseamnă decât nedeprinderea cititorului cu forma şi fondul unui poet nou şi refuzul lui de a face oarecare sforţare de atenţie.

Celor care cred că au şi strivit pe un poet nou numai prin simpla formalitate de a declara că ei nu l-au înţeles le vom atrage atenţia asupra faptului că la început nu era „înţeles” nici Eminescu.

Acum douăzeci de ani — preocupat de alte probleme decât „obscuritatea” poeziei noi —, scriam aceste rânduri (în care cuvântul „patruzecioptist” rog să fie tradus prin, de pildă, *alecsandrist*, iar „tendinţa”, prin *atitudine în faţa vieţii*, ori chiar numai prin sentiment):

„Când Eminescu a început să devină ”eminescian„ pe la 1870... patruzecioptiştii nu-l puteau înţelege, pentru că Eminescu vorbea *altceva*. ”Frumosul„ din Eminescu nu putea să fie priceput de dânşii, pentru că tendinţa dominată din Eminescu, aceea care a grupat elementele acelui ”frumos„, era deosebită de tendinţa dominantă a patruzecioptiştilor etc.”

Un poet nou vine cu un fond şi cu un stil nou. Dar fondul şi forma sunt numai două feţe ale aceluiaşi lucru, văzut din două puncte de vedere deosebite. Ceea ce e obscur în formă (vorbind de poeţi adevăraţi) e obscur pentru că ni-i străin fondul, pentru că ceea ce spune nu poate găsi ecou în sufletul nostru, pentru că — cu un termen pedant, dar just — nu avem cu ce apercepe ceea ce spune el.

Este drept însă că acea poezie nouă, care are ca material de expresie mai mult senzaţiile, va fi mai obscură, în sine, prin definiţie, în mod absolut — indiferent de noutatea apariţiei ei în lume — pentru că senzaţia e mai puţin socială, adică împărtăşibilă altora, decât sentimentul şi mai ales decât ideea, concepţia etc.; pentru că cuvintele, exprimând noţiuni, sunt un material rebel la exprimarea senzaţiilor; pentru că senzaţiile poeţilor noi sunt adesea stranii, curioase, chiar morbide, deci şi mai nesociale, ceea ce agravează şi mai mult putinţa exprimării lor. Această greutate ajunge extremă când, ceea ce este adesea cazul, poetul nou aruncă sonda în subconştient — căci, dacă orice introspecţie e anevoioasă, sforţarea de a pătrunde în regiunile de sub pragul conştiinţei va fi mai anevoioasă, iar greutatea de a exprima ceea ce ai recoltat penibil în lumea ascunsă a sufletului va fi şi mai mare.

Dar oare poezia „veche” este întotdeauna uşor de înţeles? Nu cere şi ea atenţiune, deprindere?

Eminescu chiar, care unor spirite excesiv de artiste, de complicate, de grăbite şi de distrate li se pare atât de simplu, atât de compromiţător de simplu, — e oare atât de simplu? E oare atât de uşor de înţeles, chiar pentru spiritele complicate şi „artiste”, poezia *Cu mâine zilele-ţi adaogi*...? Sau imagini ca acestea (iau câteva bazate pe aceeaşi analogie):

Memfis, argintos gând al pustiei;

ori:

Ea, copila cea de aur, visul negurii eterne luna;

ori:

Căci e vis al nefiinţei universul cel himeric —

sunt oare atât de pe înţelesul oricui?

Încă o dată, de nepriceperea unei poezii nu e vinovat întotdeauna poetul. Dealtmintrelea, noi suntem porniţi să credem că de cele mai multe ori „obscuritatea” reală, numită şi absconsitate, e voită, şi prin urmare e o şarlatanie — un fapt care interesează mai mult etica decât estetica literară.

[„Viaţa românească”, 1922, nr. 11]

Influenţe străine şi realităţi naţionale

Voim să vorbim despre influenţele străine exercitate asupra literaturii române.

Acest capitol este unul din cele mai importante din istoria literaturii noastre, căci această istorie, de la 1800 până la 1880, adică de atunci de când începe literatura propriu-zisă — cea beletristică — şi până la definitiva ei închegare (şi în parte chiar şi după aceea) este, dintr-un punct de vedere, istoria influenţelor străine, care au putut pune în valoare — ca să întrebuinţăm un cuvânt pompos — comorile sufleteşti ale poporului român. Celălalt capitol important (ideea urmează de la sine) are de obiect afirmarea tot mai puternică a spiritului naţional în această literatură creată cu ajutorul modelelor străine, adică procesul de emancipare a literaturii naţionale, de treptată eliberare de aceste modele.

Literatura beletristică cultă — inexistentă înainte de 1800 din cauza împrejurărilor nefavorabile istorice — nu s-a putut naşte decât graţie unor modele străine. Fără influenţa străină, mai ales franceză, începută încă dinainte de 1800, nu ar fi fost posibil nici Creangă, şi nici măcar culegerile de doine şi balade populare. Chiar şi *ideea* de a culege poezie populară a fost luată de Alecsandri de aiurea, ca să nu mai vorbim şi de motivele naţionale şi literare ce l-au îndemnat să adune acea poezie, toate datorite influenţei străine. Şi dacă n-ar fi existat *deja* o literatură beletristică în ţară, de unde i-ar fi venit în cap lui Creangă ideea să scrie *Amintiri* şi *Moş Nichifor Coţcariul* şi de unde ar fi ştiut cum se scrie o bucată literară, cum se compune, cum se „dialoghează” etc.? Şi nu mai insistăm asupra faptului că, pentru ca să existe „Creangă”, trebuia să existe „Junimea” şi *Convorbirile* — produse şi ele de influenţe literare străine...

Literatura franceză din veacul al XVIII-lea (şi cea grecească nouă) au inspirat, au făcut scriitori pe Conachi şi pe Văcăreşti. Acest început de literatură şi romantismul francez au determinat literatura epocii următoare, opera lui Cârlova, Alexandrescu, Alecsandri etc.

Imitaţia aceasta a literaturii străine este, pe partea literară, ceea ce este introducerea formelor noi pe partea politică. Dar, cum am spus de atâtea ori, literatura nu se *importă*, ca formele politice. Scriitorii noştri n-au transplantat literatura străină (lucru, dealtfel, imposibil şi inconceptibil), ci

numai s-au inspirat de la ea, au luat-o ca model, unii mai servil, alţii mai liber. Gradul de servilitate ori de libertate a atârnat de talentul scriitorului şi de gradul participării lui la sufletul specific naţional. Acest din urmă fapt, antidotul imitaţiei servile, a atârnat mult de familiarizarea scriitorului cu literatura populară naţională şi de extracţia socială a scriitorului, de clasa socială din care făcea el parte, căci, dacă era dintr-o clasă mai de jos, acest lucru putea suplini într-o măsură oarecare lipsa de familiarizare cu literatura populară.

Cu alte cuvinte, scriitorul care a avut un organism sufletesc destul de robust (ca talent şi ca originalitate naţională) ca să-şi asimileze modelele străine, să şi le transforme în substanţă proprie, a dat operă literară naţională şi viabilă; ceilalţi au fost mai mult nişte pastişori, şi opera lor n-a putut „rămânea".

Dacă este aşa — şi altfel nu poate fi, adevărurile de mai sus sunt doar banale —, atunci trebuie să fie adevărate şi aceste două propoziţii — şi ele una mai banală decât alta:

1) Numai modelele care conveneau spiritului naţional şi, fireşte, gradului de dezvoltare sufletească a păturii noastre culte, numai acele modele au dat rezultate bune, viabile, adică au ajutat la închegarea unei literaturi naţionale.

2) Cu cât s-a tot emancipat de modelele străine, cu atât literatura română a tot progresat. (Aceasta nu înseamnă că la un moment dat o literatură rupe cu literatura lumii. Nu, căci orice literatură, cât de veche, de mare şi de autonomă, nu poate să nu se influenţeze de alte literaturi. Dar aceste influenţe nu mai creează raportul de la învăţător la ucenic; influenţele, în cazul acesta, aduc numai fermenţi care înviorează literaturile, le procură puncte noi de vedere a lumii etc.)

Prima propoziţie se probează prin faptele din trecutul literaturii noastre:

Poezia franceză pseudoclasică din veacul al XVIII-lea, cu formalismul ei, cu retorismul ei, cu caracterul ei factice, cu lipsa de sentimente adevărate, cu mièvreria ei, a putut conveni perfect boierimii noastre, primitivă, dar — cum spunea Pompiliu Eliade — deja decadentă din cauza traiului fanariotic de la sfârşitul dominaţiei turceşti. Şi am avut atunci o serie întreagă de poeţi boieri (numai boierii făceau literatură, căci numai ei aveau cultură).

Această poezie este inferioară (cu tot talentul unuia din reprezentanţii ei, al lui Conachi), şi cauza principală a inferiorităţii ei este faptul că această

poezie n-a fost estetizată prin influenţa poeziei populare, căci, ca să vorbim de cel mai talentat, cu toate că Conachi cunoaşte poezia populară măcar sub forma ei lăutărească, el n-a fost *transformat* de poezia populară. Poezia lui, imaginată în altfel de limbă, măcar în limba lui Alecsandri (ori tradusă în franţuzeşte) ar fi acceptabilă şi azi. Şi aceea ce o face absolut inacceptabilă pentru noi şi-i dă un caracter chiar cam ridicol e limba, limba boierească de atunci, din care a rămas până azi un ecou în limba mahalalelor — suprema nenorocire a poeziei lui Conachi.

În epoca următoare, să-i zicem epoca Alecsandri, asupra poeziei române se exercită influenţa altei literaturi străine, a unei mari literaturi, a poeziei romantice franceze.

Această literatură convenea perfect spiritului public din România din acel moment, păturii intelectuale de după 1830. Dar *nu toată poezia romantică franceză convenea acestui public.* Musset, poetul *deja* al *oraşului*, nu convenea speciei Bolintineanu-Alecsandri; şi nici poetul *filozof* Alfred de Vigny. Şi fiindcă poezia lor nu corespundea la necesităţile noastre sufleteşti de atunci, aceşti doi poeţi n-au avut nici o influenţă. Cineva care să-i ia ca model, numai din dorinţa cu orice preţ de originalitate şi singularizare, nu s-a găsit atunci. În societatea aceea, ca în toate societăţile mai primitive, nu putea exista dorinţa de singularizare; societăţile primitive se caracterizează prin conformism, şi nu prin individualism. Dar chiar şi fără această cauză, pe vremea aceea nu puteau apărea veleităţi de singularizare, pentru că, neexistând încă o literatură, nu aveai în contra cui să te singularizezi.

Influenţa au avut-o atunci mai ales Hugo şi Lamartine, *poeţii ideilor şi sentimentelor mai simple, mai generale.*

Dar această influenţă a romantismului s-a exercitat divers în Moldova şi Muntenia. Literatura moldovenească a fost influenţată mai ales de Hugo; cea muntenească, mai ales de Lamartine. Sufletul muntenesc a fost atunci mai liric, pentru că în Muntenia, *ţara revoluţionară* (fiindcă avea burghezie, ca să amintim cauza principală), era mai mult avânt. De aceea, acolo prinde eminamente liricul Lamartine. Şi să se observe că poezia lui Lamartine, pe lângă lirism, mai conţinea şi altceva, potrivit Munteniei: un suflu de spiritualism. În adevăr, Muntenia este mai religioasă decât Moldova, iar ideologia politică „patruzecioptistă” din Muntenia a fost spiritualistă, ca şi ideologia revoluţionară franceză de atunci, care a inspirat-o (vezi ideile lui C. A. Rosetti din proza lui „din exiliu”; filozofia istoriei lui Bălcescu etc.),

aşadar, poezia lui Lamartine convenea şi din acest punct de vedere spiritului din Muntenia (vezi reflexe la Cârlova şi Alexandrescu).

Moldova, rece şi critică (pentru că Moldova n-avea burghezie, ca să dăm, iarăşi, numai cauza principală), nu se putea influenţa de lirismul şi spiritualismul lui Lamartine. Răceala şi criticismul au făcut pe moldoveni să cultive cu predilecţie proza, şi anume genul epic (dezgroparea trecutului trebuia să fie atunci la ordinea zilei!) şi, în versuri, mai mult poezia obiectivă — şi iată de ce Moldova s-a influenţat mai mult de poetul mai obiectiv Hugo, şi anume de Hugo epicul, din *Balade* şi din teatrul istoric. (Influenţele mai mici confirmă consideraţia de mai sus, ca şi unele mici abateri mai mult aparente — dar nu e locul aici să intrăm în detalii. Vom face-o altă dată.)

Aceste influenţe au fost binefăcătoare, adică fructuoase, pentru că au fost potrivite cu spiritul vremii. Imaginaţi-vă ce caricatură, ce literatură „nouă”, ce „modernism” deşănţat s-ar fi produs atunci, dacă nişte scriitori, în disperare de cauză (aşa cum ne-a zugrăvit dl Davidescu îmbrăţişarea simbolismului de către Macedonski), şi spre a fi „originali”, adică cu orice preţ altfel decât ceilalţi, ar fi început să imite pe Musset şi pe Vigny!

* * *

Dar, în deosebire de epoca precedentă pseudoclasică, modelele franceze au fost acum mai asimilate de sufletul naţional, pentru că acum scriitorii, din cauza extracţiei lor sociale — în Moldova boierinaşi, în Muntenia burghezi mai ales —, sunt, pe de o parte, mai aproape de popor, iar pe de altă parte, din cauza acestei extracţii, având mai redus patosul de clasă, au avut o atitudine mai binevoitoare faţă de popor, mai ales de limba lui. Pe lângă acestea, să se ia în seamă că trecuse şi vremea culturii fanariote, care înstrăina spiritul public.

Dar mai este ceva.

Este poezia populară, care învigorează spiritul specific naţional şi-l face să asimileze influenţa străină. Şi cum curentul acesta poporan există numai în Moldova, scriitorii moldoveni de atunci sunt mai mari şi mai trainici. (Atragem atenţia profanilor că acest „curent poporan” nu înseamnă curent poporanist. E un termen uzual în istoria literaturii române.)

În Muntenia, spiritul specific are numai tăria pe care i-o dă extracţia scriitorilor, mai apropiaţi de popor, dar nu o are şi pe aceea pe care i-ar fi

dat-o curentul poporan. De aceea, un poet ca Grigore Alexandrescu, cel mai mare talent dinainte de Eminescu afară de Cârlova (care însă, după ce a scris cinci poezii, a murit), abia se poate spune că „a rămas”. Structura artistică defectuoasă a acestui poet se explică, pe lângă alte cauze, şi prin lipsa ajutorului pe care i l-ar fi dat poezia populară. Dovadă sunt resturile de „vechime” din poezia lui, accente şi forme care aduc aminte de Văcărescu — „vechime” care se observă şi la un „modern” ca C. A. Rosetti chiar — „vechime” care se explică prin lipsa influenţei poeziei populare —, a acelei literaturi naţionale care a înnoit şi mlădiat totul.

(Poezia populară dă unui scriitor cult o mulţime de resurse specific naţionale. Dar dacă nu i-ar pune la îndemână decât una, *limba*, încă ar fi un *minimum* satisfăcător, pentru că limba unui popor nu e o colecţie de semne abstracte pentru noţiuni ca cuvintele unui volapük. În limba unui popor — în cuvinte, în chipul de a forma familia cuvântului, în construcţii speciale, în idiotisme, în sintaxă etc. — e depozitat sufletul unui popor, experienţa lui de-a lungul vremii, chipul lui de a simţi, de a gândi, de a considera lumea. Cine cunoaşte perfect limba poporului său, cu toate fineţele şi tainele ei, posedă, *prin chiar aceasta*, spiritul specific al poporului său. Cine nu cunoaşte cum trebuie nu posedă acest spirit. Patriotismul nu poate ţine loc de spirit specific, pe care îl poate avea şi un nepatriot şi chiar un duşman al patriotismului. Fireşte, însă, că un om pătruns de spiritul poporului său are mai multe şanse să-şi iubească poporul şi să fie patriot, dar aceasta e un efect.)

* * *

Eminescu!

Poezia lui Eminescu, întruparea celei mai puternice influenţe străine şi în acelaşi timp a celui mai pronunţat spirit specific naţional, ilustrează admirabil teza noastră.

Niciodată o influenţă străină n-a fost mai potrivită, mai adecvată — s-ar putea zice. Pesimistul, reacţionarul, romanticul (din cauza naturii înnăscute, a vieţii sale, a momentului istoric) Eminescu a fost influenţat de literatura prin excelenţă romantică, reacţionară şi pesimistă a Germaniei. Romantismul german, exprimat de naturi „pesimiste”, a fost, ca şi romantismul eminescian, expresia reacţionarismului medievalist şi, deci, a

aversiunii pentru ideologia Revoluţiei Franceze (ori, dacă voiţi, expresia acestei aversiuni şi deci a reacţionarismului medievalist — e indiferent).

Din cauza acestei asemănări, influenţa germană asupra lui Eminescu este una dintre cele mai puternice pe care a suferit-o poezia română. Dar robustul organism naţional al acestui culegător de lectură populară — romantică şi ea — al acestui pelerin în toate ţinuturile româneşti, al acestui tovarăş, la Blaj şi la Viena, al feciorilor de ţărani de peste munţi, al acestui cititor de cronici şi hrisoave — acest robust organism naţional a asimilat, a românizat perfect elementul străin, care l-a influenţat.

Şi a asimilat nu numai elementul *literar* străin, dar şi gândirea filozofică străină, căci Eminescu, cum se ştie, n-a fost influenţat numai de literatura străină, ci şi de filozofia străină, şi anume, de acea filozofie care convenea perfect *naturii* sale. Acest pesimist trebuia să trăiască pe socoteala sa filozofia lui Schopenhauer. Acest idealist solitar, pentru care realitatea cea mai reală era lumea lui subiectivă (vezi *Sărmanul Dionis*, autobiografia lui morală), trebuia să trăiască idealismul lui Kant, Fichte şi Schopenhauer (care e filozofia din opera mai sus-citată). Acest pesimist şi idealist trebuia să trăiască pe socoteala sa pesimismul şi idealismul budist. (Dealtfel, romantism, pesimism, idealism filozofic sunt, în cazul acesta, tot atâtea feţe ale uneia şi aceleiaşi stări sufleteşti.)

Iar starea sufletească a lui Eminescu nu era numai a unui om, a sa, ci a unei întregi pături româneşti, a intelectualilor de la sfârşitul veacului trecut — graţie unor cauze istorice, arătate aiurea. Aşa că, poezia lui a fost expresia sufletului categoriei gânditoare de atunci. Această *nuanţă* însă a spiritului naţional s-a întâmplat să coincidă mai bine decât oricare alta cu acea *categorie* a poeziei populare a cărei expresie supremă e *Mioriţa*. Poezia lui Eminescu ţine mai mult de specia *Mioriţa* decât de orice altă specie a poeziei populare. Substratul profund naţional al poeziei lui Eminescu — pe care Maiorescu l-a remarcat cel dintâi, cum am văzut într-un articol trecut, — este expresia cea mai pură, mai spiritualizată a sufletului popular.

Poate şi aceasta e una din cauzele profundei impresii ce face poezia lui Eminescu.

* * *

Să revenim.

Dacă la poeţii anteriori poţi cita uneori şi poeziile străine care le-au influenţat unele bucăţi — la Eminescu acest lucru nu mai e cu putinţă. Detractorii au încercat — cu Heine, cu Lenau, cu Platen — să arate că Eminescu „a copiat”, dar a fost în zadar. (*La steaua...*, după Gottfried Keller, *Sonetul Veneţiei*, după Cerri, nu le-a publicat Eminescu. S-au găsit în hârtiile lui. El nu a spus că sunt originale.) În Eminescu e influenţa unui curent literar, cum am văzut, şi nu imitarea unor modele străine. Nici *Floare albastră*, în care e „floarea albastră”, simbolul romantismului, şi care reclamă un nume, pe al lui Novalis, nu este o poezie imitată.

Aşadar, în locul modelelor din epoca anterioară, acum, cu Eminescu, avem numai influenţa generală a unei literaturi. Emanciparea literaturii române a făcut, aşadar, un pas însemnat.

Deşi paragraful destinat în acest articol lui Eminescu a luat o întindere cam prea mare, vom mai adăuga totuşi consideraţia, esenţială pentru tema noastră, că influenţa romantică germană se face tot mai puţin vădită cu vremea în opera lui Eminescu. El se tot eliberează de ea, şi în fond şi în formă. Elementele de fond romantic-germane, mai frecvente la început (*Floare albastră*, *Călin*, *Strigoii*, *Făt-Frumos din tei*, *Povestea teiului*), apar mai târziu numai în „castelul” din *Scrisoarea IV* şi în „castelul” din *Luceafărul*. Dar *Luceafărul* e mixt: „A fost odată” anunţă o poveste românească, iar Cătălin şi Cătălina sunt elemente populare româneşti; „castelul” şi „pajul” sunt medievalism occidental.

Aceeaşi degajare de influenţă romantică se vede şi în formă. Stilul, la început înflorit, „figurat”, spre sfârşit devine sobru, alcătuit mai mult din termeni proprii, căci acum Eminescu devine mai analist, mai „realist” şi mai subiectiv — mai *el*. (Se înţelege că aici nu e vorba de acele părţi din poezia sa care, prin genul lor, reclamă numaidecât stilul figurat.) Romantismului de imaginaţie şi fantezie, mai împrumutabil, i-a luat locul subiectivismul romantic, mai personal.

* * *

S-a înţeles că, în dezvoltările de mai sus, vorbim de scriitori, nu de operele lor singuratice. Căci dacă Alecsandri a imitat în *Teatru* şi în *Legende*, n-a imitat în toate scrierile sale. Originalizarea, care la Eminescu e pe toată linia, la scriitorii anteriori e numai parţială.

Aşadar, ca să fim mai clari, e vorba de atitudinea scriitorului faţă de literaturile străine, de concepţia lui asupra originalităţii literare, de gradul în care s-a emancipat el de tirania modelelor, de faptul dacă mai admite el, pentru el, posibilitatea de a broda pe o temă străină.

Mai târziu, literatura adevărată — aleea principală a literaturii noastre — se eliberează şi mai mult. La Vlahuţă, la Delavrancea, la Caragiale, trebuie să fii *grand clerc* în literatura mondială ca să găseşti ce influenţe s-au exercitat asupra lor. Şi, dacă la Delavrancea se poate spune în chip vag: realismul francez; la Caragiale, cu privire la *Năpasta* şi *Făclia de Paşti*: Dostoievski; La Vlahuţă: parnasienii şi... Eminescu! — ce se poate spune cu privire la dl Sadoveanu, adică la scriitorul tip din ultima epocă literară? Al cărei literaturi străine e ucenic d-sa?

Este drept că proza (Delavrancea, Caragiale) e mai ferită de influenţe străine decât poezia şi că influenţele suferite de prozator sunt mai greu de observat. *Realitatea obiectivă*, pe care trebuie s-o redai în proză, te distrage de la influenţele străine pe care le-ai suferit; iar *atitudinea obiectivă* a prozatorului (ascunderea propriei personalităţi a acestuia) împiedică vădirea influenţei străine. În toate literaturile, influenţele străine se observă mai ales şi mai mult în poezie.

Şi dacă este aşa, atunci Eminescu nu este mai *înapoiat* decât urmaşii săi, căci faptul că apare mai influenţat decât ei se datoreşte genului său literar. Şi să ne aducem aminte şi de faptul că pentru Eminescu e existat în Europa o literatură aşa de perfect adecvată naturii sale şi concepţiei sale filozofice şi sociale, încât *trebuia* să-l influenţeze numaidecât! Dealtfel, romantismul medieval şi pesimist este mult mai unitar decât realismul, pentru că este în mai mare grad o *atitudine* decât realismul, care, prin definiţie, trebuie să fie *o supunere la obiect*. Şi, de fapt, influenţele internaţionale între romantici sunt din cele mai puternice care s-au exercitat în literatura lumii. Să ne gândim numai la influenţa lui Byron asupra atâtor literaturi.

* * *

Din acest mic istoric al evoluţiei literare, de la imitaţie şi slabă naţionalizare a modelelor până la originalitate prin eliberare de modele şi naţionalizare prin influenţa spiritului popular, din acest istoric, în care am citat câteva nume, se vede şi mai limpede că originalizarea merge paralel cu

recrutarea scriitorilor din clase tot mai aproape de popor (Conachi—Alecsandri—Eminescu, Sadoveanu).

După această evoluţie, se poate spune că avem deja o tradiţie — o mică tradiţie literară. Literatura de până acum, care a întrupat deja spiritul specific naţional, poate avea pentru scriitorii ulteriori rolul pe care l-au avut spiritul şi literatura populară pentru scriitorii dinainte. Cu alte cuvinte, scriitorul care nu rupe cu tradiţia noastră literară se poate dispensa de poezia populară, iar extracţia sa socială nu are însemnătatea de mai înainte. (Dacă însă scriitorul e direct în contact cu sufletul naţional, fie prin clasa lui socială, fie prin familiarizarea cu produsele literaturii populare, cu atât mai bine.) Această dispensă însă cere nu numai cunoaşterea literaturii anterioare culte, ci şi interes, şi chiar dragoste pentru ea (dragostea nu implică admiraţie) — aşa cum s-au comportat cu literatura ţării lor cei mai însemnaţi scriitori din alte ţări, care au găsit chiar şcoli sau epoci literare vechi de la care să se reclame. Cine dispreţuieşte literatura anterioară ţării sale nu poate fi scriitor bun, chiar şi aiurea, unde influenţele străine sunt neînsemnate şi unde, deci, nu e atâta nevoie de sprijinul tradiţiei pentru asimilarea acestor influenţe, cum e cazul nostru, popor începător, încă în perioada de completare a literaturii sale.

* * *

După Eminescu a venit, cum am văzut, o literatură mai liberă de influenţele străine. Această literatură e numai una din direcţiile literaturii post-eminescene. E literatura aşa-numiţilor „proletari intelectuali”, a intelectualilor dezrădăcinaţi, ieşiţi din clasele inferioare, din clasele vechi, pozitive, cum le numea Eminescu.

Alăturea, deşi unii veniţi puţin mai târziu, sunt scriitori ca Creangă, Coşbuc, Duiliu Zamfirescu, Brătescu-Voineşti, care fac parte din alte categorii sociale şi creează o *altfel* de literatură. Cei doi dintâi sunt ţărani şi creează clasicismul ţărănesc; cei doi din urmă creează clasicismul boierinaşilor. Create de scriitori din clasele cele mai naţionale, aceste literaturi sunt foarte specific naţionale — şi nu mai este nevoie de nici o dezvoltare. Asupra acestor scriitori — afară de Creangă — s-au exercitat cu putere influenţe străine, dar aceste influenţe sunt „cultura literară”, şi nu „modele”. Aşa-numitele „plagiate” ale lui Coşbuc nu infirmă propoziţia noastră. Cum a arătat el, Coşbuc nu le-a spus „traduceri”, sau „după cutare

autor” din cauză că şi-a încurcat manuscrisele. Şi chiar de ar fi plagiate, aceasta ar fi cu totul altceva, o chestie de etică, şi nu una de estetică. Unul din cei mai originali scriitori vechi, C. Negruzzi, n-a dispreţuit plagiatul.*

Înainte de 1900 se ridică spre suprafaţă literatura „decadentă” apărută pe la 1880 cu Macedonski; iar după 1900, apare literatura ţărănistă.

Ce poziţie au aceste şcoli şi curente faţă de evoluţia normală a literaturii române?

Prin literatură română normală înţelegem acea literatură care s-a influenţat de literaturile străine, dar care a asimilat acele influenţe organismului sufletesc naţional — căci aceste două condiţii au fost necesare creării literaturii române, cum am văzut mai sus. Lipsind una din aceste condiţii, literatura e lipsită de unul din cei doi factori indispensabili. Lipsind influenţa străină, lipseşte şcoala, fermentul, elementul cultural şi progresist; lipsind influenţa naţională, lipseşte originalitatea — materialul subiectiv şi obiectiv al literaturii.

Decadentismul repudia tradiţia noastră literară, literatura anterioară, spiritul naţional, şi se inspira numai de la literatura străină şi (vom vedea) de la o literatură care ni se potrivea mult mai puţin decât s-ar fi potrivit Alfred de Vigny în vremea lui Alecsandri şi Bolintineanu.

Ţărănismul literar repudia influenţa străină şi se mărginea la imitarea poporului (vom vedea în ce chip).

Aşadar, şi una şi alta din aceste două literaturi în luptă erau exclusiviste; se lipseau de un factor esenţial al literaturii normale, rupeau cu tradiţia noastră, alcătuită din influenţe străine şi din afirmarea caracterului specific naţional.

În 1906, când a apărut această revistă şi am găsit această stare, am venit cu ideea veche, dar atât de necesară atunci: cultura străină, adaptată la caracterul naţional. Aceasta o spuneam în articolul-program „către cititori”. Ideea, mai special literară, pe care am dezvoltat-o după aceea, era numai un corolar al acestei idei mai generale — literatura fiind un capitol al culturii.

Ce-a fost ţărănismul literar?

Să luăm câteva exemple de ceea ce *nu* e ţărănism literar, ca să înţelegem, prin eliminare, ce a fost acel ţărănism.

A scrie nuvele ori romane cu subiect din viaţa ţărănească nu e ţărănism literar. Nimănui nu i-a venit în cap să spună că *Povestirile unui vânător* ale lui Turgheniev ori *Ţăranii* lui Balzac sunt ţărănism literar. Şi tot aşa nuvelele dlui Sadoveanu cu subiect din viaţa ţărănească, ori *Voica*, romanul

drei Stahl. Şi aceasta, pentru că un scriitor nu poate fi definit după subiectele sale, ci după *maniera* sa.

Şi nici Creangă nu este ţărănist. Ar fi curios ca un ţăran ca el să fie ţăran-ist. Acest „ist” înseamnă o aderare, şi un ţăran nu poate adera la ţărănime. Dealtfel, nimeni nu l-a trecut vreodată printre ţărănişti.

Şi, fireşte, nici poezia populară nu e ţărănistă, pentru acelaşi motiv pentru care Creangă nu e ţărănist.

Ţărănist literar e acela care *imită* pe ţăran. Şi dacă un târgovăţ ar reuşi să imite pe ţăran cum trebuie, acel târgovăţ ar face minunea să fie un Creangă — căci ar reuşi să se transpună în sufletul ţăranului, să gândească, să simtă şi să se exprime ca el.

Atunci literatura lui ar fi valabilă, gradul ei de frumuseţe atârnând de gradul talentului său. Fireşte însă că ar fi cantonat în anumite subiecte şi stări sufleteşti, *ca şi Creangă* — şi i-ar fi interzise orice excursii în lumea şi în sufletul orăşenesc.

Ţărăniştii literari însă au fost altceva. Ei au fost nişte târgoveţi care parodiau, caricaturizau literatura ţărănească, întocmai cum decadenţii parodiau şi caricaturizau literatura baudelairiană.

Ţăranul pe care-l imitau ei era un ţăran convenţional, imaginat de ei — şi de obicei nu unul idilic, ca al lui Alecsandri, ci unul bădăran, un fel de rândaş ori de vizitiu (atât de deosebit de ţăranul care a creat doinele şi *Mioriţa*). Aceasta se vede mai clar în unele poezii ale lor, în care cereau sânge şi băutură. În proză, inventau subiecte ţărăneşti imposibile, scrise într-o limbă forţat ţărănească, inexistentă la ţară. Şi, încă şi mai rău, abordau subiecte orăşeneşti, pe care le tratau într-un limbaj „ţărănesc” (care, chiar de ar fi fost ţărănesc, tot ar fi fost o caricaturizare. Imaginaţi o nuvelă a dlui Brătescu-Voineşti scrisă în limba lui Moş Nichifor Coţcariul!).

Aşadar, ţărănismul literar este afectarea tonului, stilului şi limbii ţărăneşti de către un târgovăţ care nu reuşeşte să-şi însuşească tonul, stilul şi limba adevărat ţărănească şi care îşi exprimă propriile-i sentimente de târgovăţ în acea formă pseudo-ţărănească, ori transcrie viaţa orăşenească în aceeaşi formă pseudo-ţărănească, ori zugrăveşte o pseudo-ţărănime în forma aceasta pseudo-ţărănească. Şi n-avem pretenţia că am înşirat aici toate speciile ţărănismului.

Acum s-a înţeles pentru ce nuvelele dlui Sadoveanu şi *Voica* nu sunt ţărănism. Aici, un scriitor cult scrie despre ţărani ca scriitor cult, cu concepţia şi în forma unui scriitor cult, exact cum ar scrie despre orice altă

categorie de oameni. Că Sadoveanu a extras chintesenţa poeziei populare şi a limbii populare şi şi-a însuşit-o organismului său sufletesc e altă vorbă. Aşa a făcut şi Eminescu, şi *Luceafărul* nu e o poezie ţărănistă.

Şi nici idealizarea ţăranului în opera de artă nu este ţărănism literar. Opera mai sus amintită a lui Turgheniev, în care el idealizează pe ţăranul rus, nu e literatură ţărănistă. Idealizarea poate fi cel mult ţărănism politic, când nu-i romantism, ori ca la Alecsandri *bergerism* pseudo-clasic.

Ţărănismul literar — autorul acestor rânduri l-a combătut de la început, acum douăzeci de ani. Dl Sanielevici mi-a reproşat că am făcut excepţie pentru dl Sadoveanu. Da, am făcut excepţie, căci dl Sadoveanu nu era ţărănist. Şi nu numai că am făcut această excepţie, dar, în acelaşi timp în care mă ridicam împotriva vătăvismului şi a crâşmărismului ţărănist, am adus cele mai mari elogii dlui Sadoveanu. Vremea mi-a dat dreptate: astăzi dl Sadoveanu este primul scriitor român necontestat aproape de nimene.

În faţa ţărănismuli literar, care parodia şi caricaturiza *ţărănia*, bădărăniza literatura şi arăta dispreţ culturii şi literaturii străine, stătea „poezia nouă", care parodia şi caricaturiza *artificialismul parizian* şi repudia elementul naţional. Această poezie era veche, căci începuse cu Macedonski încă de pe la 1880. Cuvântul acesta: „nou" nu e o noţiune cronologică, de aceea Macedonski, mort la vârsta de şaptezeci de ani, e numit „nou", iar dnii Goga şi Topârceanu sunt „vechi".

„Nou" a fost şi este o etichetă, care înseamnă: *în afară de curentul cel mare al literaturii naţionale.*

Dar această etichetă au aplicat-o moderniştii şi unor poeţi foarte naţionali, produşi de împrejurările noastre. Se poate, de pildă, un poet mai naţional decât dl Demostene Botez — atât de naţional, încât unii critici au putut să intre şi în subdiviziuni, taxându-l drept poet moldovan şi chiar „ieşan"? Ce asemănare poate fi între acest poet prin excelenţă al pământului nostru şi imitatorii artificialismului parizian? (Vom vedea imediat ce înţelegem prin aceste ultime cuvinte.)

Acest artificialism a înflorit mai ales acum douăzeci de ani: sunt versificatorii cei cu „etajere", cu „autumnale", cu ametisturi„, cu "femei albastre şi scheletice„, dar totuşi "bacanalice„ etc. — versificatori cu volume fudule şi teribil intitulate, dar astăzi uitate pentru totdeauna. Acest artificialism parizian e, mai ales, ceea ce defineşte acea poezie "nouă" pe care literatura română a expulzat-o şi o va expulza mereu, pentru că (vom

vedea imediat pentru ce) acest artificialism nu poate fi, *la noi*, decât o imitaţie caricaturală.

Acest artificialism este baudelairismul: urbanismul exagerat, maladivitatea, amorul pervers — afectate, maimuţărite, *nu fireşti şi sincere, ca la Baudelaire şi la urmaşii săi parizieni*. Astăzi acest element nu mai formează singur — naiv-exhibiţionist ca atunci — materialul poetic al scriitorilor aşa-numiţi „noi”; acum, acest element se amestecă, numai, în poezia lor. Şi cu cât se amestecă mai mult, cu atâta aceşti poeţi sunt mai în afară de literatură. Despre acest singur element al poeziei numită „nouă”, cel mai exotic, şi cel care dădea mai ales fizionomia poeziei „noi” dinainte de război, voim să vorbim acum.

Baudelaire e un poet în toată puterea cuvântului. Lectura lui nu poate aduce decât foloase unui poet român, pentru că din lectura unui poet român trebuie să facă parte orice poet mare. Mai mult, Baudelaire poate da unui poet român folositoare îndrumări tehnice. Dar Baudelaire nu poate fi pentru poezia română ceea ce a fost Lamartine şi Hugo pentru poeţii vechi, ori romantismul german pentru Eminescu.

S-a spus cândva în această revistă că Baudelaire e poetul *oraşului*. Astăzi putem aduce în sprijinul acestei idei opinia lui Thibaudet, cel mai de seamă critic din Franţa, care a înţeles pe Proust, pe Valéry etc., şi deci nu poate fi recuzat. Studiul lui despre Baudelaire (din volumul *Interiéurs*) este unul din cele mai elogioase din câte sau scris asupra marelui şi nefericitului autor al lui *Fleurs du Mal*.

Thibaudet spune că întreaga poezie franceză dinainte de Baudelaire, care s-ar putea numi „poezie eternă”, poezie „de prototip homeric”, „şi-a întors spatele de la rafinamentele şi complexităţile urbane”. Lamartine, zice acest critic, împrumutând o caracterizare a lui Lemaitre, este „un mare poet aryan”. „Din punct de vedere poetic, urmează Thibaudet, Lamartine a trăit în familia, sentimentele aerate şi luminoase, plenitudinea solidă şi sănătoasă a florilor şi a fructelor, a corpurilor şi a sufletelor.” „Hugo, adaugă criticul, a strălucit de sănătate, de natură exuberantă şi directă.”

Cu Baudelaire însă, urmează Thibaudet, apare pentru prima oară poetul civilizaţiei urbane (căruia îi găseşte totuşi un precursor în Alfred de Musset).

Înainte de a expune chipul de a vedea al lui Thibaudet, credem că nu e fără interes să aducem în sprijinul ideilor lui şi părerile lui Taine, care a văzut bine problema poeziei urbane, datorită *singurului* mediu în stare s-o

producă, *Parisului*, şi care, ca şi Thibaudet, a văzut în Musset tot un poet al Parisului, şi nu unul „aryan”, al „eternului omenesc”.

„Londra, zice Taine, e un *rendez-vous* de afaceri; oamenii de lume trăiesc, se amuză şi primesc la ţară.” În Franţa, urmează Taine, viaţa e concentrată în Paris. Şi Parisul nu este numai un oraş, o capitală. Este un popor aparte: *“Sunt două popoare în Franţa: provincia şi Parisul”*. Iar Musset este poetul poporului numit Paris. La parizieni, zice Taine, s-au dezvoltat în veacul al XIX-lea stări de suflet „necunoscute părinţilor lor... care până acum păreau străine rasei”. Taine zugrăveşte pe larg viaţa aceasta *unică* a Parisului, în care „visurile, teoriile, fanteziile, poftele fără noimă, poetice şi bolnăvicioase, se îngrămădesc şi se alungă unele pe altele ca nişte nouri...” „Iată lumea pentru care scria Alfred de Musset; pe el trebuie să-l citeşti în acest Paris. Să-l citeşti? Îl ştim toţi pe de rost... El a murit, dar ni se pare că-l auzim vorbind în fiecare zi. O causerie între artişti care fac glume într-un atelier, o fată frumoasă care se apleacă la teatru pe marginea lojei, o stradă spălată de ploaie, în care luceşte caldarâmul înnegrit... totul ni-l face prezent şi parcă viu a doua oară [...] Ieşim la miezul nopţii din teatrul unde el asculta pe Malibran, şi intrăm în strada aceea lugubră Moulins, unde, pe un pat cu plată, Rolla al său a venit să doarmă şi să moară...” etc.

Pentru Thibaudet însă, cum am văzut, Musset este numai un precursor, căci adevăratul poet al Parisului este Baudelaire (despre care Taine n-a vorbit nicăieri, pe cât ţinem minte).

Şi pentru Thibaudet, ca şi pentru Taine, Parisul este un *popor: “Poporul de patru milioane de suflete”*. Acest „popor” este unic în Europa (cum spunea şi Taine). „Capitala Paris are în veacul al XIX-lea în Europa şi în lume aceeaşi situaţie ca şi curtea lui Louis XIV în veacul al XVIII-lea. El nu e singura capitală, nici cea mai mare, nici cea mai bogată, el cedează în *cantitate* altor metropole; dar el e singura în care omul *trăieşte profund viaţa proprie a unei mari capitale...”* „După cum viaţa de curte a produs în veacul al XVII-lea o poezie psihologică, tot aşa, era natural ca viaţa unei mari capitale să producă în veacul al XIX-lea o poezie...” „Aceasta e poezia care începe oarecum cu Musset şi-şi găseşte desăvârşirea — în măsura în care poate fi vorba de desăvârşire — în Baudelaire.” Numai o singură capitală, zice Thibaudet, „a mai realizat *plenitudinea* vieţii urbane”, şi anume Roma, care a creat şi ea *„o poezie urbană* originală, autohtonă, *satira, — satira tota nostra*”.

Poezia lui Baudelaire, după Thibaudet, nu putea naşte *decât* în Paris. Acest critic arată că totul — peisajul, amorul, femeia din Baudelaire — *este condiţionat de Paris, şi nu se poate înţelege fără Paris.* „Din toate capitalele, *numai Parisul* le va produce ca un fruct *natural*”, zice Thibaudet. „Acest oraş, ca şi sufletul poetului, este o durată, o formă *inveterată a vieţii, o memorie*.” Poezia lui Baudelaire „este în întregime a Parisului. Ea corespunde *la o rafinare* — numiţi-o bolnăvicioasă, dacă voiţi — *de civilizaţie într-o ţară veche”*. „Această viaţă artificială pusă pentru întâia oară în lumină şi exprimată de un poet conştient, a dat *Les Fleurs du Mal* şi *Le Spleen de Paris*.” „Cu Baudelaire a trebuit de privit în faţă adevărul, de considerat *formele corupte...* pe care le ia amorul *într-un mare oraş vechi şi inteligent*.” „Toate aceste *Fleurs du Mal*, tot acest *Spleen de Paris* se învârtesc în jurul unei anumite forme a amorului, aceea care aparţine în special unui oraş mare şi care e, să vorbim curat, prostituţia.” (Thibaudet se explică, spunând că aceasta nu înseamnă că în Paris nu există şi amor curat.) „O mulatresă stupidă, viţioasă, alcoolică a fost tovarăşa vieţii lui, inspiratoarea unora din cele mai frumoase versuri ale sale.” „Baudelaire scosese pe Jeanne Duval din prostituţia pariziană ca pe un idol african.” „Acest *poet al Parisului* e un *copil* al Parisului... El a îndreptat lumina critică asupra lui însuşi, asupra noastră, asupra oraşului său, asupra *Oraşului*, şi Muza lui bolnavă, conştientă şi tristă, se ridică, de pe colina lui Rastignac, deasupra poporului de patru milioane de suflete.”

Ni se potriveşte nouă această poezie născută în aceste împrejurări *unice*? Condiţiile care au creat-o — civilizaţia veche, cultura milenară, o lungă tradiţie literară în toate genurile poetice posibile, extrema artificialitate, corupţia fină, peisajul arhiurban, populaţia colosală pur-ubrană, urbanismul fără analogie decât în Roma veche — există cumva şi la Bucureşti? (Taine şi Thibaudet spun că nu există *nicăieri!*) Ni se potriveşte nouă această poezie, măcar pe departe, cum se potriveau la 1840 Lamartine şi Hugo, poeţii „aryeni”, poeţii poeziei eterne şi generale? Ori cum se potrivea lui Eminescu romantismul german, determinat de cauzele identice cu *cauzele* lui „Eminescu”?

Este Bucureştiul *Oraşul* (...aşadar al treilea Oraş, după Roma veche şi Paris), când el nu-i măcar încă nici „Oraş” în toată puterea cuvântului? S-a creat acolo de-a lungul vremii viaţa aceea urbană milenară? Sunt bucureşteni suprasaturaţi de civilizaţie şi de cultură?

Dar noi suntem încă la începuturile vieţii urbane, ale culturii, ale civilizaţiei, ale literaturii! Noi n-am creat încă nici măcar toate genurile literare. Suntem departe de a fi epuizat măcar poezia ţării, a provinciei, a românismului — poezia „aryană”.

Care e realitatea obiectivă „pariziană”, „baudelairiană”, de redat la noi? Şi de unde poetul, produs de o astfel de realitate, care să redea realitatea baudelairiană? Aşadar, cum s-ar zice, nici obiect, nici subiect:

Dar nici de văzut nu fuse şi nici ochi care s-o vază.

Că unii din noi ne dedăm la (iar alţii din noi se încântă de) jocurile „pariziene” ale unora dintre poeţii noştri „noi” e o grandomanie naivă, de care sufăr şi cei care (şi mai ales cei care) se cred grozav de pretenţioşi şi de artişti!

N-ar trebui oare să înţelegem odată că nu putem avea orice literatură, ci numai pe aceea care se potriveşte cu realităţile noastre? E atât de simplu acest lucru! Simplu ca o tautologie!

Autorul acestor rânduri (să ne intervievăm şi noi singuri — e la modă azi!) admiră mult pe Anatole France şi pe Marcel Proust. Dar ar fi cel dintâi care s-ar ridica împotriva cui ar vrea să facă la noi anatolfrancism şi proustism, căci ştie bine că încercarea ar fi zadarnică.

Un Anatole France sau un Marcel Proust ne este interzis. Nu că nu putem avea talente mari *native*; nu că nu putem avea inteligenţe superioare *native*; nu că nu putem avea spirite satirice, oameni de spirit; observatori ai sufletului propriu şi al sufletului altora.

E altceva. N-avem condiţiile *naţionale* pentru un France şi pentru un Proust. France presupune o lungă cultură — şi una anumită: franceză şi greco-latină — şi un mediu intelectual saturat de civilizaţie şi de cultură. Proust presupune o lungă tradiţie culturală, un mediu intelectual suprarafinat — şi o „societate” cultă, fină, rafinată, unde să se poată dezvolta spiritul de observaţie şi de analiză —, o societate care că solicite observatorului acest spirit şi să i-l ascută. (S-a zis că la Rochefoucauld nu a putut deveni autorul *Maximelor* decât într-o societate complicată, rafinată, egoistă, vanitoasă, ipocrită din cauza vieţii de curte etc. Transplantat la Iaşi atunci, ori acum, de unde ar fi putut scoate *Maximele*?)

France şi Proust, în deosebire de Hugo etc., presupun, *în primul rând*, toată cultura modernă în supremul ei grad de dezvoltare.

Acum, fireşte, am trecut de vremea lui Lamartine şi Hugo. Putem năzui mai sus. Dar până la France şi Proust, nu! Ori poate teoria salturilor —

pentru a ajunge aşa deodată la nivelul „occidental”?

Nici în domeniul social şi politic nu se fac salturi, decât dacă o formă superioară e impusă — cum ni s-a impus liberalismul, cum ni s-ar putea impune socialismul, când ar izbuti în Europa. În literatură însă nu există fenomenul *impunere*.

Dar chiar dacă ni s-ar impune baudelairismul prin fatalităţi ca cele sociale şi economice — ce-ar rezulta? Rezultatul îl vedem, căci am făcut baudelairism, fără să ne mai forţeze cineva. Iar acest rezultat e *caricatura*, cum a fost şi în ordinea politică şi socială caricatura formelor noi.

Formele noi însă nu numai că au fost fatale, dar au fost, aşa caricaturizate, un bine: tranziţia spre adevăratul bine. Pe când o literatură *caricaturizată* nu prezintă nici o valoare pozitivă. Din contra, e ceva negativ.

Dar existenţa la noi — de vreo patruzeci de ani — a baudelairismului este un fapt şi trebuia să aibă o cauză.

În imitaţia de Paris care e Bucureştiul, trebuia să apară o imitaţie a poeziei Parisului, adică a baudelairismului — şi a apărut (toată poezia aceasta e bucureşteană). Şi această poezie e exact pe atâta un produs al unei extreme civilizaţii (cum ar trebui să fie, ca să fie valabilă) pe cât şi Bucureştiul e un Paris.

Că Bucureştiul e imitaţie inferioară de Paris e în ordinea firească a lucrurilor: e un fenomen de importare a formelor noi, menite să creeze, să provoace şi fondul. Această capitală e o realitate, organizaţia ei aduce foloase, lucrurile se pot îmbunătăţi, până ce vom avea o adevărată capitală europeană. Dar caricatura poeziei Parisului, baudelairismul bucureştean? Un obiect de utilitate practică, oricât ar fi de prost, are un rost, dacă-ţi face un serviciu cât de mic; o poezie prost imitată e în cazul cel mai bun zero, nu e o realitate estetică, nu face parte din literatură.

Faptul că apariţia acestei literaturi are o cauză (toate lucrurile au o cauză!) o legitimează filozofic, dar nu şi estetic.

Putem, fireşte, admira orice, dar nu orice ne este posibil. Admirăm *Iliada*, *Divina Comedie*, dar nu se va găsi, sperăm, nimeni, care să creadă că putem imita cu succes aceste două opere. Şi dacă în privinţa aceasta suntem toţi înţeleşi, pentru că am învăţat cu toţii că epopeea este un produs al popoarelor primitive şi că „nu mai este posibilă în timpurile moderne”; că apariţia lui Dante nu se poate concepe fără tot ceea ce e veacul de mijloc — apoi, când e vorba de scriitori moderni, ni se pare că, odată ce-i pricepem

şi-i admirăm, îi putem şi imita cu succes. Dar *condiţiile* lui France, Proust şi Baudelaire ne sunt absente, ca şi cele ale lui Homer şi Dante.

Că sunt stări sufleteşti în Baudelaire („l'ennui") care pot fi şi ale noastre? Dar sunt şi în *Iliada*, şi în Dante — şi încă poate mai multe. Aceasta este o altă chestie. Din acest punct de vedere, putem folosi pentru sufletul nostru orice literatură — chiar şi *Ramayana*... Ba putem căpăta chiar sugestii în opera noastră literară. Dar, încă o dată, aceasta e altă chestie. Homerism, dantism, ramayanism românesc nu se poate!

Fiecare ţară, fiecare societate umană are felul ei de a fi şi gradul ei de dezvoltare pe scara evoluţiei. Şi nimic din lume nu se potriveşte la fel în două ţări sau două societăţi umane. Şi ceea ce se refuză mai ales la adaptare e literatura, care e prea strâns legată de sufletul unui popor (e izvorâtă chiar din el), suflet condiţionat de tot complexul vieţii în curs de veacuri, mai ales când acea literatură e prea legată de un anumit mediu şi moment, şi încă de un mediu şi un moment atât de deosebite — de contrare! —, cum e cazul poeziei specific pariziene, care e baudelairismul.

Spuneam de curând că noi nu putem avea industrie mare. Dar cineva ar putea imagina în orele libere cataclisme sociale europene, din care să rezulte o stare favorabilă pentru o industrie mare la noi — o stare în care să nu fim învinşi în concurenţa mondială. A avea însă un France sau un Proust e imposibil în orice caz, căci noi nu suntem lipsiţi de un France sau de un Proust pentru că nu ne permite concurenţa *francezilor* France şi Proust, ci pentru că nu avem condiţiile de cultură, de civilizaţie, de structură socială şi poate nici spiritul specific potrivit.

S-a spus odată în această revistă că prima şi cea mai urgentă *formă nouă* care ar trebui introdusă la patagonezi ar fi pantalonii! Putem adăuga acuma că prima „şcoală literară" pe care ar trebui s-o transplanteze la ei aceşti fraţi ai noştri ar fi un abecedar cu istorioare morale.

De la patagonezi până la parizieni sunt grade — şi fiecare grad cu „forma lui nouă" şi cu şcoala lui literară...

Pseudobaudelairismul nostru este acelaşi snobism (foarte „specific" societăţilor orientale înapoiate) care face pe cucoana Zinca din Tătăraşi să-şi înnobileze odaia de culcare (unde şi mănâncă) cu un pat de bronz, pe care-l vezi din stradă, mai jos de nivelul trotuarului — e aceeaşi dorinţă de declasare ascendentă, care formează tema comediei române de la *Băcălia ambiţioasă* a lui A. Russo până la *Noaptea furtunoasă* a lui Caragiale —, e fudulia Ziţei Ţircădău de a vorbi „franţuzeşte".

Dar Ziţa e numai comică, deloc primejdioasă. Din contra: fiica Ziţei va vorbi chiar franţuzeşte şi nepoata ei va citi pe Anatole France. „Imitaţia” caricaturală, care e Ziţa, e începutul, fatal ridicol, al civilizaţiei. Imitaţia caricaturală care e pseudobaudelairismul, încă o dată, nu numai că nu e nimic, dar e ceva negativ. „Artă” şi „imitaţie caricaturală” este o contradicţie între termeni.

Amatorii de noutăţi cu orice preţ se cred foarte înaintaţi şi revoluţionari. Şi totuşi, sunt reacţionari, căci „reacţionarismul” nu e, nu poate fi altceva decât ceea ce împiedică progresul. Şi „noutăţile” acestea — nefiind o contribuţie reală la îmbogăţirea literaturii naţionale, mai mult, enervând mereu mişcarea literară, producând confuzie în public, stricându-i gustul, abătând unele energii creatoare de la adevărata literatură — sunt piedici în calea progresului şi deci reacţionare.

Singura atitudine „înaintată”, „revoluţionară” e aceea de a avea tăria de a ne supune realităţii, de a recunoaşte că stadiul nostru de dezvoltare nu ne îngăduie decât anumite lucruri „europene”, pe care însă (*pe acele!*) să le creăm în adevăr!

Dar umblând cu iluzii vane, nu vom putea crea nici posibilul. Cheltuind energia cu zădărnicii — de unde energia pentru lucrurile posibile, adică serioase?

[„Viaţa românească”, 1925, nr. 2]

Evoluţia literară şi structura socială

Într-un articol din n[urmă]-rul trecut, am încercat să arăt dependenţa strânsă a literaturii române de realităţile naţionale. Această dependenţă am ilustrat-o prin diferite consideraţii asupra naturii influenţelor străine, care au fecundat spiritul naţional şi au înlesnit apariţia şi dezvoltarea literaturii române.

Dar această teză se poate dovedi şi prin alte fapte din istoria literaturii noastre.

Să ne oprim asupra unuia din cele mai concludente: evoluţia deosebită a literaturii naţionale în Moldova, Muntenia şi Ardeal.

I

Mai întâi, deosebirea dintre Ardeal şi cele două „Principate”.

În prima epocă a literaturii noastre beletristice, Moldova şi Muntenia au o literatură scrisă de boieri (Conachi, Văcăreştii, Momuleanu, om de casă boierească; pe atunci, numai boierii se puteau cultiva), o poezie lirică influenţată de literatura franceză şi de cea grecească nouă. În Ardeal însă, în acelaşi timp, apare o literatură epică şi didactică, cu caracter popular, scrisă de intelectuali ieşiţi din popor (acolo poporul a avut putinţa să se cultive mai devreme), rămaşi legaţi de popor, căci în Ardeal nu existau clase superioare naţionale, care să absoarbă şi să „boierească” pe intelectuali. E vorba de scriitori ca Aron, Barac etc., cu opere ca: *Leonat beţivul şi Dorofata femeia sa, Istoria lui Arghir şi a preafrumoasei Elenei, Risipirea cea din urmă a Ierusalimului* etc.

Deosebirea se datoreşte, aşadar, condiţiilor istorice, structurii deosebite sociale, extracţiei deosebite a scriitorilor, influenţelor străine diferite.

În epoca următoare, patruzecioptistă, literatura beletristică din Ardeal e inferioară celei din Principate. Ea însă seamănă cu cea de dincoace de munţi pentru că acum, şi în Ardeal, şi în Principate, domină aceeaşi stare sufletească: sentimentul de redeşteptare şi dezrobire naţională şi de înnoire socială. Apoi, scriitorii din Ardeal şi Principate acum nu se mai deosebesc ca în epoca precedentă: intelectualul ardelean nu mai este atât de departe de boierinaşul moldovan, intelectual şi el, şi *mai ales* de burghezul intelectual

muntean, în definitiv şi el un om din popor. Am subliniat mai sus cuvântul „mai ales”, pentru că acestei *apropieri mai mari* între scriitorii ardeleni şi munteni îi corespunde şi o mai mare asemănare între literatura ardeleană şi cea muntenească decât cea moldovenească. În adevăr, literatura ardeleană, ca şi cea muntenească, e mai „patruzecioptistă” decât cea moldovenească.

Dar, în această epocă, Ardealul nu produce nimic viabil, decât doar *Răsunetul* (*Deşteaptă-te, române!*) al lui Andrei Mureşanu. Restul — maculatură, dar aceasta nu are a face, căci oricât de slabă ar fi producţia literară, ea tot oglindeşte o epocă.

Cauzele superiorităţii Principatelor sunt multe: cultura franceză, mai potrivită spiritului românesc decât cea germană (şi ungurească); posibilitatea de cultură mai mare în Principate decât în Ardeal, căci în Principate sunt clase mai bogate, care se pot cultiva mai mult; posibilitatea, în Principate, a unui *răgaz*, care face cu putinţă *luxul* artei, pe când în Ardeal energia trebuia cheltuită în lupta vieţii şi în lupta grea naţională; superioritatea numerică a românilor din Principate, deci un câmp mai larg de selecţie şi o psihologie socială mai bogată; slăbiciunea curentului latinist (fatal limbii şi deci creaţiei artistice), curent covârşitor în Ardeal; (poate) o mai mare putere şi repegiune de asimilare (a culturii străine) a românilor din principate , din cauza amestecului de rase în pătura orăşenească; libertatea mai mare decât în Ardealul oprimat. (Aceste deosebiri au existat în toată vremea, de aceea literatura de peste munţi a fost în toate epocile inferioară celei din Principate şi cantitativ, şi calitativ.)

În epoca următoare, a lui Eminescu, Ardealul se deosebeşte de Principate din nou, radical, ca şi în epoca lui Conachi. În Ardeal (Slavici, Coşbuc etc.), literatura e obiectivă, clasică, optimistă, cu caracter ţărănesc, pe când în Regat (Eminescu, Vlahuţă, Caragiale, Delavrancea: „proletari intelectuali”), e intelectualistă, criticistă, antiburgheză şi în genere pesimistă şi romantică; ori (Duiliu Zamfirescu, Brătescu-Voineşti: boierinaşii), cu caracterele înşirate mai sus, minus pesimismul şi romantismul.

Cauza deosebirii dintre Ardeal şi Regat este, credem, următoarea: în Regat se introduseseră formele noi, care distruseseră ori ameninţau clasele vechi, pozitive, boieri, meseriaşi, ţărani, răzeşi, din care se recrutează, dezrădăcinându-se, scriitorii. Scriitorii vremii reprezintă durerile mari şi ridicolele produse de îmburghezire a ţării. În Ardeal însă, poporul român, oprimat de unguri, e tot în situaţia de mai înainte, — numai cât acum, după 1848, spiritul „revoluţionar” nu mai „domneşte în lume”, iar literatura o fac

fiii de ţărani, care, ca şi mai înainte, sunt legaţi de clasa lor, nu se simt, ca cei din Regat, declasaţi, rupţi de clasa lor, stingheriţi, „singuri”. Ei au, pe la sfârşitul epocii, un singur „eminescian”, pe Popovici-Bănăţeanu, fiu de târgovăţ, de meseriaş (nu de ţăran) — dintr-o clasă tânjitoare şi rupt si de această clasă, şi deci singur şi fără atingerea lui Anteu. Replica lui Popovici-Bănăţeanu, la noi, şi deci în sens invers, e dată de Creangă, care (personalitate puternică; incult; preot; institutor; trăind în vremuri mai vechi decât ceilalţi şi deci mai uşoare, şi păstrând viu în suflet imaginea vieţii din Humuleşti *dinainte de formele noi*; trăind o viaţă de târgovăţ fără pretenţii etc.) a putut rămânea ţăran, ca Slavici şi Coşbuc, şi a făcut excepţie în epoca eminesciană.

Dar ca să ne explicăm şi mai bine literatura din Ardeal, trebuie să avem în vedere încă un fapt: influenţa „Junimii”, care contribuie mult la vindecarea literaturii de o mulţime de scăderi. Aşadar, Ardealul beneficiază de progresele generale ale literaturii române, şi astfel un Slavici şi un Coşbuc pot fi scriitori adevăraţi — şi nu ca predecesorii lor ardeleni. Progresul *artistic* e general la toţi românii, indiferent de conţinutul ori de tendinţa operei lor. Acest progres e un fapt câştigat pentru toate şcolile literare, pentru toate genurile, din toate părţile românimii.

De la 1900 încoace (Sadoveanu, Goga, Agârbiceanu etc.), Ardealul şi Regatul se întâlnesc, sau, mai just, literatura din Ardeal rămânând ca şi mai înainte (*căci condiţiile de acolo nu s-au schimbat*), literatura din Regat, sau o bună parte din ea — cea care caracterizează epoca aceasta nouă, adică cea apărută acum — începe să semene cu cea ardeleană, pentru că în Regat s-au întâmplat fenomene mari (concretizate în criza cea mare de la 1900), care au determinat o mişcare de regenerare prin întoarcerea către cei de jos. Din acest fapt au rezultat câteva sentimente noi: interes pentru viaţa concretă a ţărănimii, dorinţa de a face din această clasă o valoare politică, încredere în rezultatul aşteptărilor, aşadar părăsirea subiectivismului şi pesimismului, în sfârşit, stări sufleteşti ca ale intelectualilor ardeleni. (Cum se ştie, chiar şi cultura noastră din Regat începe să se ardelenizeze puţin, prin unii oameni, ca Aurel Popovici, Scurtu, Chendi etc.)

II

Dar nici Moldova şi Muntenia nu evoluează la fel. Fireşte că deosebirea e mai mică decât între ele şi Ardeal. De aceea le-am şi putut considera

laolaltă faţă de Ardeal.

Poeţii boieri din Moldova sunt mai „vechi” decât Văcăreştii. Conachi cânta aproape numai dragostea, o dragoste senzuală, de o senzualitate specială, s-ar putea zice, o dragoste fanariotă. Văcăreştii, şi mai ales Iancu, au în poezia lor şi altfel de sentimente, cântă şi altfel de idealuri: patria, unirea etc. Conachi e ucenic numai al pseudoclasicismului vremii, pe când la Iancu Văcărescu, ucenic al aleluiaşi pseudoclasicism, observăm şi alte influenţe — el traduce chiar şi din „La Martin”, poetul generaţiei următoare, şi apreciază pe scriitorii noi, pe un Cârlova şi Grigore Alexandrescu. Dar chiar şi la primul Văcărescu, cel din veacul al XVIII-lea, la Ienache, observăm *noutăţi*: vorbeşte de a „patriei cinstire”, o dată se inspiră din Goethe (ori dintr-un izvor al lui Goethe) altădată, din poezia populară. Iar un fiu al său, dintr-un cântec de frunză.

„Noutatea” aceasta, relativă, a scriitorilor munteni trebuie pusă în legătură cu specializarea muntenilor în „noutăţi”, cu caracterul mai novator, mai revoluţionar al Munteniei, cu ivirea mai de timpuriu acolo a ideilor ori mişcărilor libere (vezi articolele dlui I. C. Filitti din această revistă: polemica sa cu dl Barnoschi) — fapte care se explică prin pătrunderea mai puternică şi mai timpurie în Muntenia a ideilor Revoluţiei Franceze. În adevăr (vezi detalii în Pompiliu Eliade), Bucureştiul a fost unul din centrele principale ale culturii greceşti şi ale mişcării de eliberare a Greciei. Ideile Revoluţiei Franceze se răspândesc încă de la început în burghezia grecească din Bucureşti, din care se alcătuia Eteria lui Rhigas. Ideologia acestei „societăţi” o formează ideile Revoluţiei Franceze, de care s-a contagiat şi boierimea munteană. Pe de altă parte, ideile Şcolii ardelene (tot revoluţionare) au pătruns şi ele mai puternic şi mai de timpuriu în Muntenia. Şi or mai fi şi alte cauze pentru care Muntenia este *de la început* mai „înaintată” decât Moldova.

În epoca următoare, a lui Alecsandri, Moldova e stăpânită de curentul critic, de cel poporan şi de cel istoric; literatura ei e mai obiectivă; Moldova creează proza românească şi critica socială.

Muntenia, în epoca aceasta, este entuziastă, lirică, lipsită de curentele mai sus-amintite. (Odobescu apare cu douăzeci de ani mai târziu decât critica moldovenească, şi e singur, şi e ucenicul Moldovei. Ion Ghica — care, dacă ar fi trăit în Moldova, ar fi fost probabil un mare prozator epic şi un crtitic —, şi-a scris *Scrisorile* după ce trecuse vremea prozei şi criticii moldoveneşti.) Cauzele acestei deosebiri dintre Moldova şi Muntenia, din

epoca aceasta, le-am arătat adesea; câteva le-am amintit şi mai sus, căci sunt comune şi epocii anterioare. Cea mai importantă acum e faptul că în Moldova pătura vie, novatoare, o formează boierinaşii, moderaţi şi prin însăşi psihologia de clasă, şi prin faptul că erau depozitari ai unei tradiţii culturale mai puternice şi mai vechi (ceea ce e un element ponderator), pe când în Muntenia, pătura vie şi novatoare e alcătuită şi din boierinaşi (şi am văzut că în Muntenia şi clasa boierească e mai „înaintată”), şi din burghezi, adică dintr-o clasă mai revoluţionară, din aceea care se influenţase mai mult de ideile Revoluţiei Franceze. (Desigur că burghezia bucureşteană de la 1848 era, în parte, vechea burghezie grecească dinainte de 1800, acum românizată, acea burghezie care, în vremea Revoluţiei Franceze, era atât de entuziasmată de ideile noi.)

În epoca lui Eminescu, critica teoretică rămâne în Moldova, dar critica în forme de artă se mută în Muntenia, pentru că *acum* formele noi şi-au dat rezultatele, iar clasa care a rezultat, burghezia, era în Muntenia, şi nu în Moldova.

Moldova criticase ridicolul unei alte societăţi de tranziţie, izvorând din amestecul de Orient şi franţuzism, cel de la 1840. E teatrul lui Alecsandri. Acum, amestecul acesta nu mai era clasa Cucoanei Chiriţa, ci burghezia, şi cum în Moldova nu exista burghezie, nu avea cum să apară aici un „Alecsandri” al acestei epoci. El a apărut unde era lumea de tranziţie, adică burghezia. A apărut deci în Muntenia. E Caragiale, care e „Alecsandri” al epocii sale. La opera lui Caragiale trebuie să adăugăm şi o parte din proza lui Delavrancea, unde acest nuvelist îşi arată aversiunea pentru clasa creată de formele noi.

În schimb, lirismul se mută în Moldova (Eminescu şi şcoala lui), pentru că, dacă în vremea idealurilor de redeşteptare, sentimentul dominant al păturii culte, speranţa, era mai puternic în Muntenia — şi deci acolo a înflorit lirismul —, apoi, sentimentul dominant al păturii culte, de după întoarcerea formelor noi, jalea pentru ruina ori ameninţarea claselor vechi, pozitive, lovite de formele noi, trebuia să fie mai puternic în Moldova, unde aceste clase au fost mai lovite, unde nu s-a produs nimic ca compensare, căci Moldova a sărăcit în toate clasele ei, pe când Muntenia s-a îmbogăţit măcar în clasa ei cea nouă. Să se adauge că în Moldova boierimea a sărăcit total şi repede, că puţina burghezie din Moldova era străină; că meseriaşii moldoveni au fost învinşi de străini; că Moldova îşi pierduse capitala [...] — în sfârşit numai dureri şi dezastre. Fireşte că pesimismul moldovenesc nu e

produs *de-a dreptul* de aceste lucruri. Ele au produs numai o stare de suflet deprimată, o tânjire, care a fost atmosfera morală a Moldovei. Tristeţea aceasta a vechilor clase şi lucruri distruse a existat, fireşte, şi-n Muntenia, într-o măsură mai mică, şi un ecou al acestei tristeţi în literatura Munteniei sunt unele bucăţi ale lui Delavrancea, ca *Ziua*, *Odinioară şi acum* etc., şi chiar *Caut casă* a puţin sentimentalului Caragiale.

Dar odată cu înjghebarea în Bucureşti a unei vieţi orăşeneşti mai complicate, odată cu „forma nouă”, care e capitala ţării, apare acolo şi o parodie a literaturii urbane străine: macedonskismul, de care am vorbit în articolul din n[umă]rul trecut.

Aşadar, pe cât condiţiile au fost deosebite în Ardeal, Moldova şi Muntenia, pe atât şi literatura din aceste trei ţinuturi româneşti a fost deosebită, în tot timpul evoluţiei ei — atât e de adevărat că literatura e strâns legată nu numai de caracterul specific naţional, ci şi de realităţile sociale culturale.

După 1900 — în ultima epocă literară —, când procesul de formare al ţării celei noi s-a isprăvit, când Unirea Principatelor s-a desăvârşit, când, în sfârşit nu mai este Moldova şi Muntenia, ci România, deosebirile dintre literatura Moldovei şi Munteniei încep să se şteargă. Cu toate acestea, tot rămân câteva. Este una, care e un simplu fapt şi sare în ochii oricui: proza e un gen mai mult moldovenesc. Numărul prozatorilor moldoveni e covârşitor: Hogaş, Sadoveanu, Jean Bart, Gârleanu, Spiridon Popescu, Pătrăşcanu, Radu Rosetti, Cazaban, N. N. Beldiceanu, I. I. Mironescu, Lucia Mantu, Cezar Petrescu, Ionel Teodoreanu, G. Brăescu, ca să numesc numai pe cei care şi-au scos scrierile în volum, şi fără să mai pun la socoteală pe Anghel, considerat, şi cu drept cuvânt, mai ales ca poet.

Această bogată proză moldovenească din epoca ultimă nu este o noutate a epocii. De la început, cum s-a văzut, Moldova este ţinutul prozei româneşti. Este chiar creatoarea ei, cu C. Negruzzi. Am văzut că în perioada eminesciană Moldova împarte gloria cu Muntenia. Dar şi în perioada aceasta, cu toate că stă în fruntea poeziei lirice, Moldova nu e neglijabilă nici în privinţa prozei. Dacă proza *caracteristică* a epocii e mai ales muntenească (Caragiale, Delavrancea, Brătescu-Voineşti, dar şi Vlahuţă), apoi şi Moldova contribuie la îmbogăţirea acestui gen. Creangă e un scriitor cât şi Eminescu de mare. Vlahuţă nu e un creator, desigur (afară decât în *Dan*), dar proza lui a fost un instrument de îmbogăţire şi rectificare a limbii literare, prin introducerea, cu *gust*, a elementelor populare în stilul

cult, prin introducerea, cu îndrăzneală, dar cu tact, a neologismelor în limbă şi prin grija de perfecţiune a formei. Iar Eminescu, în *Făt-Frumos din lacrimă* şi mai ales în *Sărmanul Dionis*, a creat stilul „artistic” al prozei, stilul care nu spune, ci arată, care traduce în culori şi imagini — care a fost apoi şi al lui Delavrancea, cu mai puţin succes. Înainte de Eminescu, am avut stiluri frumoase în proză, stilul clasic, la C. Negruzzi, şi într-o măsură la Alecsandri, stilul poetic la Odobescu; dar stil artistic care să redea *senzaţii*, ca la Eminescu din bucăţile citate mai sus, n-am avut.

Fiindcă asociaţia de idei ne-a adus sub condei numele celor mai buni stilişti dinainte de Creangă şi de dl Sadoveanu — pe al lui C. Negruzzi, Odobescu şi Eminescu —, să nu trecem fără a observa că toţi aceşti trei scriitori au cunoscut, au cercetat, au studiat şi literatura populară (pe care unii au şi adunat-o), şi literatura istorică veche. Se poate oare închipui stilul lor fără această *învăţătură*? Cu alte cuvinte, se poate stil fără limbă? Cât despre stilul lui Creangă şi al dlui Sadoveanu, nu mai este nevoie de nici o discuţie. Creangă este însuşi poporul, iar dl Sadoveanu este urmaşul lui Neculce şi al creatorilor poeziei populare.

Dar cu aceste consideraţii am intrat în altă ordine de idei. În articolul de faţă am voit să arătăm numai că literatura română a evoluat deosebit în cele trei ţinuturi româneşti şi că această deosebire se datoreşte faptului că realităţile sociale şi culturale au variat de la un ţinut la altul. Aşadar, am căutat să aducem încă o dovadă a dependenţei literaturii de realităţile naţionale — acest articol fiind o completare a celui din numărul trecut.

[„Viaţa românească”, 1925, nr. 3]

Înrâurirea artei

Că arta are înrâurire, asta nici nu se poate discuta. Că arta poate avea şi o înrâurire rea, ca şi una bună, asta iarăşi nu mai are nevoie de dovadă. Este însă chestia: care-i înrâurirea artei?

Pentru a răspunde la această întrebare, trebuie să avem în vedere ce este un artist. Un artist este un om care, din pricina organizaţiei sale nervoase, simte mai mult decât noi şi are şi puterea de a întrupa în forme alese şi *sugestive* simţirea sa.

Artistul, prin urmare, ne *sugerează* simţirea sa. Este întrebarea: artistul poate sugera, poate captiva pe oricine? Poate avea înrâurire asupra oricui? Desigur că nu, căci pentru ca să-ţi *sugereze* simţirile sale trebuie ca tu însuţi să fii *sugestibil* de aceste simţiri, adică să ai o stare sufletească asemănătoare cu a artistului. De aicea nu urmează că trebuie să ai o stare sufletească *identică*, căci atunci un artist n-ar avea înrâurire asupra nimănui, căci nu sunt doi oameni cu o *identică* stare sufletească, precum nu sunt doi oameni cu o figură identică. A avea aceeaşi stare sufletească însemnează a avea *acelaşi fel general* de a simţi, gândi şi voi.

Însă cine poate fi *sugestibil* de simţirile unui artist, cine, cu alte cuvinte, are o viaţă asemănătoare sufletească cu a lui? Desigur acei care au trăit şi s-au dezvoltat în şi prin aceleaşi împrejurări sociale ca şi dânsul. Prin urmare, va înrâuri asupra celor din *clasa* sa, căci numai aceştia vor fi *sugestibili de* simţirea sa. Se înţelege că aicea nu-i vorba de aparţinerea, de fapt numai, la o clasă oarecare, dar e destul ca artistul să reprezinte interesele unei clase şi să le întrupeze.

Am văzut asupra cui poate înrâuri un artist şi am ajuns la concluzia că el înrâureşte asupra celor cu aceeaşi simţire ca şi dânsul. Să luăm câteva exemple.

Eminescu place păturii culte. Chipul cum priveşte el amorul, femeia, de pildă, este chipul cum o priveşte această pătură. El, ca şi pătura cultă, doreşte o femeie molatecă, frumoasă, eterică, cu care să steie „pe prispa cea de brazde”, cu care să se consoleze de decepţiile vieţii. Închipuiţi-vă acuma un ţăran, destul de cult ca să înţeleagă arta, care munceşte pământul 16 ceasuri pe zi şi care nu poate ţine slugi acasă. El va admira pe acel artist care va avea ca ideal o femeie voinică, harnică, muncitoare, gospodină.

Alt exemplu: Zola, ale cărui romane, în mare parte, sunt cantaridă tipărită, va plăcea, va fermeca pe burghezi, cari din pricina trândăviei şi a bogăţiei, făcând abuzuri sexuale, sunt storşi, dar care totuşi voiesc cu orice preţ să mai jertfească Venerei — căci *trebuie* să petreacă; şi nu va fermeca, nu va avea o influenţă sugestivă asupra unui muncitor care nu-i nici scurs, nici enervat, căci n-a făcut nici abuzuri şi nici nu duce o viaţă trândavă şi pentru care relaţiile sexuale nu-s singura ocupaţie, dar ceva secundar.

Dar arta e o armă admirabilă în lupta de clase, şi ca atare înrâurirea ei este foarte însemnată, de aceea voi mai aduce câteva pilde.

Aşa, aceste romane ale lui Zola sunt, chiar fără s-o vrea el, o armă teribilă împotriva burgheziei, căci, contribuind la putrezirea şi degradarea ei morală şi chiar fiziologică, îi grăbeşte pieirea: burghezii înşişi contribuie la căderea lor, lucru dealtmintrelea simplu şi întocmai ca în domeniul economic, unde tot ei îşi apropie pieirea prin concentrarea bogăţiilor şi perfecţionarea maşinismului.

Alt exemplu: un artist socialist, un proletar, dând o formă sugestivă simţirilor şi dorinţelor proletare, va îmbărbăta pe tovarăşii săi şi va contribui la apropierea ţelului.

Prin urmare, arta e o armă de clasă şi anume:

Arta unei clase care piere e o armă contra sa însăşi, căci îi grăbeşte descompunerea morală.

Arta unei clase care se ridică măreşte forţa şi încrederea acestei clase, pe de o parte, iar pe de alta, vâră groază în inima clasei care piere.

Căci nu degeaba toate căile duc la Roma.

[„Evenimentul literar”, nr. 9, 1894, p. 1]

Originalitatea formei

Cînd vorbim despre formă, nu trebuie să ne închipuim că avem a face cu ceva existent de sine, că ar fi o deosebire obiectivă între formă şi fond, căci atunci am face o mare greşeală, am cădea în metafizică. Deosebirea între formă şi fond e mai mult o deosebire logică, menită a ne uşura analiza în chestiile de estetică. Din punct de vedere obiectiv, ea nu există, căci o bucată literară, o poezie, de pildă, nu-i altceva decât *exprimarea* unei *stări sufleteşti*, iar o stare sufletească exprimată e un fenomen pe care îl putem descompune numai din punct de vedere logic, dar nu-l putem, în mod obiectiv, tăia în două, în formă şi fond, căci una fără alta nu poate exista şi nimeni n-a vazut nici formă, nici fond separate.

Ceea ce noi numim *formă* e chipul de a exprima cutare sau cutare stare sufletească, cu alte cuvinte, chipul în care se manifestă în afară o stare sufletească oarecare...

Dacă este aşa, atunci e evident că între ceea ce numim formă şi între fond există o legătură, un paralelism perfect, că orice stare sufletească îşi are şi forma sa corespunzătoare.

Aceasta e aşa de adevărat încât, dacă analizezi o poezie, vezi imediat că măsura, ritmul se schimbă necontenit, după cum se schimbă şi starea sufletească. Luaţi *Satira a IV-a* a lui Eminescu şi veţi vedea că la început, unde ni se descrie o seară admirabilă, liniştită, ritmul e şi el lin; mai apoi, când ni se descriu convorbirile amoroase şi pătimaşe, ritmul e şi el repede, neînfrânat.

Este sigur că Eminescu nu s-a gândit să întrebuinţeze *anume* aceste variaţii de ritm, ci ele au ieşit inconştient, pentru că aşa *cereau* stările sufleteşti *corespunzătoare*.

Şi dacă în aceeaşi poezie forma variază paralel cu fondul, adică, dacă în aceeaşi poezie nuanţele de stări sufleteşti se manifestă fiecare aşa cum este, apoi e învederat că un *temperament*, un poet al cărui suflet e o combinaţie de stări sufleteşti deosebite de ale altor poeţi va trebui numaidecât să-şi aibă forma sa deosebită, corespunzătoare cu felul stărilor sale sufleteşti. Vorbesc, bineînţeles, de un poet *sincer*, adică de un poet care toarnă în versuri simţirea sa fără nici o meşteşugire, fără nici un calcul. Un asemenea poet nu va putea împrumuta forma, căci sentimentele şi ideile, fiind izvorâte din

propria-i personalitate, nefiind calculate, cântărite, căutate, se vor manifesta conform cu ele înseşi, deci într-o formă proprie.

Aceasta nu este o concluzie căpătată numai prin deducţii, ea concordează perfect cu realitatea. Dacă luăm poezia noastră cea mai de dincoace, vom observa că cele spuse mai sus se ilustrează perfect. Eminescu a fost un mare poet, el a avut un temperament puternic, a fost de o *sinceritate* fără seamăn, n-a meşteşugit, n-a calculat — şi Eminescu a venit cu o formă nouă, forma corespunzătoare temperamentului său. După Eminescu, în timp şi în valoare, cităm pe Beldiceanu şi Coşbuc, care au venit de asemenea cu o formă proprie.

Între Eminescu şi aceştia, din punct de vedere cronologic, mai avem şi alţi poeţi de talent, care n-au adus o formă proprie. Aceasta însă nu răstoarnă întru nimica cele spuse de noi mai sus, dimpotrivă, atunci când vom arăta gradul talentului lor, în ce constă el, şi cauzele lipsei de formă originală la ei, atunci, zic, se va vedea că, departe de a restaura, această lipsă de formă originală întăreşte şi întregeşte cele spuse de noi mai sus.

Dar despre această chestie, în alt număr.

[„Evenimentul literar” nr. 29, 1894, p. 1]

Împrumutarea formei

În *Originalitatea formei* din numărul trecut am spus că împrumutarea formei nu e un fenomen ce ar răsturna explicaţia noastră în privinţa legăturii dintre formă şi fond, dar că, dimpotrivă, această împrumutare întăreşte încă această explicaţie.

Pentru a vedea aceasta, vom analiza *eminescianismul* şi, arătând pricinile lui, vom înţelege de ce împrumutarea formei nu răstoarnă cele spuse de noi în articolul trecut.

Eminescienii sunt de două feluri: cei fără talent şi cei cu talent.

Acei care nu-s poeţi, adică simplii muritori, nu zic că nu vor fi simţind nimica, căci toţi oamenii simt mai mult ori mai puţin şi toţi au *simţământul frumosului*, dar simţirea lor n-atinge gradul acela, de la care mai în sus începe a fi poet cineva. Toţi simţim, dar nu toţi simţim aşa de tare ca să putem fi poeţi.

Aceşti poeţi eminescieni, fără darul poeziei, citind pe Eminescu şi găsind într-însul expresia tendinţelor şi simţămintelor lor, devin admiratorii marelui poet, fireşte. Până aicea ajungem toţi. Însă unora dintre noi, muritori de rând, ne vine şi nouă gustul să facem poezii, şi cum Eminescu a întrupat aşa de frumos tot ceea ce am putea spune noi, începem să parafrazăm bucăţi de ale lui, şi iată-ne poeţi! Aşa că nu numai *cuvântul* e de vină — cum cred unii —, adică nu numai muzica eminesciană e aceea care robeşte pe aceşti tineri, ci şi fondul. Căci dacă ar fi vorba numai de cuvânt, atunci n-am putea explica *eminescianismul*, pentru că *cuvinte* au mai avut şi alţi poeţi, nu numai Eminescu... Se pare că-i la mijloc domnia cuvântului numai, pentru că aceşti eminescieni nu spun nimica decât cuvinte, chiar când parafrazează pe Eminescu; însă pricina eminescianismului nu-i pur şi simplu cuvântul.

Şi — observ în treacăt — în această domnie nu numai a cuvântului, ci şi a fondului, găsim noi un argument puternic şi hotărâtor pentru explicarea socială a poeziei lui Eminescu — această putere a fondului lui asupra tinerimii vine de acolo că el a întrupat aspiraţiile şi simţirile unei întregi pături, pe care apoi a robit-o sieşi.

Din cele zise mai sus vedem clar că această specie de eminescieni luând *fondul* iau şi *forma* corespunzătoare, deci până aicea nu se contrazic întru

nimica cele spuse de noi în articolul trecut, ci tocmai se întăresc.

Avem însă o altă specie de eminescieni, eminescieni talentaţi, adică temperamente poetice.

Dacă cercetăm lucrările acestora, atunci vedem că *fondul* lor, ceea ce simt ei, deşi mai mult sau mai puţin original, e însă tot de soiul simţirii lui Eminescu, cu alte cuvinte, sufletul acestor poeţi e un rezultat în acelaşi chip al aceloraşi împrejurări sociale.

Dacă aceşti poeţi ar trăi fără să se cunoască unul pe altul şi fără să fi citit pe Eminescu, este evident că ei ar fi întrupat simţirea lor fiecare într-o formă proprie: poetul A în forma X, poetul B în forma Y etc. ...

Însă, fiindcă ei toţi au cunoscut pe Eminescu, au căzut jertfe lui, pentru că ei au găsit la dânsul o formă, care pe lângă că e superioară formei ce ar fi creat-o ei, dar încă şi perfect corespunzătoare cu sentimentele lor, căci, cum am spus, aceste sentimente sunt de soiul celor ale lui Eminescu. Acest fenomen — împrumutarea formei — este foarte natural şi simplu: când vrei să întrupezi ceva într-o formă frumoasă, dacă un lucru de soiul acestui *ceva* a fost întrupat de un altul mai mare decât tine, numaidecât îţi va veni în gând *chipul*, *mijloacele* cu care cel mai mare decât tine a exprimat lucrul asemănător cu acel *ceva* al tău, şi atunci vei împrumuta *forma*, chipul de exprimare al celui mai mare decât tine.

Aşa că, un poet care simte ca şi Eminescu ar trebui să aibă temperamentul foarte puternic, adică să fie un poet mai mare decât Eminescu sau cât dânsul, ca să poată avea o formă proprie. Altmintrelea, dacă are o forţă mai mică, nu va putea fi independent, va trebui să cadă rob lui Eminescu — cum se şi întâmplă. Un poet, însă, care are *alt fel* de lume sufletească, cum e Coşbuc ori Beldiceanu, n-are nevoie, pentru a avea o formă proprie, să fie de talia lui Eminescu — deosebirea de fond îi garantează originalitatea formei.

Din aceste câteva cuvinte de mai sus se vede bine că împrumutarea formei nu contrazice ideea expusă de noi în numărul trecut că: *orice fond îşi are şi forma corespunzătoare*, căci, după analiza de mai sus, vedem că fondul eminescienilor nu-i deosebit, că ei împreună au un fond, ca să zic aşa, *colectiv*, a cărui formă e a celui mai talentat, a lui Eminescu.

Pentru a încheia, vom rezuma ambele articole:

O lucrare literară, din punct de vedere psihologic, e exprimarea unei stări sufleteşti. Cum e starea sufletească e şi forma. Un temperament sincer, puternic, deosebit de alte temperamente, va avea o formă originală. Un

temperament mai slab va împrumuta forma simţirilor sale de la un alt temperament mai puternic, asemănător, care a găsit cea mai frumoasă formă pentru felul de simţire al acestui fel de temperamente...

[„Evenimentul literar” nr. 30, 1894, p. 1]